

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК

МАТЕРІАЛИ
Всеукраїнської наукової конференції
«ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО ТА ДУХОВНА НАУКА:
ПОЛІФОНІЯ В ЧАСІ»

З нагоди 175-ої річниці виходу у світ «Кобзаря»

2015 р.
м. Київ

Редакційна колегія:

Галайко Б.М. кандидат історичних наук, директор Науково-дослідного інституту українознавства; **Зінченко А.Л.** доктор історичних наук, заступник директора Науково-дослідного інституту українознавства; **Брижицька С.А.** кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника, м.Канів; **Ціпко А.В.** кандидат філологічних наук, завідувач відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства; **Бойко Т.І.** кандидат філософських наук, завідувач відділу освітніх технологій та популяризації українознавства Науково-дослідного інституту українознавства.

Рекомендовано до друку Вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства (протокол № від 10.06.2015 р.)

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Шевченкове слово та духовна наука: поліфонія в часі». З нагоди 175-ої річниці виходу у світ «Кобзаря». - К. : НДІУ, 2015. – 160 с.

Книга адресована науковцям, освітянам, студентам, усім, хто цікавиться проблематикою сучасного шевченкознавства.

Друкується в авторській редакції

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що міститься в матеріалах. Погляди авторів не завжди збігаються з позицією редколегії.

© НДІУ, 2015

© Колектив авторів, 2015

ЗМІСТ

Передмова	7
Арсен Зінченко <i>ШЕВЧЕНКОВІ ВІЗІЇ УКРАЇНИ: МІЖ ЛЮБОВ'Ю І НЕНАВИСТЮ (1838 – 1845)</i>	10
Валентина Піскун <i>ЧУЖИНА В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК КУЛЬТУРНО-МЕНТАЛЬНА ІНАКШІСТЬ У ДУАЛІЗМІ СПІВВІДНЕСЕНЬ «СВІЙ – ЧУЖИЙ»</i>	16
Юрій Сиротюк <i>ПРОБЛЕМИ МЕТОДІВ І ФОРМ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БОРотьБИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТІ</i>	20
Анатолій Ціпко <i>ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО І КОНЦЕПТ КНИГИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ</i>	24
Світлана Брижицька <i>БУДІВЛЯ МУЗЕЮ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ 1910-30 -х рр.</i>	29
Тетяна Бойко <i>ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО ЯК ПРОСТІР НАЦІОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ВІД АВТОХТОННОЇ РУСТИКАЛЬНОСТІ ДО ГЛОБАЛЬНОГО СЕЛА</i>	34
Наталя Гавдида <i>ШЕВЧЕНКОЦЕНТРИЗМ ЯК ДОМІНАНТА ТВОРЧИХ ПРАКТИК Б. ЛЕПКОГО</i>	38
Валентин Крисаченко <i>ГЕОПОЛІТИЧНІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ДОРОГОВКАЗИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА</i>	40
Денис Толочко <i>ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ВІД УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ ДО НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ</i>	45
Ірина Батеровська <i>ІЛЮСТРОВАНІ ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ФОНДАХ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА(1886 — 1939 рр.)</i>	52

Андрій Гренишен РЕЛІГІЙНІ ПОГЛЯДИ Т. ШЕВЧЕНКА У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ	56
Валентина Авраменко ВПЛИВ ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ЗАРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ ТАРАСОВОЇ ГОРИ.....	59
Лідія Нестеренко ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У 1917 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ „ЧЕРНИГОВСКОЙ ЗЕМСКОЙ ГАЗЕТЫ”)... ..	62
Юрій Фігурний ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК ДУХОВНА ДОМІНАНТА В УКРАЇНСЬКОМУ ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ	67
Лідія Дворніцька ЕНЕРГІЯ СПІВТВОРЧОСТІ «ПОЕТА – ЧИТАЧА» У ЦИКЛІ ПОЕЗІЙ Т.ШЕВЧЕНКА ПЕРІОДУ ЗАСЛАННЯ	70
Алла Кононенко ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА.....	73
Ангеліна Пономаренко «РОЗМОВИ ПРО МОВУ» МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО: ЛІНГВОШЕВЧЕНКОЗНАВЧИЙ ВИМІР.....	77
Костянтин Андрієнко, Ольга Андреева-Карлайл ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ДАНИЛО АНДРЕЄВ У НООСФЕРІ ДНІПРОВИХ «СВЯТИХ ГІР»	81
Олександр Хоменко ШЕВЧЕНКОВА ПЕРЕДМОВА ДО «СЕДНІВСЬКОГО КОБЗАРЯ» ЯК ПЕРШИЙ МАНІФЕСТ УКРАЇНСЬКОГО РЕВОЛЮЦІЙНОГО САМОСТІЙНИЦТВА	83
Любов Отрошко ШЕВЧЕНКОВЕ СИМВОЛОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСАХ	88
Тамара Філіпович КОШТОМ ПЛАТОНА СИМИРЕНКА	91
Ольга Смольницька МІФОЛОГЕМИ У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І ВІРИ ВОВК: ДО ВИТОКІВ ПРОБЛЕМИ.....	94

Світлана Бойко

«КОБЗАР» 1840 РОКУ. ПЕРШІ ІЛЮСТРАТОРИ..... 97

Лариса Миколенко, Олександр Спрягайло,

Світлана Діденко, Ольга Галушко,

ВЕРИФІКАЦІЯ ПРОТОТИПНОСТІ КРАЄВИДУ В ПОЕЗІЇ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ТЕЧЕ ВОДА З-ПІД ЯВОРА...» 101

Тетяна Присяжна

ШЕВЧЕНКІВ «БУКВАР» ЯК ЧИННИК

ЕТНОКУЛЬТУРОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ 105

Ольга Жовнір

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ П.ЗАЙЦЕВА..... 110

Ольга Білокінь

КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОГО СЛОВА

В ЗАПИСАХ ВІДВІДУВАЧІВ ТАРАСОВОЇ ГОРИ..... 113

Світлана Бойко

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В ТВОРЧОСТІ ТАРАСА.. 116

Алла Яхімович

ДАРЧІ ТА ВЛАСНІ НАПИСИ НА «КОБЗАРІ» 1860 РОКУ 121

Тетяна Чулкова

МИСТЕЦЬКА ШЕВЧЕНКІАНА МУЗЕЮ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КАНЕВІ..... 125

Олена Газізова

ДУХОВНА СПАДЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В ПАРАДИГМАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ..... 128

Олег Чирков

ВЕБІЗАЦІЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИХ ЗНАНЬ:

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ ЯВИЩА 132

Оксана Шевчук

ВТІЛЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ ЯК СИМВОЛ САМОЗБЕРЕЖЕННЯ

І САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ..... 136

Петро Шкрібляк

ІСТОРІЯ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПРИКАРПАТТІ 142

Тарас Єрмашов

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИЙ ДОРОБОК СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА 147



*Портрет Т. Шевченка
Худ. Василь Касіян*

ПЕРЕДМОВА

Незважаючи на те, що Шевченковий ювілейний рік відзначався тогоріч, але його віддлуння, як особливого ювілейного часу переживається і теперішньої пори. Кожен по-своєму вкотре наближається до Шевченка і до його сказаного колись – ще в XIX ст., але повсякчас сильного у спроможності впливу поетичного настановчого Слова. Шевченко і його слово пережили не один ювілей. Початок минулого століття – XX ст. по-особливому зосередив українців на перечитуванні Шевченкових творів. Ти більше, що після зняття заборони на українське слово 1905 р. Шевченкове слово, разом із всім українським, вирвалося на волю, покликавши до Волі і саме українство.

Ювілейна Шевченкіана має великий накопичений досвід, це і в тому ліку величезна добірка заходів, завдяки яким Шевченкове слово осмислюється з погляду рушійної сили науки, як це було зроблено і під час цьогорічної Всеукраїнської наукової конференції «Шевченкове слово та духовна наука: поліфонія в часі» (з нагоди 175-ої річниці виходу у світ «Кобзаря») у Каневі. Та, передосвім, Шевченкове слово спонукає до особистих розмислів, де, як необхідність, з'являється співпереживання серця, навіть не зважаючи на те, що думка про Шевченка та його творчість подаватиметься на загал у дослідницькому річизі наукової парадигматики. Жодна відсторонена категорійність «не підсушить» слова Шевченка, воно завжди живе, тепле та спонукальне.

Ювілейний Шевченко як постать пам'ятної історії – теж різний. Шевченкові ювілеї навіть бувало «втрапляли в полон», коли офіційщина, криючись під словом Шевченка, тим, «неповним», словом радянського «Кобзаря», коли не все друковане у книзі виголошувалося, видавала себе за шанувальників Шевченка та шевченколюбів. Ледь не потрапив до такого «ювілейного полону» Т. Шевченко і минулого року. Але Майдан «визволив» ювілейного Шевченка, сам, як визвольний рух, надихнувшись із Шевченкового Слова. Це тоді Шевченкова українськість, що ще за його життя була чи не єдиною серед освіченої частини українців, пробудила і «приспану українськість» українства теперішнього. Як і тоді, за Шевченкового життя, тепер його «жива українськість» повернула українцям «своє» відчуття часу – змісли свого історичного покликання – їхню самість, а не лише можливість перебування – і знову – «На нашій – не своїй землі».

Цей науковий збірник тезових викладів думок співробітників Інституту українознавства та інших дослідників Шевченкової творчої спадщини є підсумком Канівського спостереження, навіть – чування Шевченкового слова та історичної «присутності» постаті Шевченка. Це так само бачення Шевченкового місця – Шевченкової могили, де знову можна спостерегти справжній – перший народний пам'ятник Поетові – киево-руський Хрест, який тепер є спорудою Шевченкового уславлення – Хрест Воскресенський, що, водночас, є і Хрестом стражденицьким. Минулорічний ювілей відбувався саме під цим знаком, що якраз незадовго перед цим з'явився на своєму – Шевченковому місці – Канівській Шевченковій горі.

Прихід на Шевченкову гору – це завжди піднесення та внутрішнє висходження. Шевченкові твори тут звучить по-особливому, їхня настановча сила – це повсераз знову почуте Слово, головний смисл якого – Воля.

Словом Т. Шевченка можна замилюватися, застосовуючи категорії симфонії і ритмомелосу. Та, перш за все, Шевченкове слово симфонійне смислами. Воно творить справжній простір українського життєвого досвіду, де «мерехтлива міфологія» розкриває свої буттєві вмісти. Саме у замилюванні словом Шевченка стається так, що його поезія навіть кожним окрайцем своєї смисло-мелодики торкає за «живе» тих, хто хоч трішки знайомий з таїною словотворення як «свого річища» мислення та мовлення. Доводилося і самому бути свідком і призвідником – через читання Шевченкового слова іншим – того стану, коли на «мерехтіння» Шевченкових смислів відгукується українське чуйне єство. Слухання слів Шевченка – це не лише співчуття самому поетові-терпеливцеві і його терплячим дієвцям, це вже самоосмислення та заглиблення у душевне співпережиття Слова, де у поглинанні естетизованим мелосом Шевченкової поетичної моделі Слово розпросторюється суцільною незміримою глибиною смислу, передовсім – Людини – Української Людини, в усьому немалої, а водночас – Долі - Волі. Разом з тим, смисл Шевченкової вістки упростійнює і увиразнює простір пам'яті, і тут Шевченкове Слово - Сторожа робиться дієвим чинником, що настановляє забудьків.

Незабутня заслуга Тараса Шевченка ще і в тому, що він повернув українцям Книгу. З «низової пам'яті» через поетичне річище Шевченкового слова перенесено і збережено у досвіді поколінь завдяки висоті становища Книги все те, що зналося у народі, як «своє життя». Саме Шевченко, здійснивши романтичну поетифікацію

українського життя, передав навіть і «ненарожденим» все те, що пережилося «мертвими», як колись «живими». Шевченко знову по-книжнив українську культуру та самих українців. Та ще й так, що «його книга» здобулася на «низову назву». Кобзар як узагальнена по-стать, завдяки якій зберігалася українська історична пам'ять, «пере-дає» своє ім'я через Шевченка його книзі, роблячи і саму книгу «жи-вою» і уособленою.

На час Шевченкового життя переважно усне народне слово спо-віщало про самих українців, і несподіваним, але цілком закономір-ним, було те, що і тогорічний ювілейний Шевченко озвався до народу своїм – настільки глибоким та присутнім, назавжди живим поетич-ним словом. Слово книги – «Кобзаря» знову набуло свого природно-го вияву, ставши усним промовлянням щирого українського серця з висоти Майдану. Тоді кожен українець згадав миті свого знайомства з Шевченковим словом – удома, в класній кімнаті, з людської роз-мови. І вже не пам'яталося того, що слово Шевченка могло бути на сторінках шкільного підручника, як це було у багатьох. Але одразу пригадалася жива сила слова Тараса як настанови. Воно вкотре про-вістило українцям Слово – Слово Волі та Долі.

Анатолій Ціпко,
завідувач відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ВИСТУПИ

Арсен Зінченко

доктор історичних наук, професор,
Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ШЕВЧЕНКОВІ ВІЗІЇ УКРАЇНИ: МІЖ ЛЮБОВ'Ю І НЕНАВИСТЮ (1838 – 1845)

Як зазначає дослідниця творчости Тараса Шевченка Ніна Чамата, характерною рисою проблемно-тематичного наповнення його творів є моноцентризм, який базується «на домінантному й підставовому образі України». Цей образ у Тарасовій поезії подається по-різному: то панорамно – як осягнення її трагічно-печальної долі й через величальне слово її золотому віку – козацькій добі, то через замилювання її краєвидами, що особливо колоритно, а разом з тим і різуче печально було виписане на чужині, то через співчуття гіркій долі скривдженої дівчини та безталанної матері, через скорботні фігури невольників і бунтарів, якими населені його твори, то через гнівні викривальні пасажі, адресовані усякого роду поневолювачам («царям» та «псарям»), а разом з тим і своєму панству, гетьманству та різного роду циновогудзичній братії, то як глибинне очікування й провісткування трубного гласу визволення для рідного краю та рідного люду з усякої неволі, а також власної долі, невіддільної від долі України.

Поетова наснаженість і сила у творенні цього образу впливає з його питомого походження з українського люду та серединно-українського краю, а разом з тим – з Божого обдарування великою Любов'ю, яку він проніс крізь усе життя, живлячи свою поезію такою потужністю духу, яка надихає вже кілька поколінь нащадків. Тема України – «ключова, парадигмальна для Шевченкової свідомости та його поетичної уяви категорія, сенсова і структурно-художня домінанта всієї творчости». Вона органічно виявляється через образ Любови, яка виступає передовсім як «закорінена в генотипі сердечна

прив'язаність до своєї нації, народу, батьків, до рідного краю». У такому виявленні, як пише Юрій Барабаш, Любов «становить одну з ментальних констант світовідчуження і творчості Шевченка, всевлadний моральний імператив і головний вартісний критерій мистця, чинник його життєвої поведінки, всієї діяльності, емоційний, – і то часто-густо першопочатковий, – імпульс поетичних інтенцій, джерело і душевний поштовх до втілення в Слові того, що досягнуто розумом, затаєне в серці та пам'яті».

Шевченкова Любов до України не вичерпується безоглядним замилюванням, вона завжди глибинна, драматична, багатомірна й закликає, не раз сповнена спонуки до співпереживання й спільної дії: «Подивіться на рай тихий, / На свою країну, / Полюбіте щирим серцем / Велику руїну» («І мертвим, і живим...», 1845).

Ще від років юності й перших петербурзьких поезій любов до України виявляється через протиставлення чужині: «На чужині не ті люде – / Тяжко з ними жити! / Ні з ким буде поплакати, / Ні поговорити» («Думка», 1838), «Там сонце, там місяць ясніше сія, / Там з вітром могила в степу розмовляє» («На вічну пам'ять Котляревському», 1838).

Тоді ж сформувалася й романтична стилістика образності Шевченкової поезії, у якій речником українського світу у його протистоянні чужинцям виступає кобзар: «На розпутті кобзар сидить / Та на кобзі грає... / Грає кобзар, виспівує, / Вимовля словами, / Як москалі, орда ляхи / Бились з козаками...» («Тарасова ніч», 1838). «... Утни батьку, орле сизий! / Нехай я заплачу», – звертається поет до кобзаря, щоб той виспівав поетові його непроминальну Любов-тугу за далекою Україною, позначеною дорогими образами: «Нехай свою Україну / Я ще раз побачу, / Нехай ще раз послухаю, / Як те море грає, / Як дівчина під вербою / Гриця заспіває. / Нехай ще раз усміхнеться / Серце на чужині...» («До Основ'яненка», 1839); «Серце мліло, не хотіло / Співать на чужині...» («Думи мої, думи мої», 1840).

Романтична туга за минувшиною («Була колись гетьманщина, / Та вже не вернеться!..») тут тісно переплетена з народнопісенними мотивами («Встає хмара з-за Лиману, / А другая з поля, / Зажурилась Україна – / Така її доля»; «Україно, Україно! / Ненько моя, ненько! / Як згадаю тебе, краю, / Заплаче серденько...»). Поет розмовляє з читачем голосом козака, який тужить за колишньою, втраченою

Україною: «Згада козак гетьманщину, / Згада та й заплаче! Було колись, панували, / Та більше не будем!.. / Тої слави козацької / Повік не забудем!..» Колишня козацька слава з «Тарасової ночі» – незмінний мотив любови до України, справжньої, сильної і величавої. Антитеза минулої слави-краси України (воля, запорожці, гетьмани, червоні жупани) і сучасного стану сирітства України («Обідрана, сиротою / Понад Дніпром плаче»). Україна асоціюється не лише з любими серцю краєвидами, але й з найдорожчим – волею: «В Україні... / Там широко, там весело / Од краю до краю... / Як та воля, що минулась, / Дніпр широкий – море, / Степ і степ...» («Думи мої, думи мої», 1840).

Для Поета та слава України безсумнівна, щира й не купована, найвищої проби: «Без золота, без каменю, / Без хитрої мови, / А голосна та правдива, / Як Господа слово...» («До Основ'яненка», 1839). «Було колись – в Україні / Ревіли гармати; / Було колись – запорожці / Вміли пановати. / Пановали, добували / І славу і волю», – міркує він про славу минувшину («Іван Підкова», 1839). У поемі «Гайдамаки» козацька старшина золотого віку в багатстві і славі приходить радитися до Поета про Україну та її минувшину: «Пишними рядами / Виступають отамани, / Сотники з панами / І гетьмани – всі в золоті, / У мою хатину / Прийшли, сіли коло мене / І про Україну / Розмовляють, розказують...» («Гайдамаки», 1839 – 1841).

Поряд з рядками про козацьку звитягу й славу зворушлива поетова Любов явлена і в його поетичному краєвидному малюванні, в якому яскраві пейзажні образи сприймаються не лише як вияви органічної любови України, але й молодій радості у прийнятті світу: «На калині / І соловейко задріма. / Повіє вітер по долині – / Пішла дібровою руна, / Руна гуляє, Божа мова... / Дівчата вийдуть воду брати, / І сонце гляне – рай та й годі! / Вербка сміється, свято скрізь!» («На вічну пам'ять Котляревському», 1838).

Устійнені образи кобзаря, чумака, козака часто пов'язані з елементами краєвиду: *Дніпро, широкий як море, тополя, поле, як море, той степ, як море, могила* – усе це архетипні символи – заступники України, її поетична атрибутика («Перебендя», «Тополя», 1839).

Проте з часом образотворення поета набуває щораз більшого драматизму й різючого протиставлення неповторної і дорогої краси рідного краю і його підневільного стану: «Світе тихий, краю милий, / Моя Україно, / За що тебе сплюндровано, / За що, мамо, гинеш?»

(«Розрита могила», 1843). Україна і далі подається в тональності найтеплішого сердечного замилювання і спогадів про золотий вік, коли вона мала статус панування, що коннотується з волею: «...Виростали мої квіти, / Мої добрі діти, / Панувала і я колись / На широкому світі». Однак тепер поетові емоції сповнені гіркотою її втрати, винуватцями чого виступають провідники, найчастіше – гетьман Богдан Хмельницький: «Ой Богдане! / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір, / На свою Україну». На цей час Шевченко глибше пізнав історичні джерела і зумів побачити глибину трагізму суспільно-історичного розвитку України. Після цього ставлення до Хмельницького набуває різко негативного характеру, антилюбови, навіть ненависти за нерозважливе запобігання перед Москвою і укладення спілки з царями. Ця співка має катастрофальні наслідки, пов'язані з втратою й руйнуванням усього найріднішого й близького, передовсім волі: «Степи мої запродали / Жидові, німоті, / Сини мої на чужині, / На чужій роботі. / Дніпро, брат мій, висихає, / Мене покидає, / І могили мої милі / Москаль розриває...» («Розрита могила», 1843).

Безмежна Шевченкова Любов до України межує з ненавистю до її поневолювачів і нагадуванням про криваві війни й жертвні втрати: «За що ж боролись ми з ляхами? / За що ми різались з ордами? / За що скородили списами / Московські ребра?? Засівали, / І рудую поливали...». У цих спалахах антилюбови-ненависти, не раз гіркі докори обертаються й до любленої України за те, що не дбала про своє майбутнє – дітей, (варіант: за нерозважливість та її нерозумних дітей): «...заснула Україна, / Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла, / В калюжі. В болоті серце прогнойла / І в дупло холодне гадюк напустила» («Чигрине, Чигрине», 1844). Але велика Любов кличе Поета до сердечного співчуття і він раз-пораз гукає до України зі співчуттям: «А ти, моя Україно, / Безталанна вдово, / Я до тебе літатиму / З хмари на розмову». Він хоче радитися з нею про майбутнє, очікуватиме народження нових борців за волю: «Порадимось посумуєм, / Поки сонце встане; / Поки твої малі діти / На ворога стануть» («Сон» (комедія), 1844).

Далі в поемі як вияв Любови – фантастичної краси живописання рідного краю («Соловейко в темній гаї / Сонце зустрічає»), підкреслене рядками «І все – то те, вся країна / Повита красою...»

Але, відповідно до викривального жанру, картина лицемірства й

соціальної неправди, у якій як тут беруться й землячки «з цинови-ми гудзиками», добре впізнавані й сучасному читачеві («“Де ти здесь узявся?” – / “З України”. – “Та як же ти / Й говорить не вмієш / По-здешньому?” – / “Ба ні, – кажу, – / Говорить умію, / Та не хочу”»), і так само впізнавані московські царі («А він руку простягає, / Мов світ увесь хоче / Загарбати»). Й відповідний спалах ненависти: «Кати! Кати! Людоїди!». І тут-таки, наче між рядками слід уважного читання праць з історії України, який вказує на джерела поетових роздумів і уболівань: «Тяжко-тяжко мені стало, / Так, мов я читаю / Історію України».

Гіркі докори Україні за те, що зростила зрадливих дітей, які часом важко невіддільні від співчуття”: «Україно! Україно! / Оце твої діти, / Твої квіти молодії, / Чорнилом політі. / Московською блекотою / В німецьких теплих / Заглушені!.. Плач, Україно! / Бездітна вдовице!» («Сон (комедія),» 1844). Ці докори («...Всі оглухли – похилились / В кайданах... байдуже...») у Шевченка не раз переростають у нагадування старозаповітних прикладів жертвовності в ім'я вищого призначення: «Не заревуть в Україні / Вольнії гармати. / Не заріже батько сина, / Своєї дитини, / За честь, славу, за братерство, / За волю Вкраїни. / Не заріже – викохає / Та й продасть в різницю / Москалеві...» («Гоголю», 1844).

Цей старозаповітний мотив кривавої жертвовності в ім'я України згодом побачимо і у баладі «Буває, в неволі іноді згадаю своє стародавнє...» (1850), в якій визначальними темами є національна пам'ятливість і жертвовність («...оддав / Моїй Україні-небозі... / І трьох синів своїх... / Нехай хоч часточка убога / За мене піде, за наш край, / За церков Божію, за люде»). Героеві балади довелося пережити й наругу над донечкою-підлітком, учинену ксьондзівською челяддю й польськими драгунами й спалити зайд-гвалтівників разом з нещасною дитиною.

Загалом цей мотив у Поета виступає як вияв поневолення цілих націй: «...Виростали у кайданах / Слав'янські діти, / І забули у неволі, / Що вони на світі!» Цей загальнослов'янський контекст поеми «Єретик» (1845), без сумніву стосується України, її національної пам'яті, очікування слушного часу й неминучості постати за свободу: «А на давнім пожарищі / Іскра братства тліла, / Дотлівала, дожидала / Рук твердих та смілих». Навіть у явленні неймовірного, що постало з

великої містичної Любови: «...трупи встали / І очі розкрили, / І брат з братом обнялися / І проговорили / Слово тихої любови / Навіки і віки!»

Протистояння мотивів Любови-Ненависти в широкому діапазоні образних виявів з роками щораз більше загострюється в Поетовій творчості, відображаючи глибину пізнання ним минувшини й сучасного становища України, усвідомлення трагізму яких загострювалося силою Шевченкового таланту.

Валентина Піскун

доктор історичних наук, професор,
Інституту археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
(м. Київ)

**ЧУЖИНА В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ЯК КУЛЬТУРНО-МЕНТАЛЬНА ІНАКШІСТЬ У ДУАЛІЗМІ
СПІВВІДНЕСЕНЬ «СВІЙ – ЧУЖИЙ»**

Тарас Шевченко, виходячи зі своєї власної життєвої практики «блукання світом», вивів, увібравши глибину власних почувань, концепт «чужини». «Чужини» не тільки як теми власної творчості й бінарної опозиції у системі співвіднесень «свій – чужий», а як комплекс культурно-ментальної інакшості, що впливає не лише на почуття і настрої, а й змінює світогляд людини, її поведінку.

Від ностальгійного почуття до «свого» Т. Шевченко піднявся до філософського узагальнення злої сили – «чужини». Літературознавець Ю. Барабаш зазначає, що «Ще в посланні «Н. Маркевичу» привертає увагу, поряд із характерним для раннього петербурзького періоду протиставленням У. (України. – В.П.) – чужині, несподіваний мотив **чужини на материзні**»¹. На наш погляд це не «несподіваний мотив», а закономірний процес поступу роздумувань і узагальнень, що уже в ранньому періоді творчості Тараса Шевченка (вірш написано «Н. Маркевичу», «С.-Петербург, 9 мая 1840 року») виявляється його рідкісний дар семантичної концептуальності. Про що влучно писав Ю. Шевельов. «Розкриття прихованих семантичних нюансів слова через антитезу, через розгортання градацій символічних образів та використання оксиморонів стає основною технікою у поезії Т. Шевченка. Кожен вірш стає мовби дослідницьким екскурсом у глибини слово значень, розробкою багатих семантичних покладів мови»².

Не претендуючи на вичерпність теми, зупинимося на декількох її аспектах. Відомо, що «інакшість» світу Тарас Шевченко запізнав із

¹ Барабаш Ю. Україна / Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 45.

² Шевельов Ю. 1860 рік у творчості Тараса Шевченка / Шевельов Юрій. Літературознавство. – Кн. II –. Упорядник Іван Дзюба. – К. : Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2008. – С. 65.

раннього дитинства. Тобто, соціальна перцепція як чуттєве сприйняття зовнішніх предметів людиною співвіднесення їх зі своїм стала для Шевченка буденною практикою з ранніх літ. Своєрідним досвідом стало також засвоєння поведінкових практик суспільного оточення й накладання їх на особливості довкілля (особливо ландшафту). Як відомо, у психології апперцепція є виявом загального закону, за яким зовнішні предмети і явища визначають зміст психічної діяльності, діючи через внутрішні суб'єктивні умови, що склалися в ході попереднього розвитку індивіда в результаті його взаємодії з середовищем. Тобто саме сприйняття залежить від попереднього досвіду особистості. Безпосередні враження від об'єкта активізують сліди минулих вражень, вони включаються у склад попереднього досвіду, завдяки чому сприймання відбувається швидше і набуває вибіркової й осмисленості. Як відомо, від апперцепції залежать складні діяльності свідомості – увага, мислення, а також вольові процеси.

У поезії «Думка» (Спб., 1838) Шевченко (йому – 24 роки) вводить поняття «чужина», в якому відразу окреслює опозицію «свій – чужий» не лише за зовнішніми ознаками, а за етнічними маркерами. / *Пішов козак світ за очі;/ Все своє покинув /*. Тут «козак» виступає як представник означеної спільноти, оскільки далі поет роздумує: / *На чужині не ті люде, / Тяжко з ними жити!/ Ні з ким буде поплакати, / Ні поговорити /*. Отже, разом з «чужиною» Т. Шевченко відразу вводить такі національні ідентифікати як «мова» й «спосіб життєдіяльності». Далі: / *Думав доля зустрінеться, - / Спіткалося горе / А журавлі летять собі / Додому ключами / Плаче козак – шляхи биті / Заросли тернами/*. Тут Шевченко вводить природні означальні образи такий як «журавлі» (ті, що відлітають, проте, завжди повертаються; окрім того мовленнєво-сміслова вервечка вводить до роздумів: *журавель, журитися, журба*), «терен» – це не просто дикоростуча рослина, а українці з давніх-давен знали й використовували її цілющі властивості. Дуже важливим образом виступає «битий шлях», але в цьому вірші він виступає ще й у сув'язі «плаче козак – шляхи биті». От тут і діє із усна історична пам'ять, яка викликає спогади й активізує національні почуття. Адже, чи не по всій Україні ще знають і співають: / *«Ой горе тій чайці, / Чаєцці-небозі, / Що вивела чаєняток / При битій дорозі! / Пісня, що її авторство приписують гетьману І. Мазепі, і яка стала народною. Так само, як і народно-пісенна журлива «Цвіте*

терен». Образ «чужини» Тарас Шевченко обкреслює в різних творах упродовж усього творчого життя. «Чужина» не просто забирає, поглинає людину, вона її, в прямому сенсі, губить. Адже, іти в чужу сторону («на край світа») – це випробовувати свою долю. Для підсилення образності «чужини» Тарас Шевченко ще вводить поняття «чужі люди». Так в поемі «Катерина» він чітко розмежовує образ «свій/чужий». / Бо москалі – чужі люде, / Роблять лихо з вами/. На нашу думку, тут вимальовуються не лише «соціальний і моральний мотиви» (Ю. Барабаш. – С. 44), а й національний /Піде в свою Московщину/, тобто ситуація драматизується і рівні «батьківщин».

Перепоною і своєрідною межею між своїм і чужим постає «синє море», тобто вода, як одна зі стихій. /На край світа, в Московщині,/ По тім боці моря/. Причому для самого Шевченка «синє море», про яке він пише в багатьох творах, не є злою стихією, а лише своєрідним вододілом. У поезії «Н. Маркевичу», обігруючи категорію самотності, Т. Шевченко підкреслює, що ця негація пов'язана з чужиною. / Одинокий... а Україна! / А степи широкі / Там повіє буйнесенький, / Як брат, заговорить; / Там в широких полі воля;/ Там синєє море / Виграває, хвалить бога, / Тугу розганяє / Там могили з буйним вітром / в степу розмовляють/. Образ «могили» у Тараса Шевченка це не просто місце поховання, а атрибут інакшості, своєякості, що засвідчує про людину, і тоді коли її вже немає на цьому світі. / В далекому краю, / В чужу землю, чужі люде / Мене заховають; / А свої ся крихітка / Надо мною ляже/ Я думаю, що «могила» є нічим іншим як ілюстрацією способу поєднання із своєю землею. Приходить на згадку український цвинтар в Бавн Бруку (США) – це шматок української землі, куди звозили й звозять розкиданих по світах (волею «злої долі») українців.

Вершиною філософського узагальнення Шевченком «чужини» і чужинності є мотив чужини у власному домі, на власній землі – матерізні. У поезіях «Н. Маркевичу», «Три літа» та інших він кристалізує поняття «чужини», поєднуючи його з неволею як такою. Тобто, неволя у власному краї, породжує асоціації з чужиною, з тими гіркими практиками, що їх запізнав і сам Тарас Шевченко. Тобто, воля у нього постає як найвища вартість і символ українського буття.

Отже, в концепт чужини Шевченко заклав основні власні ментальні практики: далекий край (світ за очі); втарту власного (того,

що звеличує, збагачує, унаснажує); випробовування долі; інакшість людського поводження (тут інакшість традиції, культури, природи); мовленнєве протиставлення не лише як практика складності в спілкуванні, а й як ознака інакшості, що впливає на поводження людини; воля як протиставлення не лише несвободі, а й способу буття.

У складних умовах чужини, коли діють непереборні життєві практики, Тарас Шевченко показав рецепт можливості самозбереження, себезаспокоєння і шляхи уникнення самотності. Образно в його поезії постають два чинники, що найдовше маркують національну ментальність: пісня і громада. У поезії «На вічну пам'ять Котляревському» читаємо: / *Прилини до мене, хоч на одно слово, / Та про Україну мені заспівай! / Нехай усміхнеться серце на чужині!*

Таким чином, Шевченко своєрідно узагальнив ті особливі образи, мотиви і стереотипи, які були запов'язані з його особистим досвідом (і, навіть, із досвідом українців), і вони стали впливовим фактором на спонуку до мислення не лише його сучасників, а й людей наступних поколінь. Тобто, творчість Т.Шевченка стає своєрідною спонукою до мислення та задіяння вольових процесів в поводженні людини.

Юрій Сиротюк

народний депутат України VII скликання,
директор Недержавного аналітичного центру
«Українські студії стратегічних досліджень»
(м. Київ)

ПРОБЛЕМИ МЕТОДІВ І ФОРМ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БОРотьБИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТІ

Чергова фаза Української національно-визвольної Революції, що перманентно триває з 1991 року і, нині отримала назву Революція Гідності, підносить на гору проблему форм і методів революційних дій та кінцевої мети.

Щоб відповісти на питання про співвідношення революційного змісту та його форми необхідно звернутися до творчості геніального пророка Української Нації Тараса Шевченка – двохсотліття якого відзначаємо у 2014 році.

Безперечно у «Кобзарі» – в поетичній формі викладена програма Революції, а Тарас Шевченко не лише ключовий образ але й приклад революціонера. Революціонера візії (футуролога) – кінцева мета якої народоправна соборна національна українська держава.

Наявність власного пророка і програми, їх популяризація важливі щоб знову революція не перетворилася на калькування «великих слів... з чужого поля, а більш нічого», підміну реальної революційної боротьби, її форми та змісту – симулякром «великих слів» за якими суцільна онтологічна пустка.

Незавершенність революцій пов'язана з нереалізацією кінцевої мети, що в Шевченка ємно викладена у максимі: «в своїй хаті своя правді і сила, і воля».

Сьогодні багато хто згадує концепт «шевченкової сокири» як інструмента знищення старого окупаційного ладу. Все частіше на Майдані звучать слова з Тарасового вірша «Я не нездужаю нівроку»: «А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, / Громадою обух сталить; / Та добре вигострить сокиру — Та й заходиться вже будить»; написані на чужині в С.-Петербурзі 22 листопада 1858 року.

Отож, усвідомлення неминучості революційної боротьби, боротьби в якій нація готова на жертви, все більш опановує революційний

Майдан. Водночас важливо розуміти, що жертви революції – це не фетиш, це не очевидне тло революційних змагань, це вимушені жертви в умовах невідвортної необхідності.

Тільки яка вона справжня «шевченкова сокира»? Що знаємо про неї? Чи зможемо її опанувати?

У «Кобзарі» Тараса Шевченка шість разів використовується образ «сокири». Кожного разу її форма руйнівна, а зміст різний. Отож, перед тим як використати цей метафізичний інструмент потрібно знати передусім мету її застосування, а вже згодом махати сокирою дій.

Вперше про сокиру Тарас пише на чужині під час походу Аральської описової експедиції до Аральського моря, орієнтовно: 19 червня — 25 липня 1848 р., у Раїмі в вірші «У Бога за дверми лежала сокира».

У вірші-алегорії йдеться про те як «кайзак» «вкрав ту сокиру» (революційний інструмент), однак не володіючи розумінням її застосування, не маючи кінцевої мети-ідеї, божа творча сокира стала сокирою руйнівною:

Отож, використання божих революційних методів, без розуміння мети їх застосування ведуть не до революційних змін з націоналістичною метою, а навпаки можуть завдати нації нищівного удару. Використання революційного інструменту в вузькогрупових цілях, як відрухового механізму, персональне використання революційних силових методів серед гурту людей, які ще до кінця не охоплені революційною ідеєю, спроба нав'язати бійку з людьми, що прийшли на танці (ненасильницький опір), в умовах, коли противна сторона не має жодних моральних засторог і може застосувати смертельну зброю - теж є злочинною авантюрою.

Для Шевченка приватне (вузькогрупове) не погоджене із громадською («громадою обух сталить») насилля та ще й в стані психологічного афекту – це злочин. Такий побутовий злочин в стані афекту описує Шевченко в вірші «У Вільні, городі преславній», написаним на чужині, Косаралі в другій половині 1848.

Про третій вірш Шевченка зі згадкою «сокири», в її праведному революційному сенсі «Я не нездужаю нівроку» ми вже писали. Тут революційна форма органічно поєднується зі змістом і стає загальнонаціональною справою.

Вчетверте згадує Тарас образ «сокири» як репресивного інструменту в поемі «Марія» написаному на чужині в С.-Петербурзі 27 жовтня – 11 листопада 1859 року: «Не вас мені, сердешних, жаль / Сліпі і маліє душою, / А тих, що бачать над собою / Сокиру, молот і кують / Кайдани новіє...»

Тут йдеться про те що спроба силовими методами, насиллям, репресіями принизити національну, соціальну та людську гідність обов'язково викличуть ефект зворотньої революційної дії.

Лише залишається питання про оптимальне співвідношення революційної сокири «насильства» щоб вона залишалася Божим інструментом творення, а не нищенням. Відповідь на це питання Тарас Шевченко дає у вірші написаному незадовго до смерті 26 листопада 1860 року на чужині в С.-Петербурзі «Бували війни й військовій сварі»: «А од коріння тихо, любо / Зелені парості ростуть. / І виростуть; і без сокири / Аж зареве та загуде, / Козак безверхий упаде, Розтрощить трон, порве Порфиру, / Роздавить вашого кумира...»

Передбачення Тарасом зміни системи, падіння старого режиму - «козак безверхий упаде», внаслідок, з одного боку самознищення ресурсу окупаційної системи, а з іншого - зросту національної і громадянської свідомості українців: «А од коріння тихо, любо Зелені парості ростуть».

Революція – це заміна, знищення однієї системи – системою іншою «в сім'ї вольній, новій», де революційний зміст є ключовим елементом, а революційна форма лише допомагає втілитися цьому змісту чи методом прямої революційної дії «громадою обух сталить», чи іншими формами безкомпромісного протесту ключовим завданням яких є опанування національною ідеєю українського суспільства, подолання одвічної біди нації – «браку націоналізму серед найширшого її загалу» (Микола Міхновський) і тоді, коли відбудеться революція свідомості – «і без сокири, аж зареве та загуде козак безверхий упаде». Тому революція змісту є безсумніву важливішою і первиннішою за революцію форми.

Лише об'єднана воля кожного українця здатна забезпечити розв'язання цих проблем. Лише в цій тріаді своєї «сили», «правди» і «волі» втілених у своїй «хаті-державі» найбільший революційний зміст нашої духовної і фізичної сокири-боротьби.

Невиконання цих завдань, навіть із покладенням тисяч жертв на

олтар нашої революції не приведе до нашої мети. Незакінчена революція, чи зведена на манівці «болотніми вогнями», революція бунт, спрямована «проти», а не «за» закінчиться контрреволюцією, відростанням контрреволюційних голів швидше, ніж їх рубатимуть; продовженням руйнівної роботи «шашелів», що гризтимуть старого дуба – націю.

Не хотілося б щоб знову сталося як у «Посланні»: «А чванитесь, що ми Польщу. Колись завалили!.. Правда ваша: Польща впала,. Та й вас роздавила!»

Тому здійснюючи нашу революцію і використовуючи революційні методи – пам'ятаймо, що передусім мусимо робити революцію змісту – використовуючи «божу сокиру правди», а в її ім'я правильно і відповідально берімо в руки людську сокиру революційної боротьби.

Анатолій Ціпко

кандидат філологічних наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

(м. Київ)

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО І КОНЦЕПТ КНИГИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Книга в давнину бачиться й сприймається як Тіло, як Дім та особливе просторування – «mysterium fidei» (таїни віри), а відтак і в своєму земному буттєвому полі Книга подає ґрунт для *mysterium creaturae* – таїни культуротворчих дій і на землі. Книга, що є в своїй появі «небесною», учиняється простором та джерелом духовного ро-блення і на землі.

На небесність Книги, передовсім, вказує її сприйняття у від-творенні. Воно здійснюється через співаність, отже, по-небесному. Адже, янгольський спів, у якому присутня неперестанна Слава, чу-ється на небі і земними. Відтак спів як Слава – це «стан» Неба, його «наповнення» – виразне й показове його «существо» – його буття.

Сповідя правди в народне життя, а відтак і в хату як в осеред-ок цього життя, з'являлося із Книги, яка і містить Божественне об'явлення. А входило в українське життя, як мовлено – рівнозначно і в хату, слово правди двома книгами. І саме прибуття – входження книги так само учинялося з двох місць. Одна з них – це Євангелія, інша – Псалтир. Псалтир («Савтир») належав до тих речей-образів у культурному просторі Книги, що творячи окреме явище буття, три-має (містить) в собі слово правди. Сам же Псалтир за виявом свого по-бутування був «ближчим» до народу. Час «спілкування» із Псалтирем був дещо більшим за подібний час щодо Євангелії. Адже, Євангелія належала до речей особливо святих, до неї не торкалися вірні, а лише знаменувалися до книги. А читання євангельських частин здійсню-вали лише священник та диякон серед громади, зібраної на відправу, або ж єпископ. Місцем її перебування був престол у вівтарі. Псалтир же і в церкві був «ближчим» до народу. Він містився на криласі, а читав його у церкві дяк. Дяк же як розпорядник і доглядач Псалтиря приносив – вносив його в хату на тривалий час. Ідеться про узвича-ення читати Псалтир над тілом небіжчика – «новопреставленого». А

коли зважити на те, що Псалтир при тілі мав прочитатися увесь – усі 20 кафизм, то і з'являється тривала часова присутність Псалтиря у хатньому просторі – на час смерті і похорону: «Псалтирщик шість неділь у хаті читав...». Ці два часових простори Псалтиревого слова, що розлягалися довкола тіла, взаємонакладалися, витворюючи єдиний – псалтиреві-хатній – церковний. Тоді як Євангелія читалася лише або під час похорону – відправи «погребенія», яка теж часом відбувалася в хаті, або ж при освяченні самої хати – теж безпосередньо в хаті. Але у зіставленні з Псалтиревим, простір слова євангельського був менш тривалим. Таким було особливе ставлення до святині Слова й Книги – слів самого Божественного Спасителя. Вони – «бісер», що не сиплеться будь-де.

Це слово правди, що передаються своїм коротким повідомленням – нагадуванням – повчальним сповістям, будучи особливим рясним даром Благодаті. Тоді як слова Псалтиря були підготовчими до слухання Євангелії, а через те розлогішими. Так насправді й було в священній історії очікування приходу Спасителя. Розлоге сповістя обітниці передавали пророки. Так було і з учиненням читання євангельського слова. Його наперед готував у хаті, а чи церкві, особливо перед похоронною відправою, Псалтир. За ним ставався «прихід» – читання самого слова Євангелії, що уображено показував (символом читаного слова) присутність самого Христа. Отже, Псалтир своїм словом у хаті готував вірних до зустрічі з Євангелією. А Євангелія читалася – показувалася здебільшого в церкві. Так ставався перехід з хатнього простору у церковний. Хоча, той, церковний, простір вже починав розкриватися у хатньому через читання Псалтиря. Через те книга Євангелії сприймалася як переважно церковна річ і явище. З огляду на такі обставини, Псалтир був також і книгою церковною, але рівнозначно – і «хатньою». Адже походив він все ж таки з церкви.

Недаремно народна творчість, чи народно-творчий обіжник, куди попереходило чимало і дяківських творів, вживає таке поняття як псальма. Воно і ґрунтується на передсповісному чині Псалтиревого слова, яке передує євангельському. Псалтир витворює особливий простір приготування до євангельської правди. Це значеннево розгорнутий простір, узятий з початків сповісного слова об'явлення. Водночас, це і разом з розгортанням, звужування – зведення шляху духовної ходи до одного «місця» – євангельського слова. Отже,

Псалтир, який складається із псалмів, переносить свій сповісний дух до псалм. Саме від псалмів взято назву цих духовних творів, що перебувають у народному обіжнику, – псалма.

До того ж, виразною особливістю псалм, як і псалмів, було співане відтворення. Псалми обов'язково співалися. Так як і Псалтир був співаним. Адже, про Псалтиреві слова на підтвердження саме їхньої співаної природи у першоджерелі, завжди мовилося: «якоже поет Давид». Або ж самого Давида теж називали завжди «псалмопівець». Саме ця творча природа Псалтиря і псалмів відбилася, а по суті зробилася глибинно ґрунтовною у народі. Ще з киево-руської доби, зокрема з Печерського Патерика та зі «Сказання про Бориса і Гліба», дійшло твердження, що до Псалтиря і до псалмів ставилися, і так це явище винятково і сприймалося, як до співаних творів. Отже, першоджерельна основа – співаність за царя Давида була незмінною основою у сприйнятті Псалтиря аж з княжої, зокрема, ранньої печерської монастирської, доби.

Саме із Псалитря та народної псалми почалося знайомство Т. Шевченка із Книгою. Перша його зустріч зі словом та мудрістю Книги відбувалася цілком традиційно та узвичаєно для української спільноти. Шевченковий рух до Книги ставався дяківським шляхом. Власне, ця особливість – панування псалми як джерела передавання Мудрості Книги серед українців відбилася і на Шевченковій творчості. Шевченко мислить Книгу псалтиреві-псалмійно. Звідси ф його переспіви псалмів. Псалмодія як внутрішній рушій співаного сповісного тексту та спосіб організації текстової ритміки присутні і у Т. Шевченка. Тим більше, що сама псалма як окреме явище в народній культурі на час Т. Шевченка була чи не єдиним джерелом правдосення в українській спільноті. А її виконавці-лірники вважалися в народі єдино «своїми людьми», які знають «свою правду», що її народ у їхній передачі шанував як Божий давній правдивий закон.

Поряд з псалмою до виконавського репертуару лірників, а ще і кобзарів входила так само і дума. Так книжне сповістя, що неслося зі псалмою, виступало у двоєдності, разом з думою, про козацьку давнину як час «своєї правди». Псалма та дума сприймалися у народі як «козацький репертуар». Це він мав на собі ознаки «гадкового тексту» української культури. Псалма та дума застановляли тогочасних українців на миті замислювання та роздумування. Псалма

та думами належали до розмислових-буттєвих текстів в українській словесній культурі.

Отож, співчасне собі Буття – тогочасну добу, а також попередню історію, споглянуту «народним оком» та сприйняту народним відчуттям Т. Шевченко вихопив через «козацький репертуар» – псалму та думу. Перш – псалма належала за своїм умістовим складом до екзистенційно-споглядальних. Друга – дума була текстовим та смисловим «носієм» української усної історії, де закарбовувалися змістові виміри козацького часу як загальної волі.

Проекти вже власної книги Т. Шевченко здійснив теж цілком по-народному, застосувавши досвід свого дитячого та юнацького знайомства з народним «текстом» Книги, отриманим у рідному краї. Його «Кобзар» – книга, що завдяки творчій силі поета зробила «усну історію», яка побутувала в народі у думному співаному просторі, піднесла «усне» до рівня «писаного». Шевченко покнижнив народне усне, надаючи народного історичному сприйняттю подієвої і особистісної історії виміру «книжного», відтак карбуючи «текст» народної пам'яті у високому смислового піднесенні писаної історії. Жива народна пам'ять про час Січового здвигу та волі залягає у простір мемуарату Книги. Шевченкова книга, що була підсумком його творчого чуття та переживання слави і втрати козацького краю здобувається так само на народну назву. Кобзар-співець народної правди дає своє ім'я на узаголовлення Шевченкової книги – сув'язно-культурної співано-ритмізованої – поетичної «своєї правди». Шевченкові вуста поета у його «Кобзарі» – це багатовустове промовляння кобзарів та лірників, що їх слухала вся Україна. Сам «Кобзар» як писана книга стає на народне підґрунтя творчого відчуття Світу та його Правди. В основі «Кобзаря»-книги народна основа – «народна усна книга» – псалма та дума.

Друге своє проектове вивершення Книги – «Буквар» Т. Шевченко теж заґрунтував цілковито на народній основі. Як і «Кобзар» – книга, «Буквар», спрямований на народну просвіту, теж є за своїм вмістом виразно народним. Його переважно складають «свої народні твори» – це передовсім Псалтир. А поряд зі Псалтиревыми псалмами до «Букваря» для народної науки було внесено думи. До цієї книги ввійшли: «Дума про пирятинського поповича Олексія», «Дума про Марусю попівну Богуславку». Сама назва цієї освітньої книги Т.

Шевченка теж привертає увагу. Її заголовок теж «місцевіший» – патріотичніший, коли зіставити його з офіційною імперською назвою тогочасної України – Малоросія. Шевченків «Буквар» – «Букварь южнорусский». Ця Шевченкова книга була теж своєрідною відповіддю «южан» «северянам», коли зважити на ґрунтовне слово М. Максимовича – «южаніна» у його полеміці за київську спадщину з М. Погодіним – «северяніном».

У своєму досвіді творення Книги Т. Шевченко цілком народний, відтак «свій» і для самого народу. Саме про це свідчить чи не одразу широке розповсюдження «Кобзаря» серед українців. Народний запит на «свою правду», що побутував в усному тексті, покнижнюється Т. Шевченком.

Світлана Брижицька

кандидат історичних наук,

Шевченківський національний заповідник

(м. Канів)

БУДІВЛЯ МУЗЕЮ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ 1910–30-х рр.

На мистецтво і архітектуру країн Європи і США наприкінці XIX ст. суттєво вплинув стрімкий розвиток технічного прогресу: духовні цінності відійшли на другий план і поступилися матеріальним, почуття поступилися раціоналізму. У цей час французькі поети започатковують нову художню течію – символізм (від грецьк. «символон» – «знак», «символ»), що прагне відійти від реальності, проникнути у «початкову ідею» сутності явищ, непізнавану розумом. Із літератури символізм «перекинувся» на театр, музику, живопис і розвинувся у культурно-філософський напрямок. Живили естетику символізму релігія, міфологія, історія, народна творчість і природа. Наприкінці XIX ст. і на початку XX ст. в архітектурі, образотворчому і декоративно-прикладному мистецтві саме під впливом символізму сформувався стиль модерн (франц. «новітній», «сучасний»), котрий на початку XX ст. поширився в країнах Східної Європи, Скандинавії і Північної Америки. Модерн прагнув оригінальності, подолання впливу античного ордеру, залучення декоративного оформлення фасадів та інтер'єрів будівель. Джерелами архітектури модерну була вся попередня історія архітектури і, головним чином, – природа, що дарувала безліч зразків і безмежність імпровізації. Тому майстри розвинули різні варіанти стилю у багатьох країнах: Бельгії, Франції, Австрії, на Британських островах, Голландії, Іспанії, США. А також у Німеччині, архітектура, якої становить особливий інтерес у контексті даного дослідження. Неподалік Дрездена архітектор Генріх Тессенов (1873 – 1956) у 1910 р. спорудив «місто-сад» Хеллерау для художніх майстерень, «показавши можливість архітектурної імпровізації на тему класицизму»¹.

¹ Архітектура, образотворче та декоративно-прикладне мистецтво 17 – 20 століть. Мистецтво Західної Європи – Ел. ресурс: <http://bibliograph.com.ua/avanta/114.htm>.

У Радянському Союзі в 1930 – ті роки, поступове формування уяви про суспільну роль і політичний статус музеїв призвело до усвідомлення необхідності будівництва спеціальних приміщень. Так, на Тарасовій (Чернечій) горі у Каневі радянська влада ініціювала, фінансувала і контролювала будівництво та урочисто відкрила 18 червня 1939 р., приурочивши до 125-річчя від дня народження Тараса Шевченка його музей.

Широко відомо, що музеї як особливий тип споруд втілюють уяву про те, що в них зберігається і водночас їхня архітектура віддзеркалює культурну політику конкретної епохи. Історичним є той факт, що це було соціальне замовлення влади: побудувати саме величну будівлю музею Т. Г. Шевченка. Його виконали архітектори Василь Кричевський і Петро Костирко. У травні 1931 року Кричевському доручили працю над проектом будівлі музею. Робота тривала близько трьох років і проект було затверджено в 1934 р., а 11 березня цього ж року відбулися урочисті закладини будівництва музею, яке завершило 1936 року².

Український архітектор Мусій Катерного вважав, що однією із особливостей вирішення завдання побудови музею Шевченка в Каневі був вибір стилістичної спрямованості архітектури, оскільки «на початку [19]30-х років переважала безбарвна архітектура збіднілого конструктивізму»³, а автори прагнули через вивчення народного мистецтва цього регіону і професіональне переосмислення принципів народної архітектури створити самобутню споруду музею.

«Українська Радянська Енциклопедія» назвала будинок музею Шевченка в Каневі кращим серед побудованого в 1934 – 1940 рр.⁴

На думку американського дослідника В. Павловського, «будинок музею виділявся з-поміж інших тогочасних споруд і своєю простотою і виразністю форм, в яких чистота пропорцій і класичні риси вдало синтезовані з композиційним рішенням, властивим українському народному будівництву. Сучасні архітектори на Україні ще

² Тарахан-Бережа З. Святиня: Науково-історичний літопис Тарасової гори. – К. : Родовід, 1998. – С. 383, 386.

³ Катерного М. Володар студентських дум (До 100-річчя від дня народження П. Ф. Костирка) / Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 4. – К., 1997. – С. 157.

⁴ Українська Радянська Енциклопедія. – К.: Українська Радянська Республіка, 1966. – Т. 17. – С. 574.

й досі відносять його до унікальних споруд, як це видно з доповіді голови Спілки Архітекторів УРСР, Григорія Головка в 1967 році»⁵. Звернемо увагу на те, що Павловський вказує на вдале поєднання класичного архітектурного стилю з елементами національними.

Українська дослідниця В. Рубан-Кравченко вважає: «Канівський музей Шевченка став останньою визначною спорудою Кричевського – архітектора»⁶.

Канівська дослідниця З. Тарахан-Бережа переконана: «...в основу проекту майбутнього музею було покладено Василем Кричевським образ української селянської хати під стріхою...»⁷. На її думку, В. Кричевського несправедливо звинуватили у «фальсифікації народної творчості» та внесенні «елементів німецького модернізму» до декоративних розписів музею»⁸ на засіданні критичної секції по питанню обговоренню проекту музею Шевченка в Каневі, що відбулося 1 листопада 1937 р.

Отже, вищеназвані автори констатують, що будівля музею Шевченка в Каневі унікальна, побудована на зразок української селянської хати і що на В. Кричевського не впливали традиції німецької архітектури. Тут обов'язково необхідно зважити, у який історичний час зроблено авторами такі висновки. Отже, чи не є вищеназвані твердження стереотипами?

Досліджуючи архітектуру радянського часу наш сучасник Б. Л. Єрофалов-Пилипчак пише: «В начале 1930-х, развивая поиск новой национальной формы адекватной времени, В. Г. Кричевский совместно с П. Ф. Костырко проектирует музей-памятник Т. Г. Шевченко в Каневе (1932 – 1934) – реплика на нордический «фестхалле» в Хеллерау под Дрезденом архитектора Г. Тёссенова»⁹.

⁵ «Здобутки зодчих». Доповідь Г. Головка, голови Спілки архітекторів України на ювілейному об'єднаному пленумі творчих спілок і організацій України // Літературна газета. – Київ. – 1967. – 15 грудня.

Павловський В. Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість. – Монографія. – Нью-Йорк: Видано Українською вільною Академією наук у США, 1974. – С. 95.

⁶ Рубан-Кравченко В. В. Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський. – Монограф. – К.: Криниця, 2004. – С. 390.

⁷ Тарахан-Бережа З. Зазнач. праця. – С. 381.

⁸ Там само. – С. 388 – 389.

⁹ Єрофалов-Пилипчак Б.Л. Архитектура советского Киева. – К. : Издательский дом А+С, 2010. – С. 48.

Отже, на думку дослідника, В. Кричевський зробив архітектурну репліку (іт. *replicare* – «заперечувати», «повторювати»; лат. *replico* – «заперечую»), тобто повторення з незначними відмінностями будівлі німецького Танцювального (Концертного) залу в Хеллерау німецького архітектора Г. Тессенова, який – свідомо повторюся – побудований ще 1910 р.¹⁰, тобто значно раніше Канівського музею Кобзаря. (Нині в Хеллерау — театр, а до 1992 р. це було місце дислокації медичної частини радянської армії¹¹). Отже, вплив німецької архітектури таки мав місце у творчих пошуках архітектора Василя Кричевського.

Відомо, що його молодший брат Федір здобував художню освіту в Московському училищі живопису, скульптури і архітектури потім у Петербурзькій Академії мистецтв, після чого в 1911 – 1912 рр. здійснив подорож по Східній Європі (Німеччина, Франція, Італія)¹². Отже, Федір Григорович не міг не поділитися побаченим на світовому мистецькому ринку зі своїм старшим братом Василем Григоровичем. Такий досвід дозволяв митцям використовувати новинки і творчо працювати над створенням власної мистецької системи.

Учень Василя Кричевського Петро Костирко навчався у київських інститутах – архітектурному і художньому. Свій дипломний проект він захистив 1930 р. із рекомендацією на закордонне відрядження¹³. Зауважу, що закордонні стажування еліти мистецько-культурної інтелігенції Української академії мистецтв проходили саме в Німеччині.

Роль В. Кричевського у формуванні модерної української архітектури є беззаперечною¹⁴. Його відзначають як одного з найбільш яскравих і послідовних конструкторів українського стилю, початок якого вбачають у створенні у 1904 – 1907 рр. будівлі Полтавського губерньського земства: **«В здании земства есть реплики и на северный скандинавский модерн, и мотивы немецкого югендстиля, и мадьяр-карпатские обертонны сецессиона** (виділено мною. – С. Б.). Но

Ел. ресурс: ГСБГ DRESDENHELLERAU медсанбар: <http://youtu.be/BIWcmL347Kw> або <https://www.youtube.com/watch?v=BIWcmL347Kw>

¹⁰ Ел.ресурс:http://de.wikipedia.org/wiki/Hellerau#/media/File:Festival_Theatre_Hellerau_July_2013_%C2%A9_Stephan_Flo%C3%9F.jpg

¹¹ Ел. ресурс: Hellerau // <http://de.wikipedia.org/wiki/Hellerau>.

¹² Українська Радянська Енциклопедія. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1980. – Т. 5. – С. 527.

¹³ Катернога М. Зазнач. стаття. – С. 156.

¹⁴ Павловський В. Зазнач. праця. – С. 95.

очевидно стремление архитектора максимально полно использовать местные строительные традиции и мотивы, как народной полтавской хаты... местных народных промыслов, особенно керамики, включение которой во внешнюю и внутреннюю отделку здания предельно красочно и виртуозно»¹⁵. Петербургський журнал «Зодчий» у 1907 р. писав: «Можно много спорить о чистоте стиля, о правомерности форм, принятых г. Кричевским для его передачи; можно с успехом доказывать **позаимствования г. Кричевского из старых германских образцов, со стиля русских кремлевских башен и стен и т.п.** (виділено мною. – С. Б.), но нельзя отрицать и того, что как в общем, так и в разных деталях здания есть что-то местное... Покрывающие же стены орнаменты – чисто украинского происхождения, блестящие образники коих наполняют местные музеи»¹⁶.

Отже, Кричевський і Костирко творчо працювали в загальноєвропейських тенденціях початку ХХ ст., себто у пошуку нових архітектурних форм на основі класичної архітектури із залученням національної специфіки в художньому оформленні будівлі. Як результат постало приміщення музею Т. Г. Шевченка грецько-римського стилю архітектури у поєднанні з національними розписами. Фактом є те, що Кричевський і Костирко обрали найбільш звичний і традиційний із актуальних на той час архітектурних стилів, в ідеологічному сенсі, – тоталітарний, що вимагає обов'язкову гігантоманію, стародавню ордерність, класичність, тим самим віддзеркаливши культурну політику 30-х рр. ХХ ст. Аскетичні геометричні форми, монохромність поверхні і повна відсутність декору, відмова від експлуатації національних мотивів, що спостерігаємо нині, справляють враження експресивної, величної і монументальної споруди на зразок європейської до періоду поширення модерну.

¹⁵ Ерофалов-Пилипчак Б.Л. Зазнач. праця. – С. 41.

¹⁶ Там само. — С. 40 – 41.

Тетяна Бойко

кандидат філософських наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

(м. Київ)

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО ЯК ПРОСТІР НАЦІОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ВІД АВТОХТОННОЇ РУСТИКАЛЬНОСТІ ДО ГЛОБАЛЬНОГО СЕЛА

Яким чином живе національна спільнота? Її здатність до існування тісно пов'язана із можливістю співрозуміти один одного, комунікувати на різних рівнях спілкування. Простором національної комунікації стають образи, ідеї, спільні думки, суголосся намірів, потреб, відчуттів великого масиву людей, що часто виявляються та підтверджуються вдалим словом, спостереженням, пророцтвом. Саме таким талантом в українському національному просторі володів Тарас Шевченко.

Здатність Т. Шевченка лишатися актуальним в різні періоди українського національно-визвольного руху, промовляти істини правди в різні часи спричиняє потребу розглядати його як окремий феномен нашого життя. Очевидно, що для національної комунікації Т. Шевченко стає водночас формою і змістом.

Способи передачі інформації впродовж поколінь несуть різноманітне навантаження. Традиційна культура часів поета, з перевагами усної пам'яті, героїчно-образного сприйняття минулого, автохтонності забезпечила зрозумілість та повагу серед простого населення, перевела творчість Т. Шевченка у статус кобзарів, що зберігали в національній пам'яті ту необхідну інформацію, яка обґрунтовувала можливість оборони рідної землі, закладала патріотичні настрої та давала приклади звияг козацького життя. До минулого звернені його поеми-етюди «Тарасова ніч», «На вічну пам'ять Котляревському», «До Основ'яненка», «Гамалія», «Іван Підкова» та героїко-романтична поема «Гайдамаки». Разом з тим, образна рустикальність (селянськість) Т. Шевченка, простота та глибина слова, вміння загострити недоліки та ліризм викладу, гострі теми повсякденності та контрасти життєвих ситуацій дали йому змогу увійти та виявити «життєвий світ» українського.

Перехід до друкованого слова чимало науковців пов'язують із новим піднесенням національного життя, розвитком національних мов та самосвідомості, зростанням рівня освіти та інтенсифікацією соціальних зв'язків. Тарас Шевченко стає феноменом національної комунікації вже після виходу «Кобзаря». Семантико-світоглядний простір цієї книги став переконливим свідченням постання нової якості етнонаціонального сакруму як об'єднання культурного та інформаційного середовищ довкола проблем самозбереження. Засобами поширення віршів стає як усталена усна форма, трансформована в пісенні мотиви, так і рукописне поширення списків збірки, що засвідчило піднесення цього артефакту українського письменства до рівня архетипового чинника модерного націогенезу. Етнотворча акустика Шевченкового слова здобувається на визнання у середовищі творчої інтелігенції, а його відстоювання концепції «народного духу» формує образ «будителя» національної свідомості українців.

Використання інформації в техногенну добу нерідко переростає у конструювання просвітницької та ідеологічної систем: інтерпретація тексту і думки поета стає ще одним засобом впливу на свідомість людей. Коли тиражування інформації зосереджене на формуванні готових відповідей на суспільно значущі проблеми, популяризації певного стилю мислення (зокрема і у вимірах політтехнологічних), то це неминуче призводить до формування фрагментарної та некритичної повсякденної свідомості, домінування спотворених механізмів комунікації. Значною мірою Т. Шевченко став прикладом внутрішньо-антитетичного трактування поетичного слова. З одного боку, маємо сконстатувати його революціонізуючий вплив на ціле українське post-шевченківське буття – від духовного пориву Братства Тарасівців до культуртрегерської праці «Просвіт». З іншого, його слово потрапило під пильний нагляд радянської ідеологічної системи з її ревізією революційного духу, протиперських візій та антимосковських концептів. Чи на тому в політичну епоху боротьби за власну державність Шевченко стає «політичним».

Новій епосі притаманне переосмислення комунікативних стратегій, коли, за М. Макклуюеном, «форма комунікації стає самою комунікацією». Феномен реклами та сучасного телебачення, перекомбінуючи дискурсивні практики усної культури, розриває з текстуальною просторовістю друкованого слова, сприймаючись

через аудіовізуальні мистецькі проекти, інформаційні повідомлення. Така операційна матриця спонукає незнайомих людей спілкуватися у межах широкої спільноти. Український простір дає наявні приклади трансформацій образу Т. Шевченка, його адаптації до реальності: унаочнення цитат Т. Шевченка подіями Майдану, суголосся настроїв, поривань, присутність шевченкового слова у кожному виступі політичних та громадських діячів, переспівування, цитування перекладів різними мовами «Кобзаря», зображення триптиху «Ікони Революції», з зображенням Т.Шевченко, що підтримували дух мітингуєчи, графіті на фоні барикад, інтерпретації поета в атрибутиці мітингуєчи та військових, фотоколажі з обличч учасників Майдану та багато іншого. Цей ряд-перелік вільно продовжувати – тут маємо беззаперечний доказ ефективності та дієвості комунікування Шевченком в інформаційну добу.

Власне, масове тиражування Шевченкового слова, його ідей, цінностей україноцентризму різними мовами постає аналітико-практичним зразком форми комунікування. Саме ефект засобів масової інформації, Інтернету, додання бар'єрів, цензури, детермінував неминучість світових дискусій про формування нової свідомості в епоху Майдану. І саме Шевченко став тим способом спілкування, що устами «майданівців» артикулював мову свободи, духу, бажання боротьби, віри в перемогу.

Національна комунікація, виявлена словом Т. Шевченка, безумовно, виявляє глибинний зміст українського буття, оцінки минулого, дієвості сучасного, орієнтирів майбутнього. Поет стає сучасним, коли його творчість відповідає запитам доби. Шевченкове слово відображає буттєву сутність української спільноти, суголосну загальнолюдським цінностям. Він відстоює традицію природного права людини на гідність, втрата якої є шляхом до втрати свободи, визначає рушійною силою нового суспільства ідею дії, боротьби, несприйняття яничарства, зради, деградації. Шевченко виявляє спадкоємність цінностей минулого та майбутнього, виділяє той момент, коли людина dorостає до свободи, стає жертвним поборником правди, месником, виразником волі народу. Його принцип: «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля» і на сьогодні вказує, що єдність українського народу найяскравіше виявляється у періоди боротьби за власну свободу, незалежність та суверенітет.

Таким чином, творчість Тараса Шевченка у ході творення української спільноти концептуалізується тим комунікативним полем, у просторі якого через історично змінні форми поширення інформації підтверджується змістове наповнення життєздатності українського світу.

Наталія Гавдида

кандидат філологічних наук,
Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя
(м. Тернопіль)

**ШЕВЧЕНКОЦЕНТРИЗМ ЯК ДОМІНАНТА
ТВОРЧИХ ПРАКТИК Б. ЛЕПКОГО**

Богдан Лепкий вважається одним із провідних шевченкознавців, оскільки він ґрунтовно проаналізував усю творчість митця, заклавши підвалини майбутніх наукових досліджень.

Сучасники Б. Лепкого згадували, що інтерес до текстів Т. Шевченка у нього пробудився ще в ранньому дитинстві, а згодом проявився в усіх сферах його діяльності: науковій, педагогічній, видавничій та популяризаторській.

Відомо, що упродовж усього свого життя дослідник малював великого українця, намагаючись увічнити його образ у живописних полотнах. На жаль, більшість цих картин втрачено під час Першої та Другої світових воєн. Лише незначна частина експонується в Обласному комунальному музеї Богдана Лепкого (м. Бережани Тернопільської області).

Як помітив Василь Верниволя (В. Сімович), «від часу Шевченка в нас поетів-малярів сливе¹ й не бувало, то Лепкому чи не п е р ш о м у довелося продовжувати на свій власний, новий спосіб оцю лірику картин, і продовжувати її собі на славу»².

Близькість світобачення та світосприйняття митців зумовила багатовекторність шевченкознавчих творчих практик Богдана Лепкого. Зокрема, він підготував до друку кілька однотомних видань «Кобзаря» (1918 – 1922), поему «Гайдамаки» (1920), а також трьохтомник (1918) та п'ятитомник поезій та прози Тараса Шевченка (1919–1920). Видання творів у п'яти томах із життєписом автора,

¹ Сливе - Майже.

² Верниволя Василь (Сімович В.). Богдан Лепкий (нарис літературної діяльності і спроба характеристики письменника за 25 літ його письменницької праці) / Василь Верниволя // Лепкий Б. Писання: У 2 т. – Т. 1. – Київ–Ляйпциг: Українська Накладня, 1922. – С. XLII. .

який уклав Богдан Лепкий, було на той час найкращим та найповнішим зібранням.

Значну увагу дослідник приділяв біографії митця, вивчав мало-відомі факти, писав промови на ювілейні урочистості, присвячував поезії (наявний цілий цикл «Шевченко»), майже щорічно (впродовж 1902–1918 рр.) видавав брошури шевченкознавчого характеру, які розповсюджувались завдяки товариству «Просвіта», перекладав тексти польською та німецькою мовою, популяризуючи доробок митця за межами україномовного світу.

Завдяки ініціативі та подвижницькій праці Богдана Лепкого у тридцятих роках ХХ ст. Український науковий інститут у Варшаві видав 16-томне видання творів поета (до 75-ої річниці його смерті). Чотирнадцятий том, який повністю редагував Б. Лепкий, містив 101 поезію Тараса Шевченка польською мовою, 48 з них було перекладено вперше.

Варто відзначити такі шевченкознавчі дослідження: монографію «Про шевченків «Кобзар»» (1914), передмову до п'ятитомного збірника «Про життя і творчість Тараса Шевченка», що 1919 року вийшла окремою книгою (166 с.), маловідомі публікації «Про «Наймичку», поему Тараса Шевченка»³ та «Шевченко про мистецтво»⁴.

В усіх цих працях дослідник розглядав словесні тексти Тараса Шевченка крізь призму зацікавлень поета живописом, що дозволило глибше зрозуміти психологію творчості поета-художника, усвідомити неповторність його письменницької манери. Такий підхід зумовлений образним типом мислення Богдана Лепкого, який і сам був не лише талановитим поетом, а й обдарованим малярем.

³ Лепкий Б. Про «Наймичку», поему Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. – Львів : Друкарня В. А. Шийковського, 1907. – С. 64 с.

⁴ Лепкий Б. Шевченко про мистецтво / Богдан Лепкий. – Зальцведель, 1920. – 26 с.

Валентин Крисаченко

доктор філософських наук, професор,
Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ГЕОПОЛІТИЧНІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ДОРОГОВКАЗИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У своїй творчості Т. Шевченко сформулював і обґрунтував національну ідею: вивільнення людини від будь-якого гніту та неволі, здобуття Україною незалежності, реалізація нею свого власного шляху розвитку та призначення. Для Шевченка Україна – живий, цілісний організм, сакральне начало. Відповідно і люди, і природа її – суть також одухотворені, атрибутивні складники. У цьому розумінні і степ, і Дніпро, і кручі, і могили, усе це – не тільки умови існування людини, але й саме ество України, так само, як і козачі вольності, чесність, щирість, достаток і доброта її народу.

Для Шевченка цілком зрозумілим і безмежно болючим є те, в чому полягає прокляття і віковична трагедія України. Це – тріада «Москва, московщина, москаль»: «Москва-держава» – монстр, від якого постійно лине і приходить загроза для України; «московщина» – стиль правління і життя, які насаджують в Україні прийшли загарбники та їх лакузи; «москаль» – персоніфіковані носії чужоземного зла, які є безпосереднім інструментом реалізації ненаситних помислів загарбника, небажаних пришельців. У цьому Шевченко був переконаний незламно протягом всього свого життя: від першої поезії до останньої, діями та вчинками, жертвністю задля України.

Всесвітньовідома поема «Катерина» (1838) своїм мотивом має оповідь про загублену москалем українську дівчину. Якби ж то було кохання... А було інше – шукає Катерина свого «Йвана», а «москалі, // сміються, жартують: // Ай да баба! Ай да наши! // Кого не надують» (485 – 498). А москалик «Йванко», при зустрічі, мовить: «Дура, отвяжися! // Возьмите прочь безумную!» (610 – 611). От така то ціна москальським обіцянкам...

У «Кобзарі» 1840 р. Шевченко устами кобзаря сподівається: «Наша дума, наша пісня // Не вмре, не загине...// От де люде, наша слава, // Слава України» (49 – 52). А отаман відповідає: «Та що й

казать? // Кебети не маю. // А до того – Московщина, // Кругом чужі люде...» («До Основ'яненка», 56 – 62). Вже в цьому творі поет означив ворожу силу, яка занастала Україну.

Про паплюження історичної минувшини, спадщини України Шевченко свою думку висловив у «Розритій могилі» (1846 – 47 рр.). Різко негативно поет оцінює присягу гетьмана Богдана Хмельницького московському царю: «Ой Богдане! // Нерозумний сину! // Подивись тепер на матір, // На свою Вкраїну...» (17 – 20). Стерв'ятники-стервоїди свою справу роблять невпинно: «Сини мої запродали // Жидові, німоті, // Сини мої на чужині, // На чужій роботі. // Дніпро, брат мій, висихає, // Мене покидає, // І могили мої милі // Москаль розриває...» (26 – 36). А тим часом, «перевертні нехай підрастають та допоможуть москалеві» (39 – 41). Багато чого впізнається, чи не так?

Поет – пророк нагадує нам, сущим, що ми достойні кращої долі, бо за неї поклали на кін свої найкращі сили: «За що ж боролись ми з ляхами? // За що ж ми різались з ордами? // За що скородили списами // Московські ребра?» («Чигрине, Чигрине», 1844. 17 – 20). І наше спільне горе: «...заснула Вкраїна, // Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла, // В калюжі, в болоті серце прогноїла // І в дупло холодне гадюк напустила, // А дітям надію в степу оддала. // А надію...// Вітер по полю розвіяв, // Хвиля морем рознесла» (27 – 34). Чи можна ще сильніше відчувати біль України через ворожу навалу, ніж це явив світові поет.

«Сон» Шевченка навіки став кісткою в горлі московським правителям. Українська душа оглядає з піднебесся свою країну, і бачить ще трохи України – в селах; а в містах – ні-ні: «А в городах, мов журавлі, // Замоштрували москалі; //...Церкви та палати, // Та пани пузаті, // І ні однісінької хати» // (261 – 262; 274 – 276). І мова українська там зникла, а навколо – самі блюдолизи. Шевченко геніально зображає азійську форму устрою тієї держави (319 – 409) – суцільна вертикальна владність та покора: той, хто над тобою – абсолютний володар, а хто під – повне ніщо. Загальний висновок Шевченка про північних «добročинців» добре відомий: «Це той *перший*, що розпинав // Нашу Україну, // А *вторая* доконала // Вдову сиротину. // Кати! Кати! Людоїди// Наїлись обоє, // Накралися; а що взяли // На той світ з собою?» (415 – 422). Для московського царя у Шевченка є й інші слова:

«людодіде, змію» (473), «лютий кате» (468), «проклятий, проклятий» (487), «медвідь» з барлогу (539 – 540) тощо. От-то і є Московія.

«Москаль» знищує історичну пам'ять українців, але, водночас, Бог дає їм надію – апостол Петро впустить їх до раю як мучеників: «Тойді у рай їх повпускаєш, // Як все москаль позабирає. // Як розкопа великий льох» («Великий льох». 11 – 13). Шевченко нагадує і про велику петровсько-меншиковську різню в Батурині після поразки шведсько-українського війська під Полтавою. Дівоча душа (пташечка) до сестричок промовляє:

*Я була ще недолітком,
Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого, і старого
В Сейму потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних... Коло мене
І сестра, і мати
Зарізані, обнявшиися,
Зо мною лежали... (76 – 87).*

І сама дівчина просила смерті, та «не вбили, а пустили Москалям на грище!» (94 – 95). А по наглій смерті, її душу в рай не пускають, «Мабуть, за те, що всякому // Служила, годила...// Що цареві московському // Коня напоїла!...» (130 – 133).

І після Батурина Московія не залишила Україну в спокої, скрізь, де треба і не треба, імперія безжалісно використовувала українців як робочу худобу: і для військово-господарських потреб, і з метою підкорення козацького духу. Лютує Московія:

*Аж злішаю, як згадаю...
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими... а такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла,
Насипала бурта*

*На Орелі... на Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болота гатила.
І славного Полуботка
В тюрмі задушила (255 – 268).*

Крім Батуринської трагедії, Шевченко згадує і неміряно загублених українців на будівництві нової імперської столиці, фортець т.зв. «української лінії» на захоплених землях Запорозької Січі, катування наказного гетьмана П. Полуботка та козацької старшини за петицію щодо повернення старих прав і свобод.

Видимо це зобразили як пошук гетьманського золота, але істина полягає в іншому. Немає таких епітетів, якими б їх поет не наділив: «москаль незгірша штука: добре вміє гріти руки!» (291 – 29); «Ото указ надрюкують: «По милості божій, і ви наші, і все наше, і гоже, й негоже!» (297 – 300); «Москалики що заздріли, // То все очухрали. // Могили вже розривають// Та грошей шукають» (510 – 513). І велика біда України, що тій вражій сили свої ж вилупки – перевертні служать: «Байстрюки Єкатерини сараною сіли» (526 – 527).

«Кавказ» Шевченка наскрізно пронизаний болем за Україну та її синів. В ній самій – безправ'я та гніт («од молдованина до фінна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує!»). А самі ж українці мусять свої голови покладати десь за душогуба-царя. Як щирий друг поета Якова де Бальмена, який загинув у Даргінському поході в липні 1845 р., промовляє:

*І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту (156 – 160).*

Поет бачить шлях подолання всіх бід, і зовнішніх, і внутрішніх, у взаємній любові та єднанні. Своєрідною настановою заблудним сином України є «дружнє посланіє» «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні» Шевченка. «Нема в світі України, немає другого Дніпра» – ось засадничий мотив твору. А тому – «схаменіться», «подивіться на рай тихий», «полюбіте», «розкуйтеся, братайтесь». І пророче закликає:

*Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... (63 – 71).*

Уся творчість Тараса Шевченка пронизана болем за Україну та гордістю за Україну. Пророк постійно промовляє до людей: боріться за Україну, любіть Україну, дбайте про неї.

Навіть в казематі, в ув'язненні, поет своєю думою весь із земляками; з Батьківщиною:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.
(«В казематі», 1847)¹.*

Господь Бог і сам незламний дух національного Пророка всім нам, сущим, дають велику надію:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.
(«І Архімед, і Галілей», 1860).*

¹ Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. – Т.1. – К. : Наук. думка, 1986. – 528 с.

Денис Толочко

кандидат історичних наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

(м. Київ)

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ВІД УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ ДО НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ

Питанню розвитку шевченкознавства були присвячені публікації, монографії, круглі столи та конференції. У статті основна увага зосереджена на особливостях становлення шевченкознавства на початку ХХ ст. У цей час обов'язковим елементом у роботі української інтелігенції була громадсько-політична діяльність, створення політичних партій та заснування періодичних видань. Велика увага приділялася відродженню української культури, зокрема вивченню спадщини Т. Шевченка.

Розвиток «шевченкознавства» як окремої галузі української історіографії супроводжувався появою публікацій, в яких автори намагались визначити стан наукової розробки, виділити основні тенденції й актуальні проблеми подальшого вивчення життя, творчості та багатогранної діяльності Т. Г. Шевченка, а також його місця в історії Східної Європи та в світовому літературному процесі. До таких праць належать роботи І. Айзенштока, В. Дорошенка, О. Дорошкевича, В. Петрова, М. Комишанченко, П. Одарченко, С. Єфремова та ін.¹ У зв'язку з багатьма обставинами в шевченкознавстві початку ХХ ст. співіснували народницький та літературознавчий напрямки. Більшість науковців відзначали, що народницький напрям виразно зберігся також у шевченкознавстві 20 – 30-х рр. ХХ ст.

¹ Айзеншток І. Організація шевченкознавства. – Харків. – 1928. – 20 с.; Дорошенко В. Шевченкознавство за останнє десятиліття, 1914 – 1924. – Львів, 1925. – 8 с.; Дорошкевич О. Сучасний стан шевченкознавства // Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства. Харків Київ, 1930. С. 37; Єрмоленко Ю. Шевченкове сонце правди // Науковий світ. – 2011. – № 12. – С. 16 – 17; Комишанченко М. З історії українського шевченкознавства. – К., 1972; Одарченко П. Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920 – 1960) // Хроніка-2000. 2011. Вип. 3. С. 210-280; Пахаренко В.І. Тарас Шевченко. – К., 2007. – 95 с; Петров В. Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства // Хроніка – 2000: український культурний альманах. – К., 2011. – Вип. 3 (85). – С. 62 – 87; Федорук О. Шевченкознавство в Українській Вільній Академії Наук (1940-ві – 1960-ті рр.) // Хроніка – 2000: український культурний альманах. – К., 2011. – Вип. 3 (85). – С. 326-353.

В українській історіографії такі поняття як «шевченкознавство» або «шевченкіана» трактуються досить довільно. Дослідники, які висвітлюють питання становлення та розвитку шевченкознавства, зараховують до шевченкознавців усіх, хто формально або імовірно міг в тій чи іншій формі згадати Т. Шевченка. Яскравий цьому приклад, монографія «Шевченкознавство у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка (1860 – 2003)» (К., 2004), де у розділі «Шевченкознавство у Київському університеті (1861 – 1930)» (С. К. Росовецький) зазначено, що «в період приблизно 1857 – 1873 рр. шевченкознавство в Київському університеті ... було передусім усним і неофіційним, реалізувалося насамперед в кулуарному обговоренні поезії та постаті Шевченка між лекціями в університеті, в приватних розмовах студентів і викладачів, а також у спілкуванні викладачів і студентів нарізно, в своєму колі – студентів на вечірках і нелегальних зібраннях». Варто вказати на невдале застосування поняття «шевченкознавство» в наведеному вище контексті.

Дискусійними також є погляди дослідників на те, кого ж вважати засновником шевченкознавства як окремої галузі. На переконання О. Мисюри, сам факт написання біографії Т. Шевченка робить О. Кониського «засновником шевченкознавства» та на довгі роки визначив рамки, в яких розвивалася ця галузь². Більш стриманого погляду щодо ролі О. Кониського дотримується В. Смілянська, обережно вживаючи термін «біографічне шевченкознавство» або «шевченкознавство у царині зовнішньої біографії Шевченка» тим самим не применшуючи доробок автора, а з іншого боку уникаючи відповіді, чи можна вважати засновником шевченкознавства саме О. Кониського³. Цікавою з цієї точки зору є думка С. Петлюри про те, що «повна історія Шевченкового життя ще не написана і не навітлена, не вивчена в деталях, не зважаючи на багатий матеріал, що його зібрав у біографії поета покійний О. Кониський та інші»⁴. Частково відповідь на це питання дає сам О. Кониський. У вступі до хроніки Шевченкового життя, як сам він її називав, зазначається, що

² Мисюра О.О. О. Кониський – засновник «шевченкознавства» // Сіверський літопис. – 2010. – № 6. – С. 112 – 121.

³ Смілянська В. Біограф та його «Хроніка» // Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – К., 1991. – С. 3 – 23.

⁴ Петлюра С. До драми Шевченкового життя (3 нагоди 51-ої річниці смерті) // Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т.2., – Нью-Йорк, 1979. – С. 224 – 225.

в даній праці не має відповіді на найголовніше питання: які були у Шевченка ідеали в найважливіших сферах життя людського? На думку О. Кониського, «відповісти на це питання повинен критичний розгляд Шевченкових творів»⁵. Отже, він усвідомлював принципову різницю між хронікою життя та науковим аналізом творів, без якого неможливо пояснити та зрозуміти світосприйняття Шевченка.

Постає проблема науково обґрунтованого використання самого терміну «шевченкознавство», вироблення чітких критеріїв виділення цього явища. З точки зору історіографії до шевченкознавців можна зарахувати лише тих дослідників, наукова діяльність яких відповідає таким критеріям: *предмет* дослідження: шевченкознавчі студії (історія життя та аналіз творчості Т.Г. Шевченка); *об'єкт* дослідження: історія української літератури та мистецтва (літературні та художні твори Т.Г. Шевченка); *науковий підхід* до постановки та вирішення проблем (глибокий аналіз архівних джерел, міждисциплінарність, а саме залучення методів дослідження таких наукових дисциплін як біографістика, літературознавство, мистецтвознавство, мовознавство, археографія, бібліографія, лексикографія, філософія, історія, текстологія та ін.).

З-поміж перерахованих критеріїв шевченкознавства показовим, насамперед, є науковий підхід. На думку В. Петрова, лише в 20 – 30-х рр. «стався в основному перехід од «культу Шевченка» до «наукового шевченкознавства», тобто перехід від публіцистичного аматорства до наукового фахового дослідження життя і творчості Т. Шевченка⁶. Відповідно В. Петров виділяє дві умовні групи шевченкознавців. До першої належать представники наукового або антинародницького напрямку у шевченкознавстві: І. Айзеншток, Н. Бельчиков, Ол. Дорошкевич, Л. Кошова, Бор. Навроцький, Мих. Новицький, О. Парадиський, П. Рулін, Ів. Романченко, П. Филипович, Бор. Якубський, Л. Білецький, Вол. Дорошенко, П. Зайцев, Філ. Колесса, С. Смаль-Стоцький, В. Щурат та ін. Друга група складалась з аматорів, які тримались культового або народницького напрямку, а саме О. Кониський, С. Єфремов, А. Річицький, В. Коряк

⁵ Кониський О. Вступне слово // Кониський О.Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – К., 1991. – С. 24 – 26.

⁶ Петров Провідні етапи розвитку шевченкознавства // Хроніка-2000. – 2011. Вип. 3. – С. 62.

та ін. Зокрема, В. Петровим було спростовано тези С. Єфремова щодо низки біографічних фактів із життя Т. Шевченка. А опубліковані у збірнику Академії наук (1939 р.) біографічні нариси А. Річицького, В. Коряка, Є. Шабліовського, присвячені пам'яті Т. Шевченка з нагоди 125-ліття його народження, на переконання В. Петрова, «носять переднауковий публіцистично-культовий характер»⁷ (Петров, Львів, 1939, С. 69 – 70). Але В. Петров не дає пояснення, як вийшло так, що псевдонаукові, публіцистично-культові погляди С. Єфремова отримали таке поширення не лише серед кола науковців, але й широкої громадськості. Громадсько-політична діяльність С. Єфремова мала безпосередній вплив на сформовані ним “канони” висвітлення життя та творчості Т. Шевченка. В цьому відношенні внесок С. Єфремова є неоднозначним. З одного боку, популяризація спадщини Т. Шевченка засобами політичної агітації була результативною. З другого, народницька концепція уникає або не акцентує уваги рівню освіченості, оточенню Т. Шевченка та іншим фактам, які не вписувались в модель «музицького поета» Т. Шевченка. С. Єфремов знав про Т. Шевченка значно більше, ніж вважав за потрібне викласти у своїх публікаціях. Насамперед, це можна пояснити політичною доцільністю, бо за Т. Шевченком-«мужиком» піде значно більше селян, ніж за Т. Шевченком – високоосвіченим інтелігентом, якого шанують аристократи.

Початок ХХ ст. характеризувався радикальними суспільно-політичними зрушеннями, значною мірою зумовлених революційними подіями 1905 – 1907 рр. Тому розуміння доробку учених-шевченкознавців, що працювали в цей період, не буде цілісним без аналізу соціально-економічних, політичних, геополітичних та ідеологічних чинників.

Соціально-економічні чинники були пов'язані з кризою селянського господарства початку ХХ ст. Брак землі, застарілі технології, відповідно неефективне господарювання призвело до масового розорення селян. Важкі умови життя селянства, а на додачу високі податки спровокували селянський рух, який характеризувався масштабністю, масовістю, територіальною поширеністю, залученням всіх категорій селянства.

⁷ Петров В. Провідні етапи розвитку шевченкознавства // Хроніка-2000. – 2011. – Вип. 3. – С. 69 – 70.

Політичний чинник. Масштабна політизація суспільства, зокрема селянства, яке перейшло в опозицію до імперського режиму. Селянин почав усвідомлювати, що держава не зможе запропонувати задовільної програми реформ. Виступи селян 1902 р. продемонстрували, що на політичну авансцену виходив селянин епохи революції, який заперечував існуючу суспільну систему і вимагав віддати землю тим, хто її обробляв власною працею. У жовтні 1905 р. з'явилася ініціативна група Всеросійської селянської спілки (ВСС), яка організовувала мітинги та демонстрації, на яких агітували приєднуватись до Спілки. Зокрема, в Сумському повіті ВСС організовувала страйки, встановлювала ціни на продовольство, мала власну міліцію і видавала газету. Отже, суспільство зрозуміло, що змінити своє життя на краще можна тільки шляхом політичної боротьби і творчисті Т. Шевченка їм у цьому стала ідеологічною основою. На наступному історичному етапі розвитку шевченкознавства (1917 – 1920 рр.) політичний чинник відігравав ще більше значення. Зокрема, Іванущенко Г. зазначив, що “в період революції одним з основних засобів національної самоідентифікації українців, в тому числі і на Сумщині, були національно-визвольні ідеї Т. Шевченка, як і сама постать великого Кобзаря. Для українського селянина і робітника, учителя і священика, ім'я поета і національне відродження були поняттями нерозривними, органічними”. На мітингах та демонстраціях використовували портрет Т. Шевченка, декламували цитати з його творів. Шевченкові ідеї національного і соціального визволення були для суспільства і політичною програмою, і духовним орієнтиром⁸.

Не можна недооцінювати геополітичний чинник. Російсько-японська війна 1904 – 1905 рр. і поразка Росії у ній не лише послабили позиції останньої на міжнародній арені, а також підірвала авторитет монархії у середині країни. Війна стала каталізатором революційних подій 1905 – 1907 рр.

Становленню та розвитку шевченкознавства, безперечно, сприяв ідеологічний чинник. Завдяки добре організованій у всеукраїнському масштабі культурно-просвітницькій діяльності письменників, вчених та громадських діячів в другій половині XIX ст. культуру та традиції українського народу вдалося не лише зберегти,

⁸ Українське відродження 1917 – 1920 рр. на Сумщині: Т. 1 / Автор-упорядник: Іванущенко Г.М. – Суми, 2010. – С. 13.

а й примножити. Видані були букварі та підручники, в тому числі “Буквар” Т. Шевченка, викладання в недільних школах велося українською мовою. Результатом національно-визвольного руху стало *національне відродження на початку ХХ ст.* Про це свідчать непоодинокі факти, коли селяни виходили на мітинги з портретом Шевченка і цитували його твори. Всупереч жорстким методам розгону мітингів та заборонам селянський рух ставав масштабнішим та масовим.

Українська інтелігенція усвідомлювала, що кращого духовного лідера українського національного руху, як Т. Шевченка, який заклави в душі людей прагнення до “національної самостійності”, годі шукати. Думку щодо провідної ролі автора Кобзаря висловлював В. Барвінський, а також інші українські шевченкознавці. Наприклад, Б. Грінченко підкреслював, що Т. Шевченко визнавав “за кожним слов’янським народом право на національну самостійність”. Таким чином, у творах Т. Шевченка, у доступній для широкої громадськості формі, викладені ідеї, які були необхідними для етнонаціональної та соціальної консолідації суспільства початку ХХ ст.

Масовим явищем на початку ХХ ст. стала поява українських гуртків культурно-просвітницького спрямування. Наприклад, у своїх спогадах М. Галаган згадував, що у 1900 р. він став “одним із засновників українського гуртка, який складався всього з п’яти чоловіків, не мав чіткого політичного спрямування та зв’язків з якоюсь революційною організацією [...]”. Ідеологія нашого гуртка була дуже нескладна – українство і революційність, а нашим “теоретиком” був Тарас Шевченко”⁹.

Так само, як у минулому році 200-літній ювілей з дня народження Т. Шевченка став потужним чинником для проведення різного роду заходів, так було і на початку ХХ ст. Безперечно, 50-та річниця смерті (1911 р.) та 100-літній ювілей Т. Шевченка (1914 р.) зіграли важливу роль на етапі становлення шевченкознавства. Підготовка до річниці смерті та святкування ювілею почалися заздалегідь. Наприклад, Д. Щербаківського запросили на збори Київського українського клубу, головною темою якої була підготовка заходів з нагоди 50-ї річниці смерті Т. Шевченка, 13 вересня 1910 р. Дослідник доклав чимало зусиль до влаштування у 1911 р. у Всеукраїнському історичному

⁹ Микола Галаган. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання / Передмова: Т. Осташко – К.: Темпора, 2005. – С. 8.

музеї ім. Т.Г. Шевченка першої в Україні публічної Шевченківської виставки. Крім того, в рамках підготовки заходів Д. Щербаківський склав перелік публікацій про Т. Шевченка, переважно закордонних, біографічний нарис про Т. Шевченка, промову «Ів. М. Сошенко і Т. Г. Шевченко»¹⁰.

Однак серед прогресивних елементів російського суспільства домінувало негативне ставлення до українського національного руху. В ньому бачили небезпеку, що загрожувала Росії національним та культурним розколом. Урядова заборона святкувати 100-літній ювілей Т. Шевченка стала каталізатором політичного напруження не лише в Державній Думі, але й в суспільному середовищі. Спогади С. Васильченка щодо участі грузинських студентів у мітингу яскраве тому підтвердження. С. Васильченко згадував, що “Участь у цій демонстрації брали, звичайно, не тільки українці, але всі які були в Києві, національності. Особливо гарячу участь взяли студенти-грузини – народ вільнолюбний і гарячий. Коли їх, арештованих, поліція питала: “Какой вы национальности?”, вони відповідали “українець!”. “Какой же вы украинец, вы же – грузин!” – Вони сердито відповідали: “Тэбэ хаварят – пыши украинец!”¹¹

Таким чином, громадсько-політична діяльність вчених, письменників, громадських діячів початку ХХ ст. органічно поєднується із розвитком шевченкознавства. Українська політична культура була теоретично та практично поєднана з культурно-світоглядними аспектами розвитку українського суспільства. Виставки, присвячені Т. Шевченку, публічні виступи вчених, проведення заходів до річниці смерті та ювілею з дня народження Кобзаря, безсумнівно, сприяли розвитку шевченкознавства. Початок ХХ ст. можна охарактеризувати паралельним процесом національного відродження в Україні та формуванням шевченкознавства як самостійного напрямку української історіографії.

¹⁰ Науковий архів Інституту археології НАНУ, Ф. Щербаківського, спр. 277а, арк. 1–10.

¹¹ Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Уклад., комент. В.Ю. Король. – К., 2002. – С. 243.

Ірина Батеровська

Шевченківський національний заповідник
(м. Канів)

ІЛЮСТРОВАНІ ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ФОНДАХ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА (1886 – 1939 рр.)

Понад півтора століття художники звертаються до невичерпної, неосяжної мудрості і краси поезій Тараса Шевченка і, надихаючись ними, створюють ілюстрації до цих творів. Особливий інтерес викликає період зародження і становлення могутнього річища образотворчого бачення безсмертних віршів.

Ще у 1860 –1880 рр. твори Шевченка починають ілюструвати художники К. Трутовський, М. Микешин, О. Сластіон, І. Їжакевич. Їхні роботи друкують в окремих виданнях творів Шевченка, а також у масових журналах «Нива», «Пчела», «Художественный листок». Справжньою подією в історії українського мистецтва став цикл робіт Опанаса Сластіона до поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки». Книга побачила світ 1886 р. (у фондівій колекції зберігається п'ять примірників) і потім неодноразово перевидавалася. У виданні – 14 ілюстрацій на окремих аркушах та 34 – у тексті. Монументальні та романтичні водночас, вони стали потужною епічною візуалізацією Шевченкової поеми, здобули популярність, і як зазначено в «Шевченківському словнику», «...мали неабиякий вплив на дальший розвиток української графіки»¹.

1896 року у видавництві П. Бабкіна в Петербурзі з'являється проілюстроване М. Микешиним видання, що залишилося незавершеним через передчасну смерть художника. З друку вийшло лише три випуски «Иллюстрированного «Кобзаря» Т. Г. Шевченко». У колекції заповідника є всі випуски цього презентабельного видання. У передмові-некролозі на смерть М. Микешина до другого випуску видавець, відповідаючи на критичні зауваження сучасників щодо ілюстрацій, зазначає: «...рисунки М. І. Микешина, иногда, можно упрекнуть в спешности и в недостаточно тщательной отделке; но им

¹ Шевченківський словник: у 2-х тт. – К.: Головна редакція УРЕ, 1976. – Т. I. – С. 253.

нельзя отказать ни в жизненной правде, ни в глубине замысла, ни в теплоте чувства»².

До 50-річчя з дня смерті Шевченка 1911 року в Петербурзі книговидавець і популяризатор творчості Тараса Шевченка В. Яковенко випускає двотомний «Кобзар» за редакцією В. Доманицького. Перший том видання вийшов з 53-ма ілюстраціями художників М. Ткаченка та С. Дудіна. Цікаву аналогію життєвих випробувань простежуємо в біографіях Самуїла Дудіна і Тараса Шевченка. Дудін за активну участь у київській громадсько-політичній організації «Громада» був заарештований і без суду засланий на п'ять років у Забайкальський край. Там, на засланні, він робить численні замальовки побуту місцевого населення, серйозно вивчає фотосправу. 1891 року видатний учений, академік, директор першого в Росії Музею антропології і етнографії В. Радлов включив його до складу своєї знаменитої експедиції в Монголію³.

Подарунком до 100-річчя з дня народження Шевченка став «Кобзар» з ілюстраціями художника Б. Смирнова, виданий у Катеринославі 1914 року. Книга вийшла друком у червоній (була й блакитна), тисненій конгревом і позолотою палітурці, з портретом Тараса Шевченка, біографією поета, критичною статтею та 50-ма сторінковими ілюстраціями Смирнова. Тоді редактору видання Д. Дорошенку не сподобалася робота художника, але видавець Л. Ротенберг поспішав випустити книгу до ювілею. Тож маємо розкішне видання – понад 700 сторінок тексту з малюнками, можливо, не зовсім рівноцінними, але такими, що відтворювали образи Шевченкових поезій у ті складні часи⁴.

Напочатку 1920-х років було надруковано чимало видань «Кобзаря» з ілюстраціями. Як приклад – «Кобзар» київського видавництва «Сяйво» в оформленні українського художника П. Носка. Наклад видання немалий – 50 тисяч примірників, але книга стала рідкісною, головним чином через вилучення тиражу у 1930-ті роки (у музейній колекції – три примірники)⁵. У 1920-ті роки художник

² Иллюстрированный «Кобзарь»: Съ малороссійскимъ и русскимъ текстомъ. – Выпуск 2-й. – С.-Петербургъ: Типо-Литографія, Фототипія и Переплетная П. И. Бабкина, 1896. – С.3.

³ Ел.ресурс: <http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/015online/prischepova2.pdf>

⁴ Ел. ресурс: <http://www.sichslav.porogy.org/2008/16/historyland/>

⁵ Видання творів Тараса Шевченка у фондах Шевченківського національного

створив цілу серію ілюстрацій до творів Шевченка. Саме з неї до «Кобзаря» 1927-го р. було вміщено 42 гравюри. У діючій експозиції музею – оригінальна олійна робота Петра Носка «Залізні стовпи».

Творчість одного з найстарших художників України Івана Іжакевича в основному представлена книжковими ілюстраціями. Справжніми високохудожніми творами можна вважати ці невеликі за розміром малюнки- ілюстрації, що були до того ж виконані скромними технічно-живописними засобами. Ілюструвати твори Шевченка майстер почав у 1890-ті та продовжував працювати над ними до останніх років життя. 1939 року до 125-річчя з дня народження Тараса Шевченка Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України було підготовлено ювілейне видання. У «Вікіпедії» знаходимо: «Коли до Шевченківського ювілею потрібно було замовити оформлення «Кобзаря», одноголосно зібрання вирішило доручити роботу Іжакевичу. Ілюстрації до «Кобзаря» стали вершиною творчого злету майстра»⁶. Над оформленням книги – оправою і форзацом – працював В. В. Кричевський.

Василь Седляр, художник-монументаліст із кола «бойчукістів»: учень Михайла Бойчука, а згодом – його колега. Разом із такими майстрами, як І. Падалка та Г. Нарбут, підніс мистецтво української книжкової графіки до світового рівня. Ілюстрації до Шевченкового «Кобзаря» – головної праці В. Седляра – були створені у період з 1929 по 1931 роки і по виході книги (з 54-ма чорно-білими ілюстраціями), відразу викликали захоплені відгуки у вітчизняній та закордонній пресі. Перше видання «Кобзаря» з ілюстраціями Седляра виходить 1931 року, друге – із 62-ма ілюстраціями, 18 із яких були кольоровими, було здійснено до 120-річчя від дня народження Шевченка 1933 року. У музейній скарбниці зберігаються три «Кобзарі» 1931 року і один – 1933 р. В одному примірнику 1931 року, за вказівкою влади, передбачливо, замальовано імена упорядників. 2009 року видавництвом «Дух і Літера» здійснено перевидання великоформатного «Кобзаря» з ілюстраціями В. Седляра. У післямові до видання А. Рудзицький вперше так повно (з документами, спогадами, рідкісними фото) подає матеріал про трагічну долю і творчість українського графіка, зазначаючи, що «дослідження творчості видатного

заповідника: Каталог. – К.: Криниця, 2004. – С. 91.

⁶ Ел. ресурс: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

майстра, яким був Василь Седляр, провадитимуть іще багато поколінь мистецтвознавців»⁷. Крім того, у рубриці «Біографічні довідки» тим само автором вміщено інформацію про видавців і упорядників видання, які були репресовані у 1930-х роках.

Отже, «Кобзар» Тараса Шевченка був і залишається унікальною книгою, історія ілюстрування якої почалася ще 1840 року, коли В. Штернберг виконав малюнок для фронтиспісу першого видання. На прикладі фондової колекції видань творів Тараса Шевченка можемо простежити історію становлення і розвиток книжкової ілюстрації, напрямки і течії українського графічного мистецтва, які набули потужного розвитку в подальшій творчості українських художників.

⁷ Шевченко Тарас. Кобзар / Тарас Шевченко / Ілюстрації Василя Сідляра. – Київ: Дух і Літера. – Оранта, 2009. – С. 532.

Андрій Гренишен

кандидат історичних наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

(м. Київ)

РЕЛІГІЙНІ ПОГЛЯДИ Т. ШЕВЧЕНКА У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

Історична пам'ять українського народу для Т. Шевченка відігравала роль однієї з ключових життєвих цінностей. Відновлення національної пам'яті та гідності українства займало значну частину сенсу життя видатного поета. Кобзар намагався звернути увагу своїх сучасників і представників наступних поколінь грамотних людей на питання ролі козацтва в історії України. Героїзм запорожців, на глибоке переконання Тараса Григоровича, мав стати взірцем для наслідування і предметом гордості, а також еталоном для самовдосконалення національно-політичних нащадків козацтва. Це стосувалося і збереження домінування у релігійному житті традиційного для українського суспільства православ'я.

Історична освіта має значну цінність, з точки зору Кобзаря, проте на його глибоке переконання, історію власного народу необхідно досліджувати і писати самостійно, не особливо зважаючи на іноземні підходи і погляди стосовно походження нашої нації, зокрема, і тлумачення української історії, загалом, бо це нищить національну ідентичність і самосвідомість як фундамент української державності. Саме це є фактичною самоціллю громадсько-політичної і навіть, у значній мірі, поетичної діяльності Т. Шевченка на що просто необхідно фокусувати увагу учнівської і студентської молоді підчас її перебування під впливом навчально-виховного процесу у сучасній українській середній та вищій школі¹.

Поруч із цим Тарас Григорович висловлює захоплення борцями за духовно-національну свободу інших народів. На перший погляд, у сприйнятті Т. Шевченка Ян Гус, насамперед, борець за чеське національне визволення, а вже потім видатний релігійний реформатор, який старався принести чехам духовну свободу, забезпечивши

¹ Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні дружнєє моє посланіє // Кобзар. – К.: Дніпро, 1976. – С. 251 – 257.

їм доступ до Біблії – слова Божого написаного рідною мовою. Саме за це Я. Гус був спалений на вогнищі за вироком суду святої інквізиції, що викликало збройну боротьбу чеського народу за духовно-національне визволення. Т. Шевченко намагається спонукати своїх співвітчизників до аналогічної з братами-чехами боротьби, незважаючи на відверту відмінність особливостей національного гноблення².

Звернення до Біблії у пошуках етичної складової суспільного життя характерне для творчості Т. Шевченка. Наслідкування чи переспів окремих глав Священного Писання сміливо можна вважати свідченням усвідомлення поетом духовних основ української суспільної моралі. При цьому відкритим залишається питання політичної складової, наприклад, вибору псалмів для переспіву. Відібрані псалми крім етичних норм містять благання і ствердження Божого захисту та констатацію безбожності кривдників українського народу як християнської нації. Сподівання на Боже заступництво наповнює цей переспів, але його автор явно не надає необхідного значення визначенню причин невідповідності очікувань і реальності³.

При цьому Т. Шевченко планує розпочинати своє молитовне життя не просто після своєї фізичної смерті, а навіть після звільнення України від російського панування, а до того він не хоче знати Бога і фактично ставить Господу умови щодо налагодження їх спілкування. Складається враження про те, що Кобзар ставить себе вище від Господа Бога, оскільки відверто і відкрито висловлює своє бажання наказувати Творцю, в який саме спосіб будувати з людиною – Т. Г. Шевченком взаємини, забуваючи, що Слово Боже говорить про те, що Бог гордим противиться, а любов до когось, або чогось більша ніж до Нього позбавляє стосунків з Господом, від так і спасіння душі, тобто життя вічного⁴.

Щоправда у «Заповіті» Кобзар висловив іще дуже шанобливе ставлення до Творця у порівнянні з звинуваченнями і прокляттями на Божу адресу виписаними у вірші, який розпочинається словами: «Мені тринадцятий минало...». У цьому творі автор не просто

² Шевченко Т. Єретик // Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1976. – С. 207 – 208.

³ Шевченко Т. Псалми Давидові // Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1976. – С. 261 – 294.

⁴ Шевченко Т. Заповіт // Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1976. – С. 271; Євангеліє від св. Луки 14: 25 – 27 // Біблія в перекладі Івана Огієнка. – К.: Українське біблійне товариство, 2002.

ствердив свій глибокий матеріалізм і звинуватив Бога у своїй матеріальній скруті, з захопленням згадуючи про свою дитячу молитву, а ще й зробив Господа винним у тому, що Тарас прокляв Бога і людей, проваливши таким чином випробування на визначення найвищої цінності у людському житті. Радянська пропагандистка машина використовувала ці навряд чи осмислені емоційні сплески поета для атеїстичної пропаганди, яка руйнувала підвалини української національної духовності. Українська система освіти потребує переоцінки творчості Кобзаря: інтерпретації наявних у навчальних програмах творів, розширення репертуару поета, який вивчається, аналіз учнівських уподобань⁵.

⁵ Шевченко Т. «Мені тринадцятий минало...» // Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1976. – С. 312.

Валентина Авраменко

Шевченківський національний заповідник
(м. Канів)

ВПЛИВ ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ЗАРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ ТАРАСОВОЇ ГОРИ

День поховання Кобзаря на рідній землі став святом для українського народу. На Чернечу гору завжди приходили шанувальники Тараса Шевченка, починаючи з жителів навколишніх сіл, які насипали двоярусну могилу та звели дерев'яний хрест. У 20-х роках ХХ ст. вчений Володимир Різниченко зазначав: «Ми не можемо збагнути усієї краси, ваги і величі в цілому, яку ще матимеся одинока могила в інтелектуальному житті нашого народу в майбутності...»¹.

На належному державному рівні всенародну традицію було підтримано в 1939, а пізніше – в 1961, 1964 ювілейних роках, коли Всесвітня Рада Миру та ЮНЕСКО ухвалили вшанування пам'яті Тараса Шевченка в світовому масштабі. Але, безумовно, історію Тарасової гори завжди творили самі люди.

З часу поховання Тараса Шевченка в Каневі було започатковано традицію садити дерева на Чернечій горі. Починаючи з Варфоломія Шевченка (троюрідного брата і свояка поета), який хотів насадити поряд з місцем вічного спочинку Кобзаря сад, ще за життя омріяний Тарасом Григоровичем. Цю ідею втілив багатолітній хранитель Шевченкової могили Іван Ядловський. Він посадив сад з фруктових дерев поряд зі своєю хатиною (яку було збудовано у 1884 р.), в одній із кімнат якої було створено перший у світі народний музей Кобзаря Тарасову світлицю. Доглядач могили Т. Шевченка, канівський учитель Василь Гнилосиров, у кінці ХІХ ст. склав план деревонасаджень навколо місця вічного спочинку поета. Гору намагалися врятувати від ярів, які її постійно руйнували. Особливий внесок у цю справу зробив Яків Гулак-Артемовський. Справа продовжувалася і в ХХ ст. Академік В. Різниченко став автором «Ініціативної записки» з обґрунтуванням необхідності створення на Чернечій горі національного парку.

¹ Тарахан-Берега З. Святиня. – К. : Родовід, 1998. – С. 530.

Велику кількість дерев було посаджено в ювілейні 1961 – 1964 роки. Акції по озелененню Тарасової гори продовжились і в роки здобуття Україною незалежності і в наш час проводяться постійно. Напередодні 150-річчя поховання Т. Шевченка в Україні науковці Національного дендропарку «Софіївка» розробили наукову концепцію та план озеленення території Шевченківського меморіалу, і було висаджено 36 видів сортів рослин.

Відроджуються старі традиції, започатковані ще українським композитором Миколою Лисенком – хоровим колективом приїздити з піснею до Кобзаря. Щороку у травні він організовував громадські мандрівки до Канева і першим розписався у книзі вражень, яка з'явилася в Тарасовій світлиці у 1897 році. Пісня народної скорботи і пошани не переставала лунати над Чернечою горою. В історію Тарасової гори назавжди вкарбувалося проведення мистецького свята «Народна пісня Кобзареві», яке відбулося у 1964 р., а особливо виступ зведеного хору в кількості 2500 чоловік, який об'єднав виконавців найкращих хорових колективів України. З різних куточків світу хорові колективи приїждять на могилу поета. Стали традиційними відкриття на Тарасовій горі Міжнародних мистецьких фестивалів «Крізь терни до зірок», «Фарботони», «Зірка миру та любові», «Срібні струни», «Барвінкове кружало».

З раннього дитинства Тарас Шевченко захоплювався українським кобзарським мистецтвом. У подальшому народні співці приносили свою пісню-думу на Чернечу гору до національної Святині. Під струни стародавніх музичних інструментів з дніпровської кручі величаво лунали голоси славетних кобзарів: Остапа Вересая, Никона Прудкого, Олександра Маркевича, Володимира Литвина, Євгена Адамцевича, Євгена Мовчана, Олексія Чуприни.

Гучним акордом 21 травня 1989 року пролунало на Тарасовій горі Республіканське свято кобзарського мистецтва. Пісенна панахида поряд з могилою поета звучить і у виконанні сучасних кобзарів та колективів (Володимира Горбатюка, тріо бандуристів «Червона калина», капели бандуристів «Карпати», Національної капели бандуристів України та інших).

Постійними відвідувачами Чернечої гори були родичі Кобзаря, які у 1914 році посадили тут дуби як символ вічності. Вже 10 років поспіль на Тарасовій горі проходить вручення премій Всеукраїнського

культурно-наукового фонду імені Тараса Шевченка «В своїй хаті своя правда і сила, і воля», який створила правнука поета Людмила Красицька.

Ще в 1880 році український письменник Іван Нечуй-Левицький у нарисі «Шевченкова могила» писав: «То дивний геній вибрав собі це місце, може одно з найкращих в світі...»². Найперший із митців, хто художніми роботами зафіксував останній шлях Кобзаря та первісний вигляд могили поета був художник Григорій Честахівський. Ця традиція знайшла продовження у творах багатьох митців, які у різний час змальовували Тарасову гору. Для створення художнього літопису Святині, в Шевченківському національному заповіднику проводяться мистецькі пленери.

Із часу здобуття Україною незалежності було започатковано нові традиції. Зокрема, 22 травня, в день перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі, проходити «Останнім шляхом Кобзаря». «Проща до Тараса» – назвали активісти руху «Простір свободи» свою щорічну травневу акцію. З 1997 року товариство «Жінки-мироносиці» на чолі з поетесою Зоєю Ружин відзначає День незалежності на Тарасовій горі. Представники «Ради земляцтв областей та регіонів України» приносять до могили поета скриньки із землею від пам'ятних місць своїх областей. На Тарасовій горі проходять нагородження лауреатів Всеукраїнських конкурсів «Об'єднаймося ж, брати мої», «Іду з дитинства до Тараса», «Тарас Шевченко – мовами народів світу». Одинадцять років поспіль біля підніжжя Тарасової гори проходить мотофестиваль «Тарасова гора».

До могили Кобзаря приходять наречені в день свого весілля. Вони просять благословення в духовного батька української нації.

Минуло 200 років з дня народження Кобзаря, але переконуєшся, що Тарас Шевченко поза часом.

² Нечуй-Левицький І. Шевченкова могила. Твори: У 3-х т. – К., 1988. – Т. 2. – С. 400.

Лідія Нестеренко

кандидат історичних наук,
Чернігівський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського
(м. Чернігів)

**ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В
ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У 1917 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
«ЧЕРНИГОВСКОЙ ЗЕМСКОЙ ГАЗЕТЫ»)**

У краєзнавчому відділі Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка зберігаються підшивка «Черниговской земской газеты» за 1917 р. На сторінках газети містяться статті стосовно різноманітних подій з життя Російської імперії того часу. Значну увагу в газеті приділено подіям Першої світової війни, Лютневої революції 1917 р. в Росії, подано матеріали про створення Тимчасового уряду, Центральної Ради, розміщено різноманітні документи тощо. В окремі колонці виділено матеріали по Чернігівській губернії.

Починаючи з березня 1917 р., у багатьох випусках газети з'являється і прізвище Шевченка. Вперше великого Кобзаря було згадано 9 березня 1917 р. у статті про П. Куліша, а саме про період його життя у Києві. Автор називає відомих людей (Т. Шевченка, М. Костомарова, О. Марковича та ін.), з якими був знайомий Куліш¹.

З початком української демократичної революції у березні 1917 р. з іменем Кобзаря проходили практично всі народні заходи по всій Україні. Не стала винятком і Чернігівська губернія. Адже сюди Т. Шевченко впродовж свого життя приїздив 3 рази. Відвідав він близько 30 населених пунктів, серед яких Чернігів, Ічня, Парафіївка, Тростянець, Седнів, Батурин, Качанівка, Сокиринці, Мотронівка та ін.

Тож не забували чернігівці згадувати Шевченка під час проведення зборів та різноманітних зібрань. Особливо вшановували пам'ять Кобзаря весною та влітку 1917 р. Так, 18 березня під час проведення українських зборів у Чернігові, скликаних радою Чернігівського товариства українських поступовців, виступив студент Д. Бархаш. Він, як свідок, розповів присутнім про своє враження, яке зробила

¹ Черниговская земская газета. – 1917. – 9 марта. – С. 13.

на нього панахида по Шевченкові та велика маніфестація українців в Петрограді².

Перші загальні збори «Просвіти», які пройшли у Чернігові 24 квітня 1917 р. Ілля Шраг розпочав наступними словами: «Зібравшись тут ми не можемо не згадати, не можемо не вшанувати пам'яті того, хто перший сказав слово про національні права нашого народу, хто так страждав за нього, – нашого незабутнього Т. Шевченка»³.

Співом патріотичних пісень Кобзаря розпочиналися чи закінчувалися різні збори, які проходили у населених пунктах губернії. Наведемо кілька прикладів. Так, 4 квітня 1917 р. на зборах у м. Летки Остерського повіту Чернігівської губернії після проведення офіційної частини духовенством був відслужений молебень за загиблими на фронтах та хор заспівав «Заповіт»⁴. 18 квітня у м. Носівка Ніжинського повіту відбулися збори жителів міста. Люди сходилися на площу міста з численними прапорами між якими знаходилися портрети Шевченка і Мазепи. Відбувся молебень, потім було принесено присягу новій владі, громада міста вшанувала пам'ять борців за волю України і хор Звенигородського заспівав: «Ви жертвою пали» та «Як умру, то поховайте»⁵. 23 травня цього ж року подібний захід відбувся у с. Нехаївка Сосницького повіту. Під час його проведення громада також вшанувала пам'ять Кобзаря⁶.

1917 рік відзначився проведенням багатьох партійних та професійних з'їздів. Якщо до цього такі заходи розпочиналися молебнем, який виголошував священнослужитель, то з початком революційних подій – вшануванням пам'яті борців за волю України, співом «Ще не вмерла України», «Заповіту» та ін. Так, 5 квітня 1917 р. перше засідання учительського з'їзду, що відбувся у м. Чернігів, розпочалося співом «Заповіту» і похоронного маршу борцям за волю⁷.

8 червня 1917 р. розпочався Український з'їзд у м. Чернігові. У вступному слові Ілля Шраг зазначив: «...пошануємо тих, хто присвятив свої сили і головами поліг за здобуття волі. Ми мусимо до них поставитися з побожною пошаною. Я не можу не згадати у першу чергу

² Черниговская земская газета. – 1917. – 24 марта. – С. 5 – 6.

³ Черниговская земская газета. – 1917. – 28 апреля. – С. 4 – 5.

⁴ Черниговская земская газета. – 1917. – 2 – 16 марта. – С. 6.

⁵ Черниговская земская газета. – 1917. – 26 мая. – С. 7.

⁶ Черниговская земская газета. – 1917. – 13 июня. – С. 6.

⁷ Черниговская земская газета. – 1917. – 2 июня. – С. 5.

Тараса Шевченка, не тільки, як сприявшого відродженню України, не тільки як поета, але як великого громадянина, великого апостола української ідеї. Завдяки йому, ми знаємо, хто ми і до чого нам треба йти. Тому вшануємо пам'ять його борців за волю і пам'ять незабутнього, великого Тараса Шевченка вставанням». Всі встали, і хор заспівав «Заповіт», а потім – «Ще не вмерла Україна»⁸.

Після відкриття і в кінці військового віча українців-вояків Чернігівщини, яке відбулося 16 червня 1917 р. у Чернігові, також прозвучали пісні «Ще не вмерла Україна» і «Заповіт»⁹.

Молився український народ за Т. Шевченка і під час читання універсалів та інших офіційних документів української влади. Так, 15 червня 1917 р., під час оповіщення населенню м. Кролевець Універсалу Центральної ради це була: «Найбільш урочиста хвилина, коли проголошується всім борцям за волю України на чолі з пророком її Тарасом – вічная пам'ять. Побожно схилюлися голови ставших на коліна мирян і похитнулися, здригнувшись, жовто-блакитні прапори. То молився народ за своїх мучеників борців...»¹⁰.

Вшановували Кобзаря під час відзначення ювілеїв, річниць відомих людей Чернігівщини, сучасників поета. Так, 27 липня 1917 р. на хуторі Мотронівці під час урочистого святкування на могилах П. О. Куліша, В. М. Білозерського та О. М. Куліш (Ганни Барвінок) хор виконував «Заповіт»¹¹.

Із становленням української державності, Шевченкові пророчі слова почали цитувати автори своїх заміток. Ось як описує безрезневі події 1917 р. дописувач з Нової Басані Козелецького повіту Комарецький Гречкосій: «Хвала Богу! Сталось так, як треба було давно статись; і сталось так любо і тихо, що ніхто й не думав, що так легко добудемо вільність Російської держави. Старі порядки Росії розпались немов полуда. Нема тепер старої Росії! Ось коли побачили люде щиру правду слів славетного Кобзаря України Т. Шевченка:

Усі на сім світі –

І царята, і старчата –

*Адамови діти!...*¹².

⁸ Черниговская земская газета. – 1917. – 20 июня. – С. 7.

⁹ Черниговская земская газета. – 1917. – 23 июня. – С. 4.

¹⁰ Черниговская земская газета. – 1917. – 20 июня. – С. 11.

¹¹ Черниговская земская газета. – 1917. – 15 августа. – С. 7 – 8.

¹² Черниговская земская газета. – 1917. – 24 марта. – С. 5 – 6.

Аналізуючи стан науки і освіти в Україні, І. Шабля-Пушкарівський у своїй статті «Рідна мова» писав: «Учителів наших виганяли зо служби, коли вони старались вияснити дітям науку рідною мовою, у церкві нам не дозволяли одправляти панахиду за нашого великомученика, поета-селянина Тараса Шевченка. ...Наш народ завжди лишався сам один, без свого панства та й без своєї науки, освіти та письменства, без своєї, як то кажуть, інтелігенції. ...А були й такі земляки, про яких Шевченко писав:

*А між панами й землячки
Де-де поглядають!
По московськи так і чешуть,
Сміються і лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькати не вчили
По-німецьки, ото тепер
І кисті в чорнилі...
П'явки, п'явки! Може батько
Останню корову
За те продав, поки вивчив
Московської мови»¹³.*

А сільський писар, селянин із с. Шняковка К. Г. Макаренко присвятив поету свого вірша «На спомин Т. Г. Шевченка», у якому звертається до нього:

*...Мучениче український,
Тарасе-кобзарю;
Що витернів ти на світі
Від великих світа
Все за правду та за волю,
Що панами вбита!¹⁴*

Далі автор пише про виконання українським народом волі поета, викладений у «Заповіті». Закінчує автор звертанням до Тараса, словами актуальними для України і в нинішні часи:

*Любий батьку наш, Тарасе,
Молись за нас Богу
Там на небі, щоб знайти нам*

¹³ Черниговская земская газета. – 1917. – 26 сентября. – С. 8 – 9.

¹⁴ Черниговская земская газета. – 1917. – 12 сентября. – С. 7 – 8.

*Правдиву дорогу
До луччого життя в світі
Та дождати волі,
Дітей своїх годувати
На довильнім полі¹⁵.*

Отже, з початком української демократичної революції у березні 1917 р., прізвище поета з'явилося на сторінках «Черниговской земской газеты». Із іменем Кобзаря та Шевченковою поезією проходила більшість народних заходів Ченігівщини: віча, збори, з'їзди тощо. Його твори цитували автори статей та навіть присвячували йому свої твори.

¹⁵ Черниговская земская газета. – 1917. – 12 сентября. – С. 7 – 8.

Юрій Фігурний

кандидат історичних наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

(м. Київ)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК ДУХОВНА ДОМІНАНТА В УКРАЇНСЬКОМУ ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ

В українському етнокультурному розвитку, вітчизняному державотворенні і націєтворенні важливу роль відігравав, відіграє і буде відігравати Тарас Шевченко. Для України Шевченко став уособленням мільйонів звичайних українців, яскравим виразником їх сподівань і мрій, втіленням всіх тих, хто творив історію, але залишився невідомим для широкого загалу.

У кінці 1845 – на початку 1847 рр. у Києві діяло таємне Кирило-Мефодіївське товариство (братство), згодом до нього приєднався Т. Шевченко і своєю пасіонарністю і подвижницькою діяльністю, посприяв поєднанню етнокультурних, соціальних і національних елементів та появи організації, яка поступово перетворилася на центр національного відродження Наддніпрянщини. Уперше в українській модерній історії Кирило-мефодіївцями була здійснена спроба перейти від повсякденної етнокультурницької діяльності до національно-політичної боротьби, яка базувалася як на загальнослов'янській проблематиці (започаткування Демократичної Всеслов'янської Федерації), на антикріпосницьких засадах, так і на виключно українських реаліях (відновлення Української Речі Посполитої (республіки)) у складі цього федеративного об'єднання. Уперше після знищення царатом Гетьманщини і ліквідації козацької (української) домодерної нації, братчики у своїх програмних документах («Статут», «Закон Божий», відозвах тощо) відзначали про нагальну потребу перетворення безправної Малоросії у самодостатню Українську Річ Посполиту, провідного лідера всеслов'янської спільноти, потребу збереження і розвитку рідної мови, культури, народних звичаїв і традицій та започаткування нової української національної ідентичності, яка невдовзі мала б стати міцним підґрунтям для розвою сучасної української нації. Незважаючи на припинення діяльності братства

царськими жандармами, Т. Шевченко, провівши майже десять років у засланні, не зламався, а продовжував сповідувати і реалізовувати своїм життям і діяльністю величні задуми Кирило-Мефодіївського товариства. Зрештою, основна панівна ідея, головний визначальний принцип творчості Шевченка базувався на вивільненні українців з кріпацтва, а України з імперського рабства (фізичного і духовного). Символічно, що рік смерті Т. Шевченка (1861 р.) став роком скасування кріпосного права у Російській імперії і внесок Кобзаря у цей царський Маніфест важко недооцінити.

Як і будь-яка геніальна особистість, Т. Шевченко випереджав свій час і для багатьох сучасників був незбагненим і навіть небезпечним. Проте своїм героїчним життям, подвижницькою діяльністю та високоідеологічною творчістю він був духовною домінантою в українському етнокультурному розвитку та вітчизняному державотворенні та націєтворенні. Ідеолог державної самостійності України і теоретик українського націоналізму Микола Міхновський вважав, що саме «Шевченко своїми стражданнями й смертю освятив шлях боротьби за волю політичну, національну та економічну українського народу», тому він по праву є первозвісником «сучасного політичного українства»¹.

Врешті-решт, усе ХХ ст. стало сторіччям прагнення свідомих українців втілити у життя програмовий заповіт Т. Шевченка, викладений ним ще в 1845 р. у поезії «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», та реалізувати його гасло: «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля»².

Нарешті, віковічна боротьба українців увінчалась успіхом: у 1991 р. відновилася Українська державність. Але дуже швидко стало зрозуміло, мало її проголосити офіційно де-юре, треба її зробити українською де-факто. Держава має бути не олігархічною, не клептократичною, не постколоніальною і проросійською, а демократичною, правовою, високорозвиненою і проєвропейською. Саме тому боротьба за Україну продовжилася: Помаранчева революція (2004 р.), Революція гідності (2013 – 2014 рр.), неоголошена російсько-українська війна (2014 – 2015 рр.) тощо. Під час всіх цих звияжних, героїчних, трагічних і жахливих подій слово й особистість

¹ Міхновський М. І. Самостійна Україна. – К.: Дюкор, 2002. – С. 40.

² Шевченко Т. Г. Кобзар. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2003. – С. 144.

Шевченка завжди були поряд. Україна і українці ніколи не забудуть одного з перших героїв «Небесної сотні» вірменина Сергія Нігояна, який щиросердно на Майдані прочитав уривок з поеми Т. Шевченка «Кавказ»: «І вам слава, сині гори, / Кригою окуті. / І вам, лицарі великі, / Богом не забуті. / Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!»³.

Попри всі внутрішні українські негаразди і зовнішню російську агресію, однією із найважливіших складових частин перемоги українського народу буде життя, діяльність, творчість та всепереможна віра Тараса Шевченка в Україну і українців. Увібравши у своєму житті, діяльності і творчості життєстверджуючий потенціал українського народу, його внутрішню і зовнішню енергетику, він став національним лідером незламного духу і непереможності українців на шляху до свободи, волі, гідності і незалежності. Таким чином, Т. Шевченко та його «Кобзар» були є і будуть духовною домінантою в українському етнокультурному розвитку та вітчизняному державотворенні і націєтворенні.

³ Там само. – С. 142.

Лідія Дворницька

Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ЕНЕРГІЯ СПІВТВОРЧОСТІ «ПОЕТА – ЧИТАЧА» У ЦИКЛІ ПОЕЗІЙ Т. ШЕВЧЕНКА ПЕРІОДУ ЗАСЛАННЯ

Кожен народ прагне самовизначення, глибокого осягнення свого національного коріння і створення рівноправних взаємин з іншими народами. Цей процес неможливий без постатей – дороговказів, що світлом свого серця осяяли шлях цілої нації, власним життям подали приклад багатьом поколінням, а в творчому доробку відобразили естетичні, морально – етичні та виховні ідеали, що й у наш час не втратили своєї цінності й актуальності. Для народу України такою знаковою постаттю став Тарас Григорович Шевченко. Характеризуючи його творчість, Є. Маланюк зазначав: «Шевченко синтезував у собі всі чотири основні расові первні нашого народу. Тому в нім, як у синтезі, в його творах, ми бачимо і тіло, і душу, і дух України».

Саме тепер, коли український народ відстоює свободу і незалежність, існує велика потреба у поетичних творах, що несуть у собі поклик палкого, поневоленого, але нескореного серця і бунтівної душі, що навіть у найтяжчий час не втратила прагнення до найціннішого – волі, щастя, братньої любові до інших народів. І такими настроями наповнені твори Шевченка, написані під час заслання. Тож саме зараз найбільш актуальною, на нашу думку, є поставлена проблема: як у сучасному українознавстві та педагогіці розглядається і характеризується енергія зворотного впливу творів Т. Г. Шевченка періоду заслання.

Мета дослідження: на основі аналізу творів Т.Г.Шевченка періоду заслання та вивчення робіт вчених і педагогів визначити, як у наші дні інтерпретується життєвий шлях та творчий доробок поета з точки зору впливу.

Творчість Шевченка періоду заслання цікавила багатьох науковців та письменників, а, оскільки поетичний доробок Великого Кобзаря взагалі (і вищезгаданого періоду зокрема) відрізняється глибиною й багатогранністю, для дослідників відкривається широке поле діяльності.

Скажімо, про вплив поетичної творчості на читача писали І. Франко, В. Доманицький, І. Огієнко, Б. Грінченко, Ю. Ващук та інші. Зокрема Б. Грінченко, вивчаючи побутування «Кобзаря» серед селян, стверджує, що мова творів Шевченка є простою і «зрозумілою мужику» лише в тих випадках, коли замальовується життя та побут селян чи міщан. Але ж «...тільки візьметься Шевченко за яку історичну чи політичну тему, – зараз він пише так, що зрозуміти його можуть тільки освіченіші люди».

Не менше проблем для сприйняття у простих людей, на думку автора, виникало і з творами релігійного спрямування: «В писаннях на біблійні теми – страшенна мішанина незрозумілої народові церковно-слов'янщини з українськими словами».

Про творчість Великого Кобзаря на засланні писав і літературознавець Ф. Т. Ващук, в одній із статей зосередивши увагу на корективах, внесених Кобзарем задля посилення впливу його поезій на читача та розширення образу або уточнення змісту. Характеризуючи праці Ф. Т. Ващука, О. Боронь говорить: «Дослідник окреслив поняття енергії зворотного впливу поезії Шевченка, з усією очевидністю розрахованої на співтворчість реципієнта».

Питання взаємодії митця з реципієнтом досліджувала і літературознавець М. О. Зубрицька. У статті «Феноменологічний аспект категорії читача в творчості Шевченка» вона зазначає: «Поезія взагалі, а поезія Шевченка зокрема, має сенс тільки тоді, коли ліричний монолог є одночасно діалогом /.../ у збірних поняттях, які найчастіше трапляються у «Кобзарі», а саме в поняттях «народ», «люди», «земляки», «світ», закодовано модель універсального реципієнта». Наприклад:

*За те, що я тепер терплю,
Єй – богу, братія, прощаю
І милосердому молюсь,
Щоб ви лихим чим не згадали.
Хоч я вам кривди не робив,
Та все – таки меж вами жив...*

Чимало уваги приділяють дослідники й звукосимволізму віршів Великого Кобзаря. Ася Гумецька, американський славіст, у статті «Звукосимволізм у поезії Шевченка» зазначає, що різні звукосполуки впливають на мінорне чи мажорне звучання вірша, викликаючи у читача певний настрій. Наприклад, часто вживані у творах Шевченка

«м» та «н» – це «...звуки, пов'язані з землею, матерією, земним існуванням, а водночас і зі смертю, запереченням життя. Це звуки, насичені емоцією, «жіночі», вогкі, хвилюючі. Тому не випадковим здається той факт, що саме ці звуки настирливо звучать в особливо емоційних моментах у поезії Шевченка, поезії, в якій теми життя й смерті так тісно переплелися між собою»:

І знов мені не привезла

Нічого пошта з України...

А український мовознавець, поет і перекладач, доктор філологічних наук Анатолій Мойсієнко у статті ««Звук» в апперцепційній системі Шевченкового вірша» зазначає: «Чергування домінантних звуків «ч», «р», і «з», «л», «в» у початкових рядках відомої поезії «Ой, чого ти почорніло, зеленее поле?» разом з колірною зміною (*почорніло, зеленее*) відкриває образно – символічний план зіставно – понятійних картин почорнілого від крові поля і вольної волі».

У результаті проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

Про поетичну творчість Шевченка писало чимало дослідників (письменників, літературознавців, літературних критиків), розглядаючи творчий доробок Великого Кобзаря у різних площинах і доводячи, що:

- мова творів Шевченка є простою і «зрозумілою мужику» лише в тих випадках, коли замальовується життя та побут селян чи міщан. Твори на історичну, політичну чи релігійну тематику набагато складніші для сприйняття, зорієнтовані на людей освічених;

- енергія зворотного впливу поезії Шевченка, з усією очевидністю розрахована на співтворчість, а іноді (особливо у творах періоду заслання) – і реальний відгук реципієнта;

- різні звукосполуки впливають на мінорне чи мажорне звучання вірша, викликаючи у читача певний настрій;

- звукова стихія, виявлена в римованих словах, актуалізує процес художнього сприйняття і поширюється від символічності «звукобукв» до символічності лексичних одиниць і виразів.

Алла Кононенко

Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ – ЯК КАТЕГОРІЯ ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

Однією із складових історичної пам'яті є пам'ятники, які потрібно глибоко досліджувати тому що в художньому задумі всякого пам'ятника дуже важливу роль відіграє кожна деталь. Особливу роль завжди мав п'єдестал. Це не просто підставка під фігурою (щоб краще було видно). Це саме *п'єдестал*, на який піднесений герой за його заслуги перед народом. П'єдестал повинен відповідати архітектурному оточенню, характеру, стилю і масштабом пам'ятника в цілому. Часто його грані оформляються рельєфами, повніше розкривають історичне значення героя. Найбільш прийняте відношення фігури до п'єдесталу – 1:1, хоча трапляються й інші пропорції¹.

З приводу цього, на початку ХХ ст. в Києві виготовили пам'ятник Т. Шевченку, але він виявився малим у порівнянні з п'єдесталом. Цей Шевченко поїхав до Канева, а в Києві протягом місяця створили той, що ми бачимо й досі.

Тарас Шевченко – лідер із кількості пам'ятників. Їх у світі – понад 1384, з них 1256 – в Україні та 128 – за кордоном у 35 країнах.

«Чи не найелегантніший пам'ятник митцю – у Варшаві. Київський скульптор Анатолій Куц зобразив молодого Шевченка, коли той зі своїм паном Енгельгардтом кілька днів був у польській столиці. А свічка в руках нагадує про момент, коли поміщик спіймав маленького Тараса за малюванням» (Андрій Гетьман). «Мені хотілося зробити його, щоб поляки полюбили. Він може здатися нетиповим, бо з нього чомусь роблять жебрака, кріпака», – каже автор пам'ятника Тарасові Шевченкові у Варшаві, скульптор Анатолій Куц.

Тарас в образі римського патриція – незвичний, але безперечно величний образ у вічному місті – Римі. Таким попросив італійського

¹ Шмидт И. М. Беседы о скульптуре. – М. : Искусство, 2003.

скульптора Уго Мацеї зобразити поета Патріарх Йосиф (Сліпий) – єпископ Української Греко-Католицької Церкви, кардинал Римо-Католицької Церкви, Митрополит Галицький та Архiepіскоп Львівський. У 60-х роках ХХ ст. скульптура прикрасила площу біля Церкви Святої Софії. Тож Кобзар першим зустрічав і духовенство, і туристів, які йдуть до храму. «Блаженніший Йосиф хотів підкреслити – Шевченко – є Шевченком всюди. То є людина якогось світового виміру. Він є вдома всюди, де є наш народ», – каже Глава Української Греко-Католицької Церкви 2001 – 2011 рр. Блаженніший Любомир Гузар. Пам'ятник було відкрито 1973 р. за участі великої кількості людей.

Одягнувши Тараса Григоровича в римську тогу, зобразивши його трибуном-оратором, який, піднісши руку, звертається до присутніх із полум'яним словом. Таке «переодягнення» – образна констатація того, що Шевченко та його твори належать не лише Україні, а й усьому людству.

Весь світ визнає і шанує талант видатного українського поета, письменника, художника і скульптора. Найбільше монументів на Івано-Франківщині – 201.

Ім'ям Шевченка названі географічні об'єкти і навіть астероїд (2427 Кобзар), а на Кавказі є Пік Шевченка – гірська вершина, висотою 4200м, 200 населених пунктів і одне місто (Форт-Шевченко в Казахстані) так само носять ім'я поета.

Щоби так творити образ, необхідно в цей образ увійти, пройшовши тисячі кілометрів і тисячі годин... Це ілюструє Руслан Теліпський – фотограф, громадський діяч і шевченкознавець із Луцька, котрий особисто відвідав і сфотографував на чотирьох континентах понад 1 тис. Шевченкових монументів більш як у 25 країнах світу.

Митець пройшов пішки з Луцька до Канева більш як 1000 км місцями, де перебував Кобзар, вивчає феномен української діаспори, готує до друку велику книгу про скульптури Шевченка.

У своїх лекціях дослідник розкриває сутність Шевченкового феномену, ознайомлює зі загальною кількістю Кобзаревих скульптур в Україні й за кордоном. Фотограф також порівнює Шевченка з іншими світовими постатями за масштабністю їх увіковічення в інших

країнах, розповідає про історичну географію пам'ятників Тарасові Шевченку в Україні та світі².

Для історичної пам'яті не можна обійтись без спогадів реальних людей, зокрема близького друга, лікаря Андрія Йосиповича Козачковського на початку 1874 р.

«Не могу не вспомнить вечер 19 августа 45 года. Общество, большею частию из молодежи, шумно вокруг стола пировало, Шевченко был в полном одушевлении; против него, на противоположном конце стола, стоял, не сводя глаз с поэта, с бокалом в руке господин почтенных лет, по происхождению немец, по вероисповеданию протестант. «Оце – батько! Ёй-богу, хлопці, батько! Будь здоров, батьку!» – высоко поднимая бокал, провозгласил немец, и затем мы все называли его «батьком».

Песни украинского народа симпатичны потому, что исполнены глубокого смысла. Кроме богатства содержания, в их то живых, игривых, веселых, то грустных, но никогда не безнадежно грустных мотивах, как в изящных звуковых формах, отлилась вся Украина с ее патриархальным бытом, с исполненным простоты и героизма характером, с ее чувствами, с ее славной и вместе грустной историей, с ее привлекательной природой. Вот почему украинская песня служит для простолюдина бессознательным источником самоуважения и создает ту нравственную силу, которая всегда охраняла его народность... Вот почему немец-протестант, состарившийся на Украине, при виде народного поэта, в личности которого, в его думах олицетворилось перед ним все прекрасное второй его родины, первый провозгласил его «батьком».

Насколько Шевченко способен был увлекать даже незнакомое общество, доказательством может служить следующий случай, рассказанный мне двумя его знакомыми: в самом начале приезда его в Малороссию один из его приятелей завез его к генеральше Т. Г. Волховской. Кажется, это был день ее именин, на который, кроме местного общества из нескольких уездов, съезжались к ней знакомые из Петербурга и Москвы – около двести особ. В это блестящее собрание Шевченко явился почти никому не известный. Не прошло

² Бондарева Х. У Лісабоні увічнюють Шевченка / Христина Бондарева // Міст. Тижневик для українців всього світу. – 2014 – червень, 19. – Рубрика Європа.

часа после его приезда, как среди русского и французского говора слышалась уже украинская речь, а через несколько часов остановились танцы, и хозяйка, почтенная, за 60 лет старуха, увлеченная почти всеобщим настроением гостей, исполнила с Шевченком народную украинскую «метелицу»³.

Тому, вивчаючи спогади сучасників, досліджуючи історичні артефакти тієї епохи, скульптори відтворювали пам'ятники Тарасу Шевченку, але кожен через призму свого часу та свого світосприйняття, вкладаючи ідею саме необхідності та сучасності шевченкознавства для нас.

³ Спогади лікаря Андрія Йосиповича Козачковського на поч. 1874 р. Вперше опубліковано в «Киевском телеграфе» (1875. – 26 фев. – С. 1-2). Перепечатано в «Зоре» (1889. – № 6-7. – С. 109-112).

Ангеліна Пономаренко

кандидат філологічних наук,
Інститут української мови НАНУ
(м. Київ)

**«РОЗМОВИ ПРО МОВУ» МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО:
ЛІНГВОШЕВЧЕНКОЗНАВЧИЙ ВИМІР**

Мовосвіт роetae Maximi¹ упродовж багатьох десятиліть приваблює дослідників-лінгвістів, а його мовознавча спадщина рідше ставала об'єктом наукових студій, хоча також має поважну бібліографію (див., наприклад, праці І. К. Білодіда, Г. М. Колесника, С. І. Головащука, Л. І. Мацько, Л. О. Ставицької, Т. Беценко та ін.). Адже його праці з теорії й практики художнього перекладу, лексикографії, історії української літературної мови, лінгвостилістики не втрачають своєї актуальності. М. Рильський – один із творців «Російсько-українського словника» (1948), член редколегії «Українсько-російського словника» (1953 – 1963). У «любій його серцю словниковій справі» переплітаються відповідальність ученого і творча наснага словотворця.

Серед сучасних праць про лінгвошевченкіану Рильського варто згадати дисертацію М. І. Пелипаса «Лінгвістична діяльність Максима Рильського» (2007)²: «М. Рильський досліджував особливості мови і стилю Т. Шевченка, П. Куліша, М. Старицького, І. Франка, Лесі Українки, М. Черемшини, П. Тичини. Він істотно поглиблює наше розуміння місця Кобзаря в історії української літературної мови. На його думку, Т. Шевченко, як ніхто інший з українських письменників, сприяв оновленню та збагаченню виражально-зображальних можливостей української літературної мови. У мовному стилі поета М. Рильський убаचाє безперервність зв'язку нової української літературної мови на народній основі зі старою книжною, він демонструє нам зразки неперевершеної поетичної майстерності Кобзаря у використанні засобів звукопису, індивідуальних тропів і фігур, різних лексико-стилістичних розрядів, у побудові синтаксичних конструкцій,

¹ Панченко В. Максим Рильський, poeta Maximus // День. – 2005. – 11 лютого.

² Пелипась М. І. Лінгвістична діяльність Максима Рильського: Автореф. дис. кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Сімферополь, 2007. – 19 с.

в особливостях віршування тощо». Н. М. Цівун у статті «Поетична та наукова шевченкіана Максима Рильського»³ зробила спробу кількісно параметризувати поетичну шевченкіану Максима Рильського: «...це вісімнадцять віршів, повністю присвячених Кобзареві та його творам – поезії «Пророк зорі» (1964), «Зустріч у Нижньому» (1949), «Великі друзі» (1952), «Вечірня зоря» (1941), «Статуя Сатурна в Літньому саду» (1957), «Пам'яті Шевченка» (1923), «Він наш» (1938), «Вінок безсмертя» (1939), «Він у Києві» (1961), «Легенда віків» (1961) та ін. Разом із тим, у поетичній творчості Максима Рильського зустрічаємо близько тридцяти загадок про нього, вкраплених у поеми, цикли й вірші, де ці рядки несуть важливе ідейно-естетичне навантаження»⁴. До своїх поезій М. Рильський добирає 15 епіграфів з «Кобзаря»⁵.

Нашу увагу привернула збірка статей з питань культури мови і перекладацького мистецтва М. Рильського «Ясна зброя» (1971)⁶, післямову до якої написав академік І. Білодід. У полі зору М. Рильського завжди були питання історії української літературної мови загалом і реформаторської ролі Т. Шевченка у розширенні функціональних можливостей української мови зокрема. Свідченням цього є численні власне лінгвістичні праці, а також окремі зауваги до цієї проблеми у роботах з філології, мистецтвознавства, історії культури.

Дослідники шевченкіани М. Рильського знаковим моментом у біографії митця вважають публікацію у березні 1935 р. в «Літературній газеті» статті «Величний пам'ятник великому» до відкриття пам'ятника Т. Шевченкові в Харкові, зауважуючи, що відтоді М. Рильський віддавав багато свого часу й сил справі ушанування Кобзаря і пропагуванню його творчості. Останній рік життя М. Рильського – 1964 – став для нього наскрізно шевченківським: робота над удосконаленням російського видання «Кобзаря», вірш «Пророк зорі», останній прилюдний виступ на Шевченківській академічній сесії з доповіддю «Шевченкове нове слово», рецензія на

³ Цівун Н. М. Поетична та наукова шевченкіана Максима Рильського 254-259 / Н. М. Цівун. // Література та культура Полісся. Сер. : Філологічні науки. – 2014. – Вип. 75. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ltkpfil_2014_75_29.pdf.

⁴ Там само. – С. 257.

⁵ Там само. – С. 257.

⁶ Рильський М. Т. Ясна зброя: Статті. – К.: Радянський письменник, 1971. – 285 с. Далі приклади цитуємо за цим виданням.

монографію І. Білодіда «Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови».

Багаторічне осягнення мовосвіту Т. Шевченка, осмислення його ролі як основоположника української літературної мови дали підстави М. Рильському назвати Кобзаря поетом-новатором. До речі, цю характеристику як одну з найвищих у його ієрархії оцінок М. Рильський дає лише Т. Шевченкові і П. Тичині. У статтях про культуру української мови натрапляємо на різноаспектні роздуми про письменника і мову. Для прикладу: «Не може бути, здається, сумніву, що письменник повинен так знати свою мову і дбати за неї, як боєць – знати свою гвинтівку і за неї дбати» (с. 20); «Поет, у широкому розумінні цього слова, – це людина, що палко любить слово, як найгострішу зброю, як найвірніше знаряддя для служіння народові. Поет любить слово. Але він – не слуга слова, він – його володар» (с. 33).

Глибоке світовідчуття і барвіста мовна палітра художника слова вияскравлюється у тонких спостереженнях за мовою художніх текстів: «...Мова Шевченка і Лесі Українки має свій запах, свій колорит і що секрет того запаху й колориту полягає передовсім у синтаксисі, у своєрідному комбінуванні, розкладі, керуванні, погодженні слів» (с. 22). Не лишаються поза увагою цікаві авторські новотвори («не-двиги серцем» у Шевченка (с. 36)).

Остання мовознавча праця М. Рильського – рецензія «І. К. Білодід. «Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови»» (1964) приваблює глибиною, об'єктивністю, тому не втрачає своєї актуальності для істориків мовознавства. Письменник дискутує з автором монографії (звичайно, в канонізованих тогочасною ідеологією межах) про суб'єктивізм Шевченка у відповідь на спробу схематизації образу народного поета, який «не спотворював суб'єктивними домішками народних дум і почуттів», підкреслюючи: «Та й не може бути великого творця без свого особистого, індивідуального, суб'єктивного бачення світу!» (с. 90), а також про ставлення Кобзаря до російської мови: «Справа стояла, я сказав би, зовсім не так іділічно, як це малює І. К. Білодід» (с. 91). У рецензованій монографії І. Білодіда зазначено: «Шевченко знав красу і мови рідної з дитинства української, і мови російської, яка стала йому другою рідною...», М. Рильський зауважує, що проблема «Шевченко і російська мова»

набагато складніша, і розглядати її варто різноаспектно, враховуючи суб'єктивні й об'єктивні чинники.

Цікавим для лінгвошевченкознавців стане і «Відзив про книгу П. П. Плюща „Нариси з історії української літературної мови”», в якому М. Рильський зазначає: «...основоположником сучасної мови української літератури він, також у згоді з загальною думкою, вважає Шевченка... Тонким і влучним здається мені зауваження П. П. Плюща, що, хоч роль Шевченка в становленні сучасної української літературної мови цілком подібна до такої ж ролі Пушкіна в становленні мови російської, у Пушкіна був набагато краще підготовлений попередниками ґрунт, ніж у Шевченка» (с. 105). М. Рильського-дослідника приваблювала наукова проблема «Шевченко – Пушкін», зокрема і в питаннях реформування національної літературної мови, і в питаннях перекладу. Видатний майстер художнього перекладу багато років перекладав О. Пушкіна і зробив значний внесок в організацію й редагування російських перекладів Т. Шевченка. У статті «Пушкін українською мовою» М. Рильський констатує і водночас прогнозує: «На тему “Шевченко і Пушкін” сказано й написано ще далеко не все» (с. 218).

У кожную епоху формуються свої уявлення про призначення мистецтва і роль митця у суспільстві. «Нове життя – нового прагнення слова» – цей дуже часто цитований афоризм М. Рильського вживався, як правило, для патетичного окреслення нових явищ у мові. Нині час ревізії і рефлексії і в мові, і в мовознавстві. Однак лінгвістичний доробок роєтає Махімі витримав випробування часом. «Культурозаступник» (за висловом Л. Новиченка) М. Рильський, якому випало творити за часів Радянського Союзу, зумів, проте, з чим не всі погодяться, зберегти свою внутрішню «нерадянськість». Радянська «нерадянськість» М. Рильського знайшла свій вияв і в його шевченкіані, метамову якої ще належить прочитати й перекласти сучасним дослідникам.

Андрієнко Костянтин

провідний спеціаліст відділу культури і туризму
виконавчого комітету Канівської міської ради,
секретар ГО «Благодійний Фонд “Тарасова земля”»
(м. Канів)

Ольга Андрєєва-Карлайл

Член американського ПЕН-клубу,
Об'єднання письменників у Скво-Веллі (США)

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ДАНИЛО АНДРЕЄВ У НООСФЕРІ
ДНІПРОВИХ «СВЯТИХ ГІР»**

2015 рік – це 175-та річниця виходу в світ «Кобзаря» Т. Г. Шевченка та 65-та річниця від початку роботи російського письменника Д. Л. Андрєєва над фундаментальною космогонічною працею «Троянда Світу».

Твір Данила Андрєєва (1906 – 1959), над яким він працював з 1950 по 1959 роки, уперше вийшов у друк в 1991 р. в Росії. До того «Троянда Світу» читалася у самвидаві в колах творчої інтелігенції. Д. Андрєєв, як і Т. Шевченко, був засуджений кремлівською владою за антирадянську діяльність і отримав десятирічний термін з 1947 по 1957 рр., рівно через сто років після засудження Т. Шевченка. У духовній спадщині Кобзаря поєдналися основні засади національного державотворення українського народу та історія України в контексті сакральної географії дніпрових гір сучасної Київщини. Багатозарова реальність «Троянди Світу» відносить Україну, як частину метакультури людства (Затоміс) до Небесної Росії. Емблематичний образ цього формування включає: рожево-біле місто з багатьма храмами над синім дугоподібним вигином річки.

Ноосфера як вчення про єдність природи і цивілізації розглядає світову культуру в ключі соціосфери та антропосфери, що формуються під впливом творчих ідей видатних діячів освіти, науки й культури у різних народів. Входження у творчий екстаз Д. Андрєєв описує як «прорив космічної свідомості», що є «подією колосального суб'єктивного значення». У Т. Шевченка – це відчуття ще в

дитинстві в об'єктивній реальності – метакультурного існування «залізних стовпів», які тримають небо і входження у творчий екстаз, коли так «любо стало, неначе в Бога...». У творчості Кобзаря духовним символом України в різних проявах виступають Дніпро і Дніпрові гори. Перебуваючи під враженням після літньої поїздки 1845 р. до Трахтемирова в поезії «І мертвим і живим...» з'являються “З святими горами Дніпро”. У листі до А. О. Козачковського у 1852 р. поет згадує Дніпро, як «широку фіолетову стрічку» а за нею золотий блиск переяславського собору. У цих образах простежується паралель з емблематикою України в Небесній Росії Д. Андреева – місто з храмами над синім вигином ріки. У повісті «Художник», написаній у 1856 р., Т. Шевченко переноситься думкою «на берег Дніпра... в Трахтемирів» і споглядає «на позолоченій заходом сонця панораму» з “переяславськими храмами Божими...».

Данило Андреев доводився правнуком Варфоломію Шевченку, троюрідному брату Т. Шевченка, що займався питанням придбання землі для будівництва хати для поета з умовою – неодмінно на горі над Дніпром. Син В. Г. Шевченка Андрій у 1925 р. передав спадкові права батька на Тарасову гору під Каневом де похований Кобзар культурному товариству Києва. До родини онуки В. Шевченка Марії Шевченко-Гілевської (1885 – 1960) в с. Великі Прічки неподалік Ржищева влітку 1929 р. приїжджав Д. Андреев. У передмові до «Троянди Світу» він описує свій перший «прорив космічної свідомості», як початок відкриття метаісторичної реальності. Під час прогулянки Данило піднявся на пагорб, з якого відкрилося поле соняшників («живих сонць») у поєднанні з широким оглядом «яскраво-блакитного рукава Дніпра».

Таким чином, в основу символіки ноосферного прояву в творчості Т. Шевченка і Д. Андреева були природні об'єкти: Дніпро уздовж Канівських гір (дислокацій) від Ржищева до Зарубинецького мису, сонце (соняшник) та історико-архітектурні об'єкти – собори (храми).

Олександр Хоменко

Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ШЕВЧЕНКОВА ПЕРЕДМОВА ДО «СЕДНІВСЬКОГО КОБЗАРЯ» ЯК ПЕРШИЙ МАНІФЕСТ УКРАЇНСЬКОГО РЕВОЛЮЦІЙНОГО САМОСТІЙНИЦТВА

Цьому текстові судилася незвична доля: створений генієм у розповні свого високого таланту, він майже відразу після написання потрапив до рук не читачів, а політичної поліції, у таємних сховищах якої йому і судилося бути похованим на більш ніж півстоліття. Та попри це, вплив її на українське буття, і то у вимірах не лише літературно-мистецьких, а й історіософських, культурно-світоглядних, навіть суспільно-політичних, урельнився незрівнянно потужнішим за той, який справили твори, видрукувані в багатьох копіях і своєчасно прочитані та обговорені широким загалом.

Йдеться про передмову до т. зв. «Другого Кобзаря», написану Шевченком у Седневі 8 березня 1847 р.: поет планував впродовж найближчого часу благословити в світі ще одну свою поетичну книгу під славнозвісною вже назвою «Кобзар», що складалася б із нових, ще не друкованих творів – поеми «Оси́ка», балад «Русалка» та «Лі́лея», деяких поезій зі збірки «Три літа», які мали шанси бодай частково пройти цензуру. Прикметно, що лише це видання Шевченко вважав своїм «Другим “Кобзарем”», а зовсім не видану в 1844 р. петербурзьким книготорговцем Лисенковим книгу «Чигиринський Кобзарь и Гайдамаки», яка просто повторювала текст «Кобзаря» 1840 р. і до впорядкування якої поет не мав жодного стосунку. Шевченковим сподіванням, однак, не судилося втілитися в життя: менше ніж місяць по тому, 5 квітня 1847 р., до Шевченка на поромній переправі у Києві підходять жандарми, забирають валізу з рукописами – і починається зовсім інший етап у його житті...

Але то все аспекти подієво-фактологічні, над якими вивищується реальність сенсова, яка у нашому випадку і постає найповажнішим чинником. Постає насамперед з огляду на те, що передмова до «Седнівського Кобзаря» – то останній літературний твір, написаний поетом у свій «доарештний» період. Цей текст, на щастя, не став

фіналом, проте став підсумком – і то вагомим, бо підсумовувати було що: Шевченкові натовді вже судилося, за Євгеном Сверстюком, спізнаним свій «рік високого сонця», він став автором непроминальних шедеврів – «Послання», «Сну», «Кавказу», він виформовував визвольну ідеологію Кирило-Мефодіївського братства, піднісшись до маєстату не просто надзвичайно талановитого поета, а достоту національного співця. Звичайно, йому не дано було передбачити близький арешт, заслання, неймовірну посмертну славу (і то не лише серед українців), проте вже у 1845 р., на схилку періоду «Трьох літ», до поета приходять виразне відчуття (поезії «Заповіт» і «Три літа» – тому симптоматичне підтвердження), що у своєму розвитку він сягає «горизонту», якому затісними стають панівні перед цим в українській культурі дискурси – бурлескно-травестійний, сентименталістський, романтично-котурновий. Автор «Великого льоху» усвідомлює, що весь набутий ним духовий досвід вимагає нової концептуалізації, і якщо «Перший Кобзар» 1840 р. був свідченням постанови живої України, яка піднялася над оспалим етнографізмом упокореної Малоросії, свідченням імпульсивно-чуттєвим, а не розмислово-структурованим (тому він не мав і не міг мати передмови, бо Шевченко ще не став Кобзарем, а ініціатор видання, Євген Гребінка, вочевидь не був постаттю з шерегу геніїв), то передмова до «Другого Кобзаря» як семантичний «ключ» до визначальних світоглядно-метафоричних напрямних цієї книги, книги поета, який «дійшов свого зросту і сили», доглибною логікою розгортання свого екзистенційного наративу аналітично узагальнює і концепційно структурує бутність «України пробудженої». Поетові, якого соборна душа народу безпомилково ототожнила з архетипічною з'явою Кобзаря, залежало найперше на тому, аби вияскравити спільноті («До вас слово моє, о братія моя українська возлюбленная», – ці слова фіксують творення точки відліку Шевченкової системи україноцентричних координат) національне буття не в оптиці меланхолійного етнографізму, а в його революційно-антиімперському зростанні: висловлюючись у термінологічних регістрах пізніших епох, це мала бути Україна динамічного «проекту», а не антикварної статичності. Саме з цієї причини передмова до «Седнівського Кобзаря» (звичайно, у відповідний спосіб «відформатована» для того, аби цей текст міг прослизнути крізь цензурні «лещата», але від того не менш містка і пасіонарна) у культурно-цивілізаційних модальностях

нашого поступу оприявнюється своєрідною квінтесенцією мислительного чину цілої пробудженої Шевченком української інтелігенції Кирило-Мефодіївської доби. Інакше кажучи, мовою пророчого послання («Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної», – у такій тональності, що її оприявнював автор Седнівській передмови, належить писати не стільки вже літераторові, скільки національному пророку) тут було здійснено транскрипцію нуртів «підземної», «воюючої» України, які в Кобзаревому слові вперше по Батурині, Полтаві та Коліївщині відблисками живого вогню прорвалися на поверхню суспільного буття.

Під цим оглядом важливим бачиться насамперед те, що передмова до «Седнівського Кобзаря» не обмежується лише статусом артефакту української літературної критики (хоча й певними своїми обертонами належна до її оперативного поля). Назагал беручи, у Шевченковому творчому доробку аналітично-науковий розмисел над теоретичними проблемами розвитку словесності репрезентовано буквально кількома текстами (натомість у художній його творчості візія українського слова як підстава відродженої України уреальнюється як структуро- і сенсотворча). На відміну від Миколи Костомарова та Пантелеймона Куліша, які у цілій низці окремих студій систематично займалися розробкою питань теорії та історії письменства та фольклору, Шевченко не залишив у своїй творчій спадщині розгорнутих досліджень цієї проблематики, бо академізм ніколи не потенціювався для творця «Кобзаря» визначальним дискурсом: саме тому, до речі, у «Гайдамаках» виразно проглядається іронія стосовно «земляків», які «все письменні, дрюковані». Вочевидь, маємо вести мову про пріоритетність у Шевченковому доробку вимірів саме поети кально-метаісторичного осягнення формовиявів слова, оприявнених насамперед у художніх текстах – поезіях (серед них за напругою метафоричної інтенсивності безсумнівний пріоритет належить віршеві «На вічну пам'ять Котляревському», що його О. Пріцак назвав Шевченковим «першим літературним маніфестом») та націєоборонній есеїстиці. Передмова до поеми «Гайдамаки» (т. зв. «По мові – передмова», про яку той-таки О. Пріцак зазначив, що вона «була уже маніфестом нової української літератури. Це був своєрідний і вагомий маніфест») та Седнівська передмова – то найдовершеніші в тогочасному

українському письменстві взірці такої есеїстики, між полюсами яких розгортається і тяглість неперервної традиції, і концептуалізація нової якості рефлексивного дискурсу. Тут насправду маємо справу з продовженням, але не з повторенням: якщо «Передмова» до «Гайдамаків» (разом із долученим до неї екзерсисом «Панове субскрибенти») в контексті Шевченкових стратегій онтологізації нового статусу красного письменства важлива насамперед утвердженням засадничого демократизму нової літератури, відкиданням спорохнявілої концепції елітарно-старшинської «книжності», опертої і на інші соціальні верстви, і на іншу – відмінну від живомовної! – лінгвістичну практику («Та ось лихо мені на безголов'я! Єсть ще і такі паничі, що соромились своєю благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиєнко-въ) і надрюковать в мужицькій книжці. Далєбі, правда!»), то передмова до «Седнівського Кобзаря» поліфонічно вияскравлює перспективу повносилового розвитку нової людино- і націоцентричної художньої словесності, якій мало залежить на тому, що міркують про неї т. зв. «вищі верстви». «Прочитали собі по складах “Енеїду” та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е ні, братики, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять меж собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать, – то тойді і скажете, що “Енеїда” добра, а все-таки сміховина на московський шталт», – у адресованих напівоспалій – напівпробудженій громаді Шевченкових закликів відкинути поверховий етнографізм імітаційної «котляревщини» проявляються естетичні та ідеологічні домінанти нової епохи українського письменства, для adeptів якої імітаційна «українськість» лишається вже перейденим етапом. «Прочитання» дум та пісень у такій системі координат постає своєрідною духовою практикою, за допомогою якої інтелігенція спроможна буде осмислити народну ментальність глибинно і сутнісно. Горизонт, «здійснена мрія» українського письменства у перспективі Седнівської передмови більше не анексуються імперативом «подвійної лояльності» – малоросійської та імперської: Україна та її національна словесність в осмисленні Шевченка – це не те, що давніше існувало, однак натепер у реальному світі, системі реальних політичних і культурних модальностей не має жодного шансу на подальше продовження свого буття,

а те, що було, є і вовіки перебуде. То був крок справді революційний, бо у добу, яка передувала Шевченковій, збирання всіляких «антиків» на кшталт українських народних пісень могло в парадоксальний спосіб доповнюватись міркуваннями про безперспективність творення літератури, а тим більше наукових студій українською мовою. Саме Шевченкові судилося окреслити нову «лінію розмежування», яка відтоді почала проходити по іншій межі – визнання або невизнання українського майбутнього. Відтак праця для пробудження України, наголошує автор передмови до «Седнівського Кобзаря», – це не вислід романтичної моди, не данина ностальгії, а екзистенційний вибір людини, якого вона не може зректись, не зрікшись перед цим самої себе: «Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним і богупротивним панством. Нехай би вже оті Кирпи – гнучкошиєнки сутяги – їх Бог, за тяжкіє гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній, осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру рідну матір – на п'яницю непотребную, а в придаток ще і – вь додали... Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної».

«А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чіє краще, нехай судять люди» – ці рядки підносяться як семантична доміантна і концептуальне осердя «внутрішнього сюжету» Шевченкової передмови, накреслюючи імперативи подальшого розвитку українського письменства. А разом з тим – і переростаючи межі власне літературного побутування, бо дієслово «писати» у тій конкретно-історичній ситуації нашого буття, коли література була єдиною можливою формою існування і діяння спільноти в суспільному просторі, означало не лише видання книг, а й антиімперський спротив як неминучу складову творення суверенного українства. Українства, окремішнього у слові, а через те – і в дії, суспільності, політиці, українства, підставами буття якого, як провістив Шевченко – а його передмова до «Седнівського Кобзаря» має потрактовуватися як перший створений живою народною мовою документ революційного самостійництва, який на багато десятиліть випередив такі твори, як «Пропавший час. Українці під Московським царством» Михайла Драгоманова та «Самостійна Україна» Миколи Міхновського – завжди були й лишатимуться «народ і слово».

Любов Отрошко

Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ШЕВЧЕНКОВЕ СИМВОЛОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСАХ

Останнім часом проблема дослідження образного та символічного компонентів розвитку етносу і його культури через призму творчості Тараса Шевченка набула нового сенсу. Досліджуючи етнокультурну реальність XIX ст. із сьогодення, важливо «побачити» Україну «очима Шевченка», комплексно і різнобічно охопити всю палітру знань про Україну і українців в етнокультурних процесах світу.

Запропонована наукова розвідка виконана в межах фундаментальної науково-дослідної теми «Україна і українство в етнокультурних процесах світу» (наук. керівник – д.і.н., професор, член-кореспондент НАН України В. Д. Баран, 2015 – 2017 рр.) і є продовженням дослідження особливостей відображення природних та історичних пам'яток у літературній і образотворчій спадщині Т. Шевченка¹.

Символічний образ України цієї доби формувався у колективній свідомості народу за допомогою як візуально-чуттєвого, так і раціонально-символічного компонентів. Для цього поети та художники широко використовували специфічні особливості кожного мистецького жанру. В українській етнокультурній традиції продовжував накопичуватися емпіричний та теоретичний досвід чуттєвого пізнання дійсності, являючи собою український етнокультурний феномен.

Визначальну роль у його формуванні відіграє «чуттєво-раціональний» механізм, що забезпечує виникнення уявлень про місце та роль українського етносу в культурно-історичних процесах світу. На межі чуттєвого і раціонального з'являється «образне» – це завжди емоційно-чуттєвий тип пізнавального процесу та «символічне», що відбувається через раціональне пізнання.

Досліджуючи символотворення як ціннісно-культурну категорію людської творчості та діалектичні принципи взаємопов'язаності

¹ Отрошко Л. Природні та історичні пам'ятки у творчій спадщині Тараса Шевченка / Л. Отрошко // Україна у світовій історії. – 2014. – № 3 (52) – С. 21 – 32.

образного та символічного її компонентів, доречно згадати філософську сентенцію: «Кожен символ є концептом, але не кожен концепт є символом». Уся творчість Т. Шевченка пронизана символічною для українців емоційно-чуттєвою семантикою. Як зазначав відомий шевченкознавець Г. Грабович: «Шевченкова Україна існує у міфологічному, а не історичному континуумі»². Проте існують деякі протиріччя, адже міфологічне, історичне та творче начала міцно переплетені між собою, їх неможливо сприймати відокремлено. Слід зважати, що міфи як у ХІХ, так і у ХХІ ст. сприймаються як вигадки, а історія переповідає лише реальні події минулого. Але творчість Т. Шевченка далека від вигадки, вона на диво реалістична, хоча й дещо міфологізована.

Т. Шевченко поєднує реальні історичні події в Україні та символічні уявлення народу про них. Основою Шевченкового «символотворення» був його задум створити альбом офортів під назвою «Живописна Україна». Ідея полягала у тому, щоб намалювати поперше краєвиди, що примітні своєю красою або історією, по-друге – побут народу і по-третє – як народ жив і що поробляв³. Вона, на жаль, не була втілена до кінця, адже за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства він був висланий з України.

Крім цієї задумки, у творчості Шевченка можна виділити декілька символічних етнокультурних кодів. Він зіставляв події героїчного минулого та занепад теперішнього буття народу. Розумів, що українцям потрібне нове ставлення до минулого, створення на основі традиційних нових етнокультурних цінностей, що мають втілитися у символічних структурах. Тому намагався сформуванати образ майбутньої нової України – прекрасної, могутньої, вільнолюбної держави – квітучого саду, краю, в якому житимуть щасливі люди.

Поєднання власне ходу і результату пізнавальних процесів є частиною етнокультурного процесу та одним із найдієвіших способів самоідентифікації та самозбереження етнічності. Символічні ідеї, що виникають у суспільстві, перебувають у процесі динамічної трансформації. Етнокультурний чинник на сьогодні залишається одним із

² Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Григорій Грабович. – Пер. з англ. С. Павличко. – К.: Радянський письменник, 1991. – 2011 с.

³ Тарас Шевченко. Твори: у 5 т. – Т. 5: Автобіографія. Щоденник. Вибрані листи. – К.: Дніпро, 1979. – 567 с. – С. 246.

рушіїв історичних процесів (як об'єднавчих, так і конфронтаційних) що спонукає до національного самовизначення.

«Шевченкова Україна» від ХІХ по ХХІ ст. постала як окремішня геополітична та етнокультурна цілісність і є символічною самоцінністю для народу, незважаючи на постійне пригнічення народних прагнень до волі, самопізнання, самовивчення, самоідентифікації тощо.

Отже, Тарас Шевченко, окрім своїх творчих здібностей був наділений унікальною здатністю передбачати майбутнє. За допомогою художніх та літературних засобів він намагався «намалювати» картину минулого і за допомогою риторичних, пророчих, політичних та ліричних кодів-послань створити символічну модель етнокультурного розвитку України й українського народу.

Тамара Філіпович

Шевченківський національний заповідник
(м. Канів)

КОШТОМ ПЛАТОНА СИМИРЕНКА

Наприкінці червня 1859 р., під час останньої поїздки в Україну, довелося Тарасу Шевченку заїхати до одного із службовців фірми «Брати Яхненки і Симиренко», що в Городищі, Олексія Івановича Хропаля. Та, не заставши його дома, подався поет до Платона Федоровича Симиренка, головного керівника справами фірми. Тоді й відбулося їхнє знайомство.

Через кілька днів Шевченко знову приїхав, уже з наміром пожити в Городищі довше. На заводі Т. Шевченка зустріли приязно і добро-зичливо. Влаштувався він на квартирі Хропаля. Вечорами туди приходили деякі службовці заводу. Поет часто читав свої вірші. Такого художнього читання нікому з присутніх не доводилося чути ні доти, ні після того.

Керманичі фірми вирізнялися з-поміж інших підприємців високим патріотизмом, порядністю, величезною щедрістю і благодійництвом. Шевченка багато що дивувало, багато що викликало в нього захоплення.

Якось мова зайшла про те, що в продажу давно немає творів Кобзаря, на що поет зауважив, що видавці скупляться, а сам він для цього не має грошей. Тоді Платон Симиренко запропонував йому матеріальну підтримку.

Прибувши в Петербург, Тарас Григорович, насамперед, взявся готувати до друку свій «Кобзар». Головне управління в справах друку поставилося до видання творів Шевченка неохайно, і справа могла б затягнутись надовго, якби міністр народної освіти Ковалевський своєю владою не дозволив друкувати.

Покінчивши, таким чином, з цензурою, Шевченко звернувся по допомогу в Городище:

«Щиро шануємий і багатоуважаємий Олексій Іванович!

Мені оце прийшлося до скруту: сьогодні цензура випустила із своїх пазурів мої безталанні думи, та так, проклята, одчистила, що я

ледве пізнав свої діточки, а іздатель... (Кожанчиков) половини не дає того, що я прошу і що мені притьмом треба. З таким моїм лихом я оце до вас з Платоном Федоровичем: вишліть мені, будьте ласкаві, 1100 карбованців, і я вам з великою дякою пришлю к Новому року екземплярів книги на таку суму або через рік гроші з невеликим процентом. Зробіть як знаєте і як вам Бог на розум положе. Оставайтесь здорові! Нехай вам Бог помагає на все добре! Не забувайте іскренного вашого Т. Шевченка»¹.

Умови кредитування видання своїх творів Шевченко запропонував сам: «Ваше благородное предложение, – йшлося у листі Т. Шевченка до П. Симиренка, – приму я теперь как благодеение с глубочайшей благодарностью. Издание будет стоить 1100 рублей. Если вы согласитесь получить ваши деньги экзemplярами книги, для меня это будет легче. Если же деньгами, то я не обещаюсь вам уплатить, ближе году с десятым процентом»².

П. Ф. Симиренко відразу ж дав розпорядження надіслати поетові необхідні для видання книжки гроші й при цьому такого листа:

«Шановний Добродію Тарасе Григоровичу!

Велике спасибі Вам за лист і ще більше за те, що Ви не забули нас і ввернулися до нас у справі видання ваших пісень.

З цією поштою я надіслав лист у Москву до С. Д. Пурлевського і просив його переслати Вам 1100 карбованців. Коли вийдуть книги, прошу Вас надіслати мені їх на 1100 руб. до Москви, а Сава Дмитрович надішле їх нам сюди, і ми з вами розквітаємося»³.

Наприкінці січня 1860 року «Кобзар», профінансований П. Симиренком, побачив світ. Наклад видання офіційно склав 5800 примірників, проте книг видрукували на 250 більше (загальний наклад 6050). За ініціативою Тараса Шевченка, друкарня, крім офіційних, видрукувала ще й 250 нецензурованих примірників. До них поет власноручно вклеював непропущені цензурою місця, видрукувані на окремих клаптиках паперу. Про існування додаткового накладу видання переконливо засвідчує лист Т. Шевченка до Платона

¹ Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т.6. – С. 190.

² Там само. – С. 189.

³ Листування Тараса Шевченка / За редакцією Сергія Єфремова. – Черкаси: Брама-Україна, 2013. – С. 375.

Симиренка від 3 січня 1860 року. Він повідомляє, що після виходу книжки з друку частина накладу буде надіслана до Москви агенту фірми Пурлевському, а потім додає: «а неподцензурный экземпляр вам доставит брат Варфоломий»⁴.

Свою вдячність щедрому кредитору за фінансову підтримку праці Т. Шевченка увічнив на титульній сторінці, зазначивши, що вона видана коштом Платона Симиренка.

Коли Платон Федорович одержав від автора «Кобзаря» і побачив на обкладинці своє прізвище, то був цим украй незадоволений, не бажаючи, щоб ліва його рука знала про те, що робить права, – риса, рідкісна в наш меркантильний час у колі меценатствующих багатів. Традиційно фірма «Брати Яхненки-Симиренко» ніколи не виставляла на люди цей бік своєї багатогранної діяльності.

Як бачимо, меценат з Шевченка не брав навіть комісійних, про що безпідставно стверджують окремі автори. На позичені гроші П. Симиренко фактично викупив значну частину накладу. Книгу безоплатно Платон Федорович поширив серед робітників фірми та роздав селянам по всій Україні.

З П. Симиренком поет підтримував листування і пізніше, ділився своїми планами на майбутнє. П. Симиренко запрошував Тараса Шевченка до себе: «Мы все часто вспоминаем Ваше пребывание у нас, и душевно желали бы еще пользоваться Вашим обществом. Мы с Вами мало знакомы, кой о чем я хотел бы поговорить с Вами, да не было случая. Вы своими поэтическими рассказами так увлекли меня, что бывало все забываешь. Бог даст увидимся, и поговорим по правде, откровенно»⁵. На жаль, зустрітись їм вже не довелося.

⁴ Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 6. – С.192.

⁵ Листування Тараса Шевченка / За редакцією Сергія Єфремова. – Черкаси: Брама-Україна, 2013. – С. 375.

Ольга Смольницька

кандидат філософських наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

(м. Київ)

МІФОЛОГЕМИ У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І ВІРИ ВОВК: ДО ВИТОКІВ ПРОБЛЕМИ

Неоміфологізм як концепція плідно досліджується в зарубіжній та українській науці; у вітчизняній гуманітаристиці до аналізу застосовуються методології Б. Маліновського, Дж. Фрезера, О. Лосева, Є. Мелетинського та багатьох інших дослідників; відомі праці М. Наєнка, А. Нямцу, І. Фрис тощо. Зокрема, І. Фрис, підбиваючи підсумок цієї концепції, стверджує: «Неоміфологізм проявив себе у багатоплановому використанні античних, біблійних міфів та легенд, створенні авторських міфів та інтерпретації найважливіших онтологічних констант. Ключові міфологеми, до яких звертаються митці, це – міфологема золотого віку, втраченого часу, онтологічна опозиція життя і смерті, топос раю, міфологема Книги»¹. Звичайно, про неоміфологізм у XIX ст. слід казати з певними застереженнями, оскільки цього терміна тоді не існувало, проте можна стверджувати про відбиття цієї концепції (чи, принаймні, її зародки) у творчості Т. Шевченка, а також про тяглість традиції, розвинуту на новому рівні (проте зі спільною основою) в творах сучасної української письменниці в Ріо-де-Жанейро – Віри Вовк (автонім Віра Лідія Катерина Селянська, 1926 р.н.). Оскільки проблема неоміфологізму складна, то для аналізу беруться суто ліричні твори обох авторів.

Мета дослідження – компаративний аналіз міфологем на прикладі лірики Т. Шевченка і В. Вовк.

На прикладі творів Т. Шевченка і В. Вовк можна виокремити три найбільш показові міфологеми:

1) Топос раю: близькоспоріднений з утраченим золотим віком. У Кобзаря це ідеалізована козацька минувшина, у В. Вовк додається елемент мікроісторії – гуцульсько-бойківський патріархальний лад, своєрідна Атлантида (збірка «Писані кахлі», роман «Тотем скальних

¹ Фрис І. Неоміфологізм у слов'янських літературах XX ст. / Ірина Фрис // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 56. – 2007. – С. 228.

соколів», тощо). У Т. Шевченка також це – село минулого і майбутнього, свідомісний орієнтир людей, незатьмарених злочинністю. Таким чином, це Едем, з якого ще не вигнано Адама і Єву, або Ельдорадо – для завойовників і навіть для поетів-романтиків, або для вигнанців (Кобзаря і В. Вовк).

2) Міфологема Книги: це Святе Письмо, але й книга взагалі як артефакт, досягнення культури і втілення духовності. Це здатність до творчості, простір фантазії. У зв'язку з цим можна згадати термін «письмо», який в оригіналі (фр. *écriture*) може означати і писання як процес, і письмо як результат, і писемність, і Святе Письмо². Зокрема, у повісті «Варнак» Біблія постає спочатку як артефакт: «...Это была Библия (как я после узнал) – изящное киевское издание 1743 [года], с высокопарным посвящением гетману Разумовскому (издание весьма редкое)»³. В усіх випадках ці значення відбиті в творчості Т. Шевченка і В. Вовк. У Т. Шевченка Книга – і сама збірка «Кобзар», і «маленька книжечка» як акт власної творчості, і «захалавна книжечка», і абстрактна мудрість. Але в будь-якому випадку це право на творчість і втілення свободи, не ескапізм, а переосмислення реальності. Завдяки міфологемі Книги український народ постає не як уособлення народників чи представники екзотичного варварського племені, а як носії культури. Ототожнюючи імперську владу Миколи I, а пізніше Олександра II (у В. Вовк втілення тиранії – сталінізм і Третій Райх; до старозавітних і античних реалій авторка також не раз звертається – наприклад, у «Книзі Естери») з тиранією римлян, Кобзар здійснює історичний екскурс, адже в добу античності небезпечними вважалися не співці або танцюристи, а саме літератори (як знавцеві античності Т. Шевченку це було відомо). Інтелігенцію забирали в полон (який міг бути почесним), і вони могли оспівувати імперію, подібно до українського дворянства на російській службі (чий статус був таким самим непевним, як у бранців).

3) Міфологема ініціації: особливо яскраво проявляється під час самоідентифікації митця на чужині (Т. Шевченко – Петербург, згодом заслання; В. Вовк – Бразилія). Це можна назвати переломним

² Письмо // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск.: Интерпрессервис; Книжный Дом. 2001. – С. 572.

³ Шевченко Т. Варнак / Тарас Шевченко // Шевченко, Т. Твори: у 5-ти тт. – Т. 3. Повісті. – К.: Дніпро, 1971. – С. 127.

моментом для світогляду ліричного героя. Жорстка ініціація відбувається для виконання персонажем (і поетом) його націєтворчої місії як митця. М. Попович, аналізуючи витoki народної культури, уважно розглядає необхідний елемент обряду посвячення, згадуючи лімінальний стан («від лат. *limen* – поріг»)⁴. Отже, це межа переходу. Дослідник пояснює: «В лімінальному стані людина вже не належить до старого статусу і ще не вступила в новий, тобто тут панує первісний хаос. Перемога над хаосом здійснюється через відтворення акту творіння-упорядкування космосу»⁵. Ні Кобзар, ні В. Вовк не можуть перебувати в колишньому стані (на Батьківщині), проте прагнуть збереження самоідентифікації. Ліричні герої Кобзаря, які проходять ініціацію: Катерина, наймичка, варнак (з однойменних творів), Ярема Галайда («Гайдамаки»); у В. Вовк цей мотив узагалі наскрізний («Балюди», «Елегії», «Жіночі маски», «Останній князь Звонимир» тощо).

Наведена класифікація не є вичерпною і може доповнюватися. Робота передбачає перспективу дослідження, оскільки великий корпус текстів Т. Шевченка і В. Вовк вимагає зіставного аналізу з позицій вимог сучасної науки.

⁴ Попович М. В. Нарис історії культури України / Мирослав Попович. – К. : АртЕк, 1998. – С. 19.

⁵ Там само. – С. 19.

Світлана Бойко

Шевченківський національний заповідник
(м. Канів)

«КОБЗАР» 1840 РОКУ. ПЕРШІ ІЛЮСТРАТОРИ

«Кобзар» – назва першої збірки поетичних творів Тараса Шевченка, яка стала переломною віхою не лише в творчому житті поета, але і в житті всього українського народу, стала національною Біблією України. З виходом у світ «Кобзаря» почалося відродження національної культури України, і вже ніяка сила не могла зупинити цей процес.

Обидві музи – і поетична, і художня – розвиваються в Шевченкові одночасно. Про свої перші літературні вправи він напише в автобіографії: «...они почались в том же Летнем Саду, в светлые безлунные ночи... Из первых, слабих моих опытов, написанных в Летнем Саду, запечатана только одна баллада «Причинна»¹.

На допиті у справі Кирило-Мефодіївського товариства в III відділі 21 квітня 1847 р. Шевченко заявив: «Стихи я любил с детства и начал писать в 1837 г.»².

Про історію видання першого «Кобзаря» згадок самого Шевченка не лишилось. Протягом тривалого часу чи не єдиним джерелом відомостей про це були спогади Петра Івановича Мартоса, коштом якого видано книжку. Саме він першим оглянув поетичний доробок Т. Шевченка і запропонував видати окремою книжкою, на що автор погодився не одразу. Пізніше П. Мартос згадував: «Багато праці коштувало мені умовити Шевченка; нарешті він згодився, і я в 1840 р. надрукував «Кобзаря»³. До видання входила єдина ілюстрація – офорт за малюнком художника Василя Штернберга на фронтиспісі: сліпий кобзар з хлопчиком-поводирем. 18 квітня 1840 року цензор Петро Олександрович Корсаков підписав дозвіл на випуск збірки. Друкувався «Кобзар» у друкарні Є. Ф. Фішера, вийшов тиражем 1000

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6-ти тт. / Тарас Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – Т5. – С.259.

² Шевченко Т. Документи та матеріали до біографії. 1814-1861 / Тарас Шевченко. – К. : Вища школа, 1982. – С. 117.

³ Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 2010. – С. 73.

примірників і коштував один карбованець сріблом. На синього кольору обкладинці зазначалося: «Издание П. М-са».

До «Кобзаря» 1840 року увійшло всього вісім творів: «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Майже всі поезії мали присвяти.

Вихід у світ «Кобзаря» стало епохальним явищем в українській літературі. «Ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла мов джерело чистої холодної води, заяснила невідомою досі в українським письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову»⁴, – так сказав про «Кобзар» Іван Франко.

Розійшовся «Кобзар» швидко. Оголошення в двох номерах газети «Северная пчела» були єдиними друкованими повідомленнями про продаж книжки. Потреби в нових оголошеннях не було: у книгарів видання не залежалося. Коли в травні 1842 року харківський учитель П. Корольов звернувся до Шевченка з проханням надіслати «Кобзар», поет відповів йому: «Прийми не гніваючись «Гайдамаки», а на «Кобзаря» вибач. Нема ні одного. Як надрюкую вдруге, то пришло не один екземпляр»⁵.

«Кобзар» 1840 р. став джерелом натхнення для багатьох художників після того, як з'явилося його перше видання в оформленні поетового приятеля Василя Штернберга. Першою спробою ілюстрування «Кобзаря» в цілому були малюнки пером М. Башилова та Якова де Бальмена.

Відомий російський та український художник – ілюстратор Михайло Сергійович Башилов народився 18 жовтня 1821 р. Закінчив Харківський університет. Спеціальної художньої освіти не мав. На час знайомства із Т. Шевченком 1843 р. (ймовірно це було у Линовиці і через Я. де Бальмена) він був уже відомим художником в Україні, створивши 1842 року портрет Івана Котляревського. Також виконав ілюстрацію до поеми Шевченка «Катерина» – «Їде шляхом до Києва берлин шестирнею» (1840). У 1844 р. спільно із Я. де Бальменом ілюстрував рукописну збірку «Wirszy T. Szevczenka» («Вірші

⁴ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти тт. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 276.

⁵ Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 6-ти тт. / Тарас Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – Т. 6. – С. 19.

Т.Шевченка»). Там уміщено малюнки у вигляді заставок, кінцівок, заголовних літер. Кожний із художників виконав по 39 ілюстрацій. Башилов ілюстрував «Перебендю», «Катерину», «Тополю», «Думку», «До Основ'яненка», «Івана Підкову», «Думи мої», «Тарасову ніч»; на першій сторінці книжки намалював портрет Шевченка. Бальмен був автором ілюстрацій до поем «Гайдамаки» та «Гамалія».

«О друже мій добрий! друже незабутній», – звертається Т. Шевченко до одного з найближчих своїх друзів – Якова Петровича де Бальмена. Народився він 10 серпня 1813 р. у селі Линовиця Пирятинського повіту Полтавської губернії. Домашнім учителем Якова був талановитий художник і педагог Карл Іванович Рабус, який після закінчення Академії мистецтв приїхав в Україну. Саме завдяки педагогічній майстерності художника Рабуса, обдарований юнак успішно вивчав теорію й історію образотворчого мистецтва і наполегливо набував професійної вправності рисувальника. Після закінчення Ніжинської гімназії вищих наук служив у Білгородському уланському полку, де займався літературними спробами. У Полтавському архіві було віднайдено ціле зібрання повістей Я. де Бальмена. Об'єднані вони спільною жартівливою назвою «Зібрання повістей, одна від одної дурніших».

Перша зустріч Шевченка із Бальменом відбулася на балу у поміщиці Тетяни Августівни Волховської 29 червня 1843 р. у селі Мойсівці Пирятинського повіту Полтавської губернії. Пізніше поет зустрічався з Яковом у маєтку його батька П. А. де Бальмена в Линовиці. Саме у Линовиці художник почав, а продовжив в Одесі, переписувати латинкою Шевченків «Кобзар». З цього приводу 20 липня 1844 року Бальмен написав листа до В. О.Закревського: «Надсилаю тобі, любий Вікторе, плоди нашої праці – моєї та Михайла Башилова. Всі головні творіння Тараса з віньєтками. Вони написані латинськими літерами для того, щоб у разі фантазії Тараса видати це за кордоном, усі б могли читати, – особливо поляки. Це тобі не подарунок, а тільки надсилається для збереження, на випадок приїзду самого Тараса, кому ця праця присвячена, і робити з нею він може, що йому заманеться. Збережи ж його з належною дбайливістю: саме тебе я обираю, як людину, що відчуває і розуміє зміст моїх віньєток без пояснення. Покладаюся на тебе, як на кам'яну гору»⁶. Віктор Закревський був

⁶ Шевченко Т. Г. в документах і матеріалах. – К. : Держполітвидав, 1950. – С.71– 72.

давнім задушевним другом Якова де Бальмена. З В. Закревським у добрих стосунках був і Тарас Шевченко. Ось чому саме Закревському переслав Бальмен з Одеси виготовлений ним спільно з М. Башиловим рукописний ілюстрований збірник поезій «Вірші Т. Шевченка» для передачі поетові. Я. де Бальмен трагічно загинув, як офіцер царської армії, у боротьбі проти кавказьких народів. Під враженням від смерті друга Шевченко написав поему «Кавказ». У ній після назви є присвята: «Искреннему моему Якову де Бальмену».

«WirszyT. Szevczenka» – перша найповніша ілюстрована за життя поета збірка його творів. У ній подано близько 80 малюнків. Книга пройшла довгий та складний шлях від минувшини до сучасності. Цей раритет по сьогодні залишається маловідомим, адже він існував лише в одному екземплярі. Сьогодні він зберігається у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Аби унікальне видання «Кобзаря» стало доступним, у 2008 році у видавничому домі «Андрій» (Дніпродзержинськ) було зроблено факсимільну копію, що максимально відтворює оригінал.

Лариса Миколенко

Шевченківський національний заповідник
(м. Канів)

Олександр Спрягайло

Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького
(м. Черкаси)

Світлана Діденко

Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка
(м. Київ)

Ольга Галушко

Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»

ВЕРИФІКАЦІЯ ПРОТОТИПНОСТІ КРАЄВИДУ В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ТЕЧЕ ВОДА З-ПІД ЯВОРА...»

Природа є неодмінним складником малярських, поетичних, прозових творів та епістолярії Тараса Шевченка. У житті і творчості поета вона виступала в багатьох проявах: як символ батьківщини, як духовна опора, як естетичний ідеал, як храм, куди можна прийти зі своїми думами і як Боже творіння.

Дослідники літературної та малярської спадщини Тараса Шевченка неодноразово завважували надзвичайну точність митця у деталях відтворення неповторних природних ландшафтів, окремих пейзажів. Він з великою любов'ю, окремими символами-штрихами, зображує мальовничі краєвиди, а в «цілості своїй» створює, за висловом Лесі Генералюк, «архетипний пейзаж України із закладеною в ньому духовною програмою нації». Картини-образи, що зринали в пам'яті поета, надихали його, зігрівали самотню, зболену розлукою з рідним краєм душу...

Серед них – затишний куточок української природи в селі Будище поблизу Лисянки на Черкащині, який, напевне, стояв перед внутрішнім зором Тараса Григоровича холодного листопадового вечора, коли він виводив на папері рядки поезії «Тече вода з-під явора...».¹

¹ Вперше надруковано в журналі «Основа» (1861, № 6, с. 48) за «Більшою книж-

З покоління в покоління старожили передають перекази, що у вірші, написаному Шевченком 7 листопада 1860 року у Санкт-Петербурзі – йдеться про той старезний явір край села, з-під кореня якого б'є цілюще джерело...

Уперше село Будище згадується в універсалі Б. Хмельницького у вересні 1656 року, згодом, у «Сказании о населенных местностях Киевской губернии 1864 года», про це пише Л. Похилевич.

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Шевченко не лише описує село, а й уточнює його місцезнаходження: «...за селом Майдановкою просто Будища находятся, а не (за) Шестеринцами»² (до речі, зараз, як і за часів Шевченка, Будище помилково пов'язують із селом, що має таку ж назву, але розташоване на Звенигородщині (садиба поміщика Павла Енгельгардта).

Фольклорні та літературні матеріали спонукали до глибших досліджень. У 2013 р. з ініціативи Шевченківського національного заповідника та за сприяння і активної участі Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, Національного ботанічного саду ім. М. Гришка, Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» було організовано наукову експедицію і проведено дослідження маловідомого природного урочища на території с. Будище Лисянського району Черкаської області для визначення прототипності краєвиду описаного Т. Шевченком в поезії «Тече вода з-під явора...».

Метою досліджень була оцінка стану дерев, що зростають на території урочища, визначення їхнього віку, опис природного комплексу території, обґрунтування можливості оголошення її об'єктом природно-заповідного фонду України.

Урочище розташоване безпосередньо біля села і представлене похилою ділянкою (кут нахилу – близько 30°), вкритою деревною рослинністю, що переходить у лучно – болотну ділянку (використовується під пасовище). На вказаній території є два невеликих озера площею близько 0,2 – 4 га кожне. Підживлюються вони джерельними водами. Одне із джерел, що дійсно б'є із самої серцевини дерева,

кою». До збірки творів уперше введено у виданні «Кобзарь Тараса Шевченка» (Коштом Д. Е. Кожанчикова. СПб., 1867), де подано за першодруком.

² Шевченко Тарас. Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1 — 6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 2001. — Т. 4 : Повісті. — 2003. — 600 с.

оформлене у вигляді невеликої криниці, стінки якої викладено каменем. У глибині проглядається дерев'яний зруб, який, за переказами, зберігся з давніх часів (94-літня жителька села К. Пісоцька пригадувала, як маленькою дівчинкою бігала до «старої кринички» по воду, якій приписували цілющі властивості).

Біля верхнього озера, безпосередньо у місці виходу на поверхню одного із джерел, було зафіксовано зростання трьох вікових рослин тополі білої (*Populus alba*) із такими морфометричними показниками: рослина №1: обхват стовбура (на висоті 1,3 м) – 4,8 м, діаметр – 1,53 м; рослина №2: обхват – 3,83 м, діаметр – 1,22 м; рослина №3: обхват – 3,6 м, діаметр – 1,15 м.

З огляду на діаметр стовбурів зазначених рослин, їхній приблизний вік становить не менше 140 – 170 років. Проте виявлена спільна основа на рівні кореневої шийки свідчить, що сучасні стовбури дерев, ймовірно, утворилися внаслідок відмирання попередніх, на спільній кореневій системі. Оскільки сукупний обхват пригрунтової частини рослин становить понад 10 м (гіпотетичний діаметр – 3,18 м), можна припустити, що загальний вік досліджуваних екземплярів (зокрема, нижньої частини) становить не менше 300 років.

Відтак – дерева могли бути великими сформованими рослинами упродовж XIX ст., тобто сучасниками Т. Шевченка, а саме урочище своєю природною красою і гармонією сповна могло надихнути поета на написання поетичного твору³.

На нашу думку, окрім зростання вікових яворів (тополя біла в Центральній Україні здавна має назву явора), з-під яких буквально починається одне із джерел, наштовхує також схожість краєвидів, описаних Т. Шевченком у відомому вірші, із сучасними природними ландшафтами: наявність горбистої, поритої ярами, місцевості, з якої стікає джерельна вода («тече вода з-під явора...»), лучно-болотної («...яром на долину», «...а кругом їх верболози й лози зеленіють») та лісових ділянок («тече вода із-за гаю»), водойм та близькості до сільських обійсть («...хлюпошуться качаточка помеж осокою», «...тече вода край города, вода ставом стала»). Крім цього, історики та краєзнавці вважають, що у XIX ст. попід зазначеною місцевістю пролягала стара дорога від Моринець до Лисянки (місцева назва – «Ходачки»),

³ Вісник Черкаського університету. – 2014. – №2 (295). Серія «Біологічні науки». – С.106 –109.

і саме по ній малий Тарас ходив шукати вчителя малювання, а шлях, який він сам описує у «Прогулке с удовольствием и не без морали», – то давня дорога до Лисянки, через заболочену долину Гнилого Тікича, попід старим єврейським кладовищем⁴.

На нашу думку, обстежене урочище має зайняти чільне місце серед відвідуваних туристами пам'яток природи, історії та культури не лише як резерват вікових рослин та унікальних природних комплексів, – незаперечна його історико-художня цінність і як прототипного краєвиду для створення Шевченкової поезії.

Прикметно, що у рік відзначення двохсотліття поета і художника в центрі села на кошти громади і меценатів відкрито пам'ятник Шевченку. У 2015 році встановлено пам'ятний знак біля «Тарасових яворів» і започатковано щорічні Будищанські Шевченківські літературні читання, які, без сумніву, можуть вирости до масштабу всеукраїнських.

Маємо надію, що унікальне урочище з повним правом увійде до державного реєстру місць, пов'язаних з іменем Шевченка, а село Будище Лисянського району на Черкащині стане ще одним осередком пошанування творчості Кобзаря, відродження народного духу, воскресіння нації.

⁴ «Будище, яке Шевченко називає Гнилыми Будищами, мало колись й іншу назву – Ходачки, бо містилося на болотах, і крізь село часом проїхати не можна було, хіба що пішки (ходом) пройти». (Легенди і перекази. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 100).

Тетяна Присяжна

Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ШЕВЧЕНКІВ «БУКВАР» ЯК ЧИННИК ЕТНОКУЛЬТУРОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ

«Букварь южнорусский» – остання прижиттєва книжка Тараса Шевченка, видана власним коштом поета і призначена для недільних шкіл як посібник з навчання грамоти українською мовою. За словами Олеся Гончара, він був «улюбленою працею нашого національного генія, його прощальною, лебединою піснею, яку він посилав з похмурих берегів Неви далекій своїй Україні, її дітям, її прекрасному юному цвіту, в чиєму достойному майбутті поет вбачав і своє власне безсмертя»¹.

«Букварь», як власне називав його сам Шевченко, був укладений поетом восени 1860 року і побачив світ наприкінці грудня цього ж року. Зрозумілі для широкого загалу тексти, надруковані розмовною українською мовою, але російськими літерами, невеликий об'єм книжечки (24 стор.), тираж у 10 тис. примірників та ціна 3 коп. за одиницю сприяли широкому розповсюдженню «Букваря» у тогочасних недільних школах України. Хоча її зміст мав досить дискусійний характер, особливо серед українофобів, що чинили серйозні перешкоди масовому використанню «Букваря» в Україні.

Шевченко не мав відношення до тогочасної державної системи освіти, і у його доробку не було творів, у яких би спеціально розглядалися педагогічні проблеми. Проте на підставі аналізу його поетичних творів, повістей та Щоденника, можна стверджувати, що Т. Шевченко мав значний інтерес до освітянських питань і в нього склалася певна система поглядів на освіту. Своєрідним узагальненням таких розмислів і уявлень та практичною реалізацією шевченківського погляду на освіту став його «Буквар южноруський», що навчав грамоти рідною мовою учнів недільних шкіл. Також поет мав жваве листування із діячами освіти, які опікувалися цими закладами освіти в Україні. Деяким з них він посилав свого «Кобзаря», а згодом

¹ Гончар О. Батько Тарас – дітям України / О. Гончар // Шевченко, Т. Буквар південноруський 1861 року / Т. Шевченко. – К.: Веселка, 1991. – С. 3.

і «Букваря», призначаючи певну кількість книг для продажу на користь недільних шкіл².

«Буквар южноруський» мав такі розділи: азбука, склади, цифри, лічба, текстовий матеріал, на якому вчать читати. З текстів для читання половина була релігійного змісту – молитви разом із поясненнями до них, які Шевченко сам опрацював; переклади деяких псалмів Давидових та «Символ віри». У світській частині були тексти дум про Олексія Поповича та Марусю Богуславку. Ці твори мали глибокий християнський та моральний зміст і були оперті на наші національні традиції. Було там також кілька приповідок, як «Брехнею увесь світ пройдеш та назад не повернеш», «Застав дурного Богу молитись, то він і лоб розіб'є». Зауважимо, що подаючи уривки з перекладених поетом українською мовою «Давидових псалмів», Шевченко відходить від «чистого просвітництва», яке здебільшого ігнорувало християнство, навіть було вороже налаштоване щодо нього. У Шевченковому «Букварі», який мав прикладний характер, якраз і бачимо поєднання навчання з моральним вихованням у християнському дусі. Водночас у нього зустрічаємо й звернення до традиційної народної педагогіки, яка певним чином була дистанційована від християнства. Так, зокрема, письменник використовував чужу для християнства ідею єдності етичного й естетичного. Отже, Шевченко прагнув формувати юні душі майбутніх освічених співвітчизників у світлі християнської моралі та загальнолюдських цінностей.

Що нам, сучасним українцям, вихованим радянською й пострадянською системами освіти, може сказати це невеличке, але пройняте щирою любов'ю видання? По-перше, Тарас Шевченко піклувався про майбутнє власного народу, його освіченість, духовність, гідність. Тому він планував за букварем видати не менш важливі книги: «Думка єсть за „Букварем” напечатать лічбу (арифметику) – і ціни, і величини такої ж, як „Буквар”». За лічбою – етнографію і географію в 5 копійок. А історію тільки нашу, може вбагаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике само б зробилося»³, – ділився задумами Шевченко в листі до М. К. Чалого 4 січня 1861 р. На жаль, важка хвороба і смерть поета перешкодили здійсненню цих

² Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – Мюнхен: Logos, 1955 р. – 400 с. – С. 367.

³ Яцюк В. Кобзаревий «Буквар» / В. Яцюк // Шевченко, Т. Буквар південноруський 1861 року / Т. Шевченко. – К.: Веселка, 1991. – С. 54.

планів. Отже, Великий Кобзар намагався подати освіту комплексно, не лише навчити читати й рахувати (до речі, до «Букваря» Шевченко вмістив деякі початкові відомості з арифметики), а й розширити світогляд учнів недільних шкіл за рахунок вивчення етнографії і географії, зміцнити свідомість українців правдивими знаннями з власної історії. В. Мальків зазначає, що «Букварь» був призначений не лише малечі, а й розрахований на неписьменне доросле населення України⁴. Як згадує Богдан Лепкий в передмові до 3-томного видання творів Шевченка, що їх видала «Українська Накладня» Київ – Ляйпціг: «Сьогодні важко сказати, який характер мали ці школи і для яких учнів були організовані. Деякі ознаки насувають здогад, що це були радше школи для неписьменних, тобто для старших слухачів»⁵. Тут суголосною постає думка дослідника Кобзаревго «Букваря» Олександра Хоменка: «„Буквар” варто аналізувати як складову цілісного процесу, одну з ланок неперервної сув’язі, вислідом розгортання модальностей якої уреальнюється щось значно поважніше й вагомніше за просте вивчення грамоти»⁶.

По-друге, маючи глибокі національні корені, проте перебуваючи у полікультурному середовищі⁷, Т. Шевченко вбирав і переосмислював культурні надбання інших народів: російського, польського, чеського, словацького, єврейського, німецького, англійського, французького та ін. Під час заслання Шевченко «був майже ізольований в часі» і повністю занурений у етнічно-культурне середовище Сходу – казахське, киргизьке, татарське. Поет надзвичайно цікавився і пропустив крізь призму свого генія всі здобутки духовного, культурного та історичного життя як домінуючої нації Російської імперії, так і інших народів. Тому так яскраво постає у його «Букварі» тема об’єднання, спільності, єдності морально-етичних настанов різних народів:

⁴ В. Мацьків. «Буквар» Тараса Шевченка // Життя і Школа. Zhyttia I Shkola (New Haven, Conn., U.S.A) – 1961. – Ч. 9 – 10 (48 – 49) – С. 9 – 12.

⁵ Так само. – С. 10.

⁶ Хоменко О. Українознавча природа універсализму Шевченкового «Букваря» // Україна у світовій історії. – 2014. – № 3 (52) – С. 17.

⁷ Громовенко І. Полікультурний контекст творчості Тараса Шевченка. Спроба узагальнення // Слова Тараса Шевченка в полікультурному середовищі // Матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції 27 – 28 квітня 2006 року // Під редакцією професора Рудакова О. М. – Сімферополь: МСП «Ната», 2006. – 308 с. – С. 72.

*Чи є що краще, лучче в світі,
Як укупі жити.
З братом добрим добро певне
Познать, не ділити?»⁸*

По-третє, Тарас Шевченко намагався виховати українців ще й у патріотичному дусі. І для цього він не випадково обрав продуктивні і активні у цьому сенсі жанри фольклору другої половини XIX ст.: думи і прислів'я. Автор «Букваря» подає моделі поведінки, гідні наслідування. У змісті дум, що обрав Т. Шевченко, яскраво виражена тема каяття, спокута гріхів, також проходить тема жертвності: Олексій, який готовий був заради спасіння козацького війська загинути у морі, і Маруся, яка, визволивши невільників, ставить своє подальше життя під загрозу. У другій думі події розгортаються напередодні Великодня, що підсилює вчинок героїні, адже Христос жертвовно постраждав за гріхи всього людства. А жертвна любов до України, за Г. Ващенком, є основою свідомого патріотизму⁹.

Можливо тому зміст «Букваря» викликав таку хвилю заперечень серед проросійсько налаштованих офіційних осіб як світських, так і релігійних. Не зважаючи на те, що «Букварь» Шевченка пройшов духовну і світську цензури, його розповсюдження в Україні мало багато шуму і перешкод. Так (з листа Р. Д. Тризни, пройшло всього 4 тижні, як «Букварь» потрапив до України) чернігівський митрополит Філарет та місцева адміністрація робили всі можливі заходи, щоб не допустити «Букваря» до шкіл¹⁰. Ці люди так сильно роздмухували і розагітовували справу «Букваря», що царський уряд надіслав поважного чиновника для розслідування цієї справи. За чернігівським митрополитом Філаретом пішов київський Арсеній. «Дня 22 червня 1861 р. обер-прокурор Синоду (найвища церковна влада тодішньої московської церкви) гр. А. П. Толстой запитує листовно начальника III Відділу В. Долгорукова, як царський уряд дивиться на буквар Шевченка?»¹¹. Не зважаючи на те, що деякі світлі люди, як педагог

⁸ Гоян Я. «Воскресни, Мамо!»: Доля Тарасового «Букваря»: [літ.есе] / Я.Гоян. – К.: Веселка, 2006. – 191 с. – С. 5.

⁹ Українська педагогіка в персоналіях: в 2 кн.: навч. посібник / авт.: О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антоненко, Л. Д. Березівська [та ін.]; за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 1. X – XIX ст. – 624 с.

¹⁰ Дмитро Косарик. Життя діяльності Т.Шевченка. – С. 250.

¹¹ В. Мацьків. «Буквар» Тараса Шевченка // Життя і Школа. Zhyttia I Shkola (New

і громадський діяч К. Ушинський, обороняли права українського народу на вживання та навчання рідної мови, московська сатрапія не дозволила не тільки плекати рідну мову та нею послуговуватися, але і своїм злопам'ятним указом Валуєва заперечила взагалі існування української мови. Страх Москви перед українським словом, що його вмістив Шевченко у своєму Букварі, не припинився навіть після смерті Тараса.

Отже, ідеї просвітництва, демократії, гуманізму і патріотизму, що містив Шевченків «Буквар», можна вважати чинниками українського етнокультуротворення у такий відповідальний час як скасування кріпацтва та піднесення суспільної активності прогресивно налаштованих проукраїнських громадських діячів. Ці ідеї в основному і знайшли відображення в «Букваре южнорусском», поява якого була пов'язана із становленням недільних шкіл, але несла ідеї просвітництва і патріотичного виховання цілого народу.

Ольга Жовнір

Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ П. ЗАЙЦЕВА

Павло Іванович Зайцев (1886 – 1965) – видатний науковець, шевченкознавець, публіцист, редактор, громадсько-політичний діяч.

П. Зайцев майже все своє наукове життя присвятив дослідженню життєвого й творчого шляху Тараса Шевченка, став одним із провідних шевченкознавців ХХ ст.

Під час навчання в Петербурзькому університеті П. Зайцев розпочинає дослідження творчості Т.Шевченка – працю всього свого життя. З 1911 р., розшукуючи матеріали про великого генія, неодноразово приїжджав із Петербурга в Київ, співпрацював із М. Біляшківським та Д. Щербаківським, які збирали матеріали для шевченківського відділу Київського історичного музею. У Петербурзі, Москві, Нижньому Новгороді молодий дослідник знаходив ще невідомі літературні матеріали у колекціонерів Шевченкових реліквій, фотографував їх та описував. У Нижньому Новгороді П. Зайцев розшукав колекцію малярських творів Шевченка, серед яких були всі вісім рисунків серії «Притча про блудного сина». У 1912 р. у Петербурзі він знайшов рештки Шевченкового альбому із зарисовками та фольклорними записами під час невдалої короткотривалої подорожі Кобзаря в Україну в 1859 р. Із цього альбому вісім малюнків П.Зайцев придбав для Київського історичного музею, а також використав для своєї дуже цінної публікації «Новое о Шевченке» в журналі «Русский библиофил»¹. У цей час з'являється ряд його творів: «Русские поэмы Шевченко» («Вестник Харьковского историко-филологического общества», 1913), «Шевченковские места в Ленинграде» («Красное знамя», 1914), «Первая любовь Шевченко» («Вестник Европы», 1914), статті в газетах «Речь» (Петербург), «Утро» (Харків), журналі «Новь». У 1914 р. в Петербурзі П. Зайцев підготував і видав Шевченковий «Кобзар», використавши прижиттєві друковані і рукописні збірки поета, зокрема той примірник

¹ Міяковський В. Павло Зайцев // Сучасність. – 1968. – №3(87). – С.103.

«Кобзаря» 1860 року видання, в якому Тарас Григорович власноручно зробив численні поправки.²

Протягом 1918 – 1919 рр. П. Зайцев редагував журнал «Наше минуле» (м.Київ), де розмістив багато невідомих творів, листів і документів до біографії Т. Шевченка. Також видав книжечку «Оксана. Перше кохання Шевченка» (1918).

Із 1930 р. П.Зайцев, перебуваючи в еміграції, співпрацює з Українським науковим інститутом (м. Варшава). Із 1932 р. з ініціативи науковця Зайцева в Інституті розпочато роботу над повним критичним виданням творів Т.Шевченка в 16 томах, до якого повинні були входити не лише Шевченкові тексти, а й переклади їх на інші мови, російськомовні повісті перекладено українською мовою. До 1939 р. встигло вийти лише 13 томів, пізніше все майно Інституту було знищено. За редакцією П. Зайцева вийшли 2 – 4 і 6 – 12-й томи. Перший том цього видання містив монографію Павла Івановича «Життя Тараса Шевченка», яка друкувалась у Львові в 1939 р., але не вийшла у світ. Увесь тираж було знищено більшовиками після окупації Львова у вересні 1939 р. Уціліло лише близько 10 примірників. За цим текстом вийшла книга «Життя Тараса Шевченка» (Нью-Йорк – Париж – Мюнхен, 1955). У Києві цю книгу було видано лише в 1994 р., друге видання здійснено в 2004 р.

Це 13-томне видання творів Т. Шевченка вважається одним із кращих у шевченкознавстві й увійшло до історії літератури під назвою «Видання П. Зайцева». Друге доповнене видання творів Т.Шевченка у 14-ти томах за редакцією Зайцева – шевченкознавця вийшло у видавництві М. Денисюка в Чикаго (1959 – 1963)³.

Протягом 30-х рр. ХХ ст. Павло Іванович пише й друкує ряд статей і розвідок про Кобзаря: «Жінки на життєвому шляху Шевченка», 1935; біографічна розвідка польською мовою «Шевченко і поляки», 1934; «Шевченко в російських перекладах», 1938; «Як творив Шевченко-поет», 1939; «Незнайомі матеріали про Шевченка й інших українських письменників», 1939; «Два останні автопортрети Шевченка», 1939.

² Українська журналістика в іменах / За ред. М.Романюка. – Львів, 1995. – Вип. II. – С.77.

³ Українська журналістика в іменах / За ред. М.Романюка. – Львів, 1995. – Вип. II. – С.127.

У 1938 р П. Зайцева було обрано дійсним членом наукового товариства ім. Т. Шевченка. Із 1948 р. – призначено директором Інституту шевченкознавства УВАН у Європі.

Останні праці П. Зайцева «Етика і естетика Шевченка», «Коментарі до споминів про Шевченка його сучасників», «Творчість Шевченка» залишилися незакінченими через хвороби й тяжкі умови життя вченого.

Павло Іванович Зайцев був невтомним дослідником Шевченкової спадщини, а також його життєвого й творчого шляху. Про П. Зайцева довгий час не згадували в контексті шевченкознавства. У радянські часи його праці були під забороною, вченого не згадано навіть у «Шевченківському словнику». Сьогодні повертається із забуття ім'я видатного шевченкознавця та з'являється неабиякий інтерес до його літературознавчого доробку.

*Ольга Білокінь*Шевченківський національний заповідник
(м. Канів)**КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОГО СЛОВА
В ЗАПИСАХ ВІДВІДУВАЧІВ ТАРАСОВОЇ ГОРИ**

У вічному діалозі зі світом, із собою, з викликами сучасності, в пошуках шляхів якнайглибшого проникнення до суті речей людина свідомо чи підсвідомо обирає певні комунікативні стратегії, серед яких особливе місце займає апелювання до авторитетного слова. З усією виразністю цей процес ілюструють записи до книг вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка – колективний текст, структурну організацію якого можна визначити, за М. Бахтіним, як «поліфонію», «множинність рівноправних свідомостей». Зрештою, до такого відкритого діалогу спонукає і вся творчість Кобзаря з притаманною їй постійною настановою на об'єкт звертання, читача, співбесідника, адресата. На цьому наголошує чимало дослідників, зокрема, І. Франко, М. Коцюбинська, Ю. Барабаш, І. Дзюба, М. Зубрицька, О. Забужко та ін., розглядаючи процес відчитування різними епохами поетичного світу Тараса Шевченка. А в одній із книг вражень присутність поетового слова в суспільному національному просторі засвідчено такими рядками: «Яка влада д'нам не приходила, а він си завше межи нас... 6.07.1965».

Шевченкова поезія, залучена через цитування, ремінісценції, алузії як «освоєне чуже слово» (М. Бахтін), «прецедентні тексти» (Ю. Караулов), «мовно-естетичні знаки культури» (С. Єрмоленко), – виражає глибинну потребу набратися «енергетичної духовної сили українського народу» (О. Ілюк з Буковини. 30.04.2001), відчуття культурної ідентичності, причетності до духовної спадщини. Книги вражень наразі стають каналом реалізації опосередкованого спілкування, «містком», який поєднає адресата і адресанта¹. Вектори діалогічності в цьому дискурсі (тексті, зануреному в життя) – найрізноманітніші. Особливо частотним є звертання до Тараса Шевченка як продовження в часі розмови поета зі своїм народом.

¹ Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – С. 54.

У культурно-історичному ландшафті Тарасової гори чи не найбільш органічно (оскільки текст постає «зануреним у семіотичний простір»²) сприймається Шевченкова поезія «Як умру, то поховайте...» («Заповіт»): «Гарну обрав собі домовину, рідний батьку вкраїнської землі! **«Лани широкополі, і Дніпро, і кручі»**... Якась таємнича невідана сила з'явилася в моїх грудях, але того почуття я не міг висловити. Гайдамаки, Запорізька Січ, і воля розливалась по всій Україні, в моїх мріях – постаті гетьманів ... Кріпко вірю в національне відродження. 26.06.1914, с. Пархомівка на Харківщині. К. Даниленко».

Оскільки одним із основних призначень тексту є комунікація, то реалізація багатьох функцій мови передбачає наявність комунікативного складника. Мислетворча функція мови загалом, і звернення до Шевченкових образів зокрема, у записах до книг вражень на Тарасовій горі підсилена активною діалогічною взаємодією з поетовими текстами: «Мій рідний батьку, твої вогненні слова, думки і надії ще не здійснились... іще **кайданами міняються, правдою торгують**. Мешканка Золотоноші [Підпис]» 13.06.1927»; «Спочивай, Тарасе, хоча не знаю, чи змогла твоя душа відірватись від коханої і багатостраждальної України і **полинати до Бога...** Оберегай, Тарасе, нашу країну і всіх українців. О. Тимошенко, Київ. 01.04.2015». Думки мовної особистості при цьому ніби вливаються в широкий ментальний контекст духовного арсеналу твору, контамінуючи минуле і сучасність.

Номінативна функція слова, що полягає в лінгвалізації, означенні українського світу, його концептосфери (**«садок вишневий», «оновлена земля», «сем'я вольна, нова»**), – забезпечується конвенційною образно-естетичною інформацією, спільним фондом знань, культурно-мовною компетенцією учасників комунікації. Рядки поезії постають у суспільній свідомості як прецедентні формули, що є випробуваним шляхом пізнання світу через скристалізовані скарби духовного досвіду. Звернення до таких текстів мають надособистісний характер, крізь десятиліття в різних інтерпретаціях пульсують слова Шевченкового Послання: **«Рідна мати усміхнеться, заплакана, коли ми обнімемось, як діти одної матері... Залізничник Південної залізниці. [Підпис]. 13.08.1926»**.

² Лотман Ю.М. Семиосфера. – С.-Петербург : Искусство СПб, 2000. – С. 250.

«Готові інтелектуально-емоційні блоки» (за Ю. Карауловим) поетових рядків (**«Умийтеся, образ Божий багном не скверніте!»; «Схаменіться! Будьте люди!»; «Борітеся – поборете!»**) автори записів використовують для протесту проти наруги над національними цінностями, а, вступаючи в діалогічні відношення, переймають їхній експресивний ореол: **«Піднялися на Святу Гору вшанувати тебе, Тарасе, і прозвітувати: «Ми боремося! Ми поборемо! О. Скорина, м. Канів. 24.08.2014». «В день жалоби над людьми, які залинули в Маріуполі 24.01.2015, відвідали це священне місце в Каневі. «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!» Сім'я Кропивки. 25.01.2015».**

Консолідує функція Шевченкова слова набуває нового звучання за складних суспільних обставин, стає засобом порозуміння: **«У цей важкий для країни час нас врятує тільки наша віра, єдність, патріотизм та братерство. Тому такі актуальні сьогодні слова великого Кобзаря: «А всім нам вкупі на землі єдиномисліє подай і братолоубіє пошли!».** Н. Нетовкіна. 28.09.2014».

Як стверджує С. Я. Єрмоленко, «матеріальні оболонки висловів, афоризмів, цитат у момент їхнього «вторинного» використання фіксують духовний досвід людини у культурному середовищі»³. Таким чином людина, покликаючись на такі слова, засвідчує свою належність до певної культури, визнає її традиції, цінності, пріоритети, волевиявлення. А в процесі реалізації комунікативних стратегій мовців Шевченкова поезія долучається до здійснення ще й мислетворчої, номінативної, пізнавальної, естетичної, експресивної, ідентифікаційної, консолідує функцій мови. За визначенням Л. Плюща, «Я» поета виходить за межі до «Ти» людей, світу Божого, Бога. І чує відповідь «Ти» й несе цю відповідь між людей. Стає спільним «Ти» читачів, у випадку Шевченка – нації в усьому історичному часопросторі. Тим «Ти», яке й називають апостолом. Бо слово його стає соборним словом народу»⁴.

³ Єрмоленко С.Я. Мінлива стійкість мовної картини світу // Мовознавство. – №3–4. – 2009. – С. 99.

⁴ Плющ Л. Я – Ти – Слово Т. Шевченка // Шевченків світ: Науковий щорічник. Випуск 2. – Черкаси, 2009. – С. 116–117.

Світлана Бойко

кандидат філософських наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

(м. Київ)

УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ В ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Актуальність теми дослідження полягає у необхідності переосмислення писемної творчості Тараса Шевченка, враховуючи останні події, які відбулися в Україні. Революція Гідності 2013-2014 рр. показала, що Шевченкові слова, пройшовши ретельну перевірку часом, і досі несуть у собі історико-культурну та національно-патріотичну інформацію, що дає нам розуміння духу і почуттів наших предків, поєднує нас із ними, і разом із тим увиразнює наше самопізнання.

Пригадаймо, Шевченко жив у найтяжчі роки поневолення України та приспання її національної свідомості, в часи, коли українці були зведені до рівня малоросів, мешканців однієї з провінцій Російської імперії. Національна еліта могла тішитися лише українським фольклором, захоплюватися шляхетними характеристиками з козацької історії, але не більше. І тільки він міг запропонувати співвітчизникам щось радикальне. Своїми творами Шевченко фактично витворив українське суспільство, піднісши, як найвищу цінність, категорію нації – колективної, понадчасової душі народу і тієї землі, на якій він живе.

Уже тоді для Тараса Шевченка кодом порозуміння між народами був критерій свободи, рівності, взаємної поваги до національної ідентичності та до людських прав. Таким духом пронизаний «Кобзар», який побачив світ у 1840 р. в Петербурзі. З нього і почалася віковічна Шевченкова слава, – писав Панас Мирний у 1906 р. Огненне слово Великого Кобзаря наскрізь проймало серце не тільки тих, кому близьке було народне горе, а й тих, кому байдуже було до того. Всі дивувалися красі та силі тієї простої мови, якою Шевченко писав свої вірші. Увесь світ став прислухатися до його мови, а на Україні вірші його приймали як благовісне, пророче слово.

У Т. Шевченка була одна-єдина мета: незалежна Україна і національна ідея. Це була основа його життя. Поет декларував свою місію словами: «Возвеличу // Малих отих рабов німих! // Я на сторожі коло їх // Поставлю слово.»¹.

¹ Шевченко Т. Г. Подражаніє 11 псалму / Т. Г. Шевченко // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т.2. Поезія 1847–1861. – С. 281.

Нині, намагаючись відстояти свою національну ідентичність, українці знову і знову опираються на українську ідею свого Апостола духу. Нації не треба було вигадувати консолідуючі гасла. Висвітлені поетом думки у ХІХ ст. актуальні і зараз. У період Революції Гідності Т. Шевченко перетворився на своєрідного непримиренного і полум'яного революціонера. Він став народним героєм, що жив поміж барикад, діяв разом із активістами і стояв із ними під кулями. Поет перетворився на популярний фольклорний образ, що являвся у різних романтично-міфологічних подобах: то полум'яного Че Геваре у футболці із написом «Че», то у незліченних інтерпретаціях нинішнього українського революціонера із закритим балаклавою обличчям, то у вигляді відчайдуха із шиною на плечі на вулиці Грушевського, або битою у руках на тлі прапора, або із шаблею, із коктейлями Молотова чи у помаранчевій будівельній касці, що була символом «бійця» самооборони Майдану 2014 року.

Шевченкові вірші, синтезувавши у собі тонку людську душевність і горду незламність, актуалізувалися й звучать сьогодні для українців гімном волелюбства і небайдужості:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині –
Однаковісінько мені².
...Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені³.
Настанова Тараса Шевченка із вірша «В казематі»
Любітеся, брати мої,
Україну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте⁴.

не лише вшановувалася на Майдані, вона була одним із головних постулатів для усіх. Майдан Незалежності у Києві став найбільшим українським храмом під небесним куполом, в якому водночас

² Шевченко Т. Г. В казематі / Т. Г. Шевченко // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т.2. Поезія 1847–1861. – С. 11–20.

³ Там же.

⁴ Там же.

молилися православні і католики, євреї і мусульмани, протестанти і атеїсти. Не молити Господа за Україну було неможливо.

Осягнувши велич і силу Шевченкового слова, ми починаємо розуміти себе і вірити у спільну перемогу. Майданівський заклик до солідарності: «Разом – сила!» перегукується із Шевченковим:

І оживе добра слава,
Слава України.
І світ ясний, не вечірній
Тихо засіє...
Обніміться, брати мої
Молю вас, благаю!⁵

Півтора століття, що відділяють нас від живого генія, жодним чином не дали застаріти його віршам. «Доти, доки буде хоч один скривджений у світі, поезія Шевченка не втратить своєї значимості, своєї ваги і своєї актуальності», – писав Павло Мовчан у передмові «Моральний родовий закон» до Шевченкового «Кобзаря», виданого «Просвітою».

Ярослав Калакура у своїх працях підкреслює: «твори Т. Шевченка й досі виступають джерелом відкритої або прихованої, прямої чи опосередкованої інформації про поширені погляди й оцінки на вузлові проблеми української нації, конкретні події та явища минулого і сучасного»⁶.

Юрій Сиротюк стверджує: безперечно, у «Кобзарі» – в поетичній формі – викладена програма революції, а Тарас Шевченко не лише ключовий образ, але й приклад революціонера, мета діяльності якого – народноправна соборна національна українська держава⁷. Сьогодні багато хто згадує концепт «шевченкової сокири» як інструменту знищення старого окупаційного ладу. Але перед тим, як використати цей метафізичний інструмент потрібно знати передусім мету її застосування, а вже згодом махати сокирою дій.

Революція – це заміна, знищення однієї системи – системою іншою, де революційний зміст є ключовим елементом, а революційна форма лише допомагає втілитися цьому змісту чи методом прямої

⁵ Шевченко Т. Г. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє / Т. Г. Шевченко // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т.1: Поезія 1837–1847. – С. 348–354.

⁶ Калакура Я. Спадщина Тараса Шевченка як історіографічне джерело / Я. Калакура // Калакура Я. Історичні засади українознавства. – К., 2007. – С. 281.

⁷ Сиротюк Ю. Шевченкова сокира/Ю. Сиротюк // Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань / Упор. Т. Бойко, Ю. Сиротюк. – Київ – Івано-Франківськ: Місто НБ, 2015. – с. 39.

революційної дії «громадою обух сталить», чи іншими формами безкомпромісного протесту, ключовим завданням яких є опанування національною ідеєю українського суспільства, подолання одвічної біди нації – «браку націоналізму серед найширшого її загалу» (Микола Міхновський) і тоді, коли відбудеться революція свідомості – і без сокири, «аж зареве та загуде козак безверхий упаде». Тому революція змісту є, без сумніву, важливішою і первиннішою за революцію форми⁸.

У Шевченковій поетичній творчості, як зазначає І. Мірчук, розривається те, що можна окреслити «українською ідеєю», яка надихала українців у творенні свого специфічного стилю життя, і задля якої, свідомо чи підсвідомо, численні покоління піднімалися до боротьби проти найгрізніших ворогів. Тільки збагнувши її, можна зрозуміти суть нашої національної тотожності та основу національних аспірацій, що їх так яскраво озвучує Шевченко у своїй творчості⁹.

Українська ідея, що постає у творчості Шевченка – це ідеал суспільства, в якому панують справедливість, пошанування гідності людини, в якому відсутні визиск і приниження людей, в якому нема «ні пана, ні холопа», а тільки «люди на землі», в якому кожен зможе відчувати себе людиною і прожити гідним життям.

На думку автора, Шевченко поєднав у собі минуле й теперішнє українського народу. Великий Кобзар став духовним провідником й виразником усіх основних національних стремлень. Про неперевершений універсалізм поета промовисто свідчить поема «І мертвим і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнєє посланіє». Як пророче розуміння Шевченком української національної ідеї сприймаємо ми й вислів «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля». «Шевченко – не просто добрий поет. Своїм життям та творчістю він засвідчив абсолютне, органічне несприйняття зла в усіх його земних іпостасях. Він першим упізнав Імперію зла у Росії», – сказала О. Забужко зі сцени Майдану у день Шевченкового ювілею.

У віршах та думах поета розкрита ідея формування української людини, творення її національної сутності, утвердження державницького мислення, суспільного демократичного розвитку. Шевченкове Слово – це не просто поетичне слово – це проголошене Шевченком

⁸ Сиротюк Ю. Шевченкова сокира/Ю. Сиротюк // Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань / Упор. Т. Бойко, Ю. Сиротюк. – Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – с. 45.

⁹ Мірчук І. Шевченко як виразник української ідеї // Рідна школа. – 2014. – № 1. – С. 24–26.

Господнє Слово, яке вселяє Надію на краще, Віру у світле майбутнє, наснажує Любов'ю до рідної землі, до чесної, сумлінної праці.

Поет всім своїм єством стверджує:

Якби не Бог поміг мені,

То душа б живая

Во тьмі ада потонула,

Проклялась на світі¹⁰.

Своїми творами Шевченко намагався підтримати український дух. З цією метою він у своїх численних поезіях виводить постаті національних героїв, провідників козацтва: Івана Підкову, Гамалію, Тараса Трясила, Антона Головатого, гайдамацьких ватажків – Івана Гонту, Максима Залізняка, гетьманів – Петра Дорошенка, Павла Полуботка, Богдана Хмельницького, Івана Мазепу та ще цілий ряд діячів культурного просвітництва. Вагоме значення має повчальний підхід поета до оцінки українських гетьманів, зокрема Б. Хмельницького й І. Мазепи. У «Розритій могилі» він називає Богдана Хмельницького «нерозумним сином», але хвалить його за подвиги в борні проти шляхти. У ставленні поета до І. Мазепи проглядається спроба митця осмислити, зрозуміти вчинки державного діяча, винести уроки з минулого для більш виважених кроків українських провідників у майбутньому. Оцінка Шевченка відрізняється від офіційних оцінок властей і придворних істориків. На відміну від М. Костомарова, він не бачить національної зради у виступі гетьмана на боці Карла XII, а більше схиляється до думки Вольтера про помсту Петру I та прагнення І. Мазепи незалежити Україну.

Таким чином, у творах Шевченка пріоритетними питаннями є осмислення історії українського народу, його духовного життя. Варто підкреслити, що поет постійно стояв на відстоюванні позиції окремішності українського народу, самобутності його історії, культури, традицій, обстоюванні прав українців на гідне існування, на розвиток рідної мови й освіти.

Така система ціннісних орієнтацій Т. Шевченка є показовою для українського народу. Тарас Григорович був і залишається символом, пророком, генієм і найвідомішим українцем. Нам потрібне його слово, бо воно залишається актуальним і до сьогодні. Воно важливе кожному з нас, бо здатне консолідувати суспільство перед новими викликами часу.

¹⁰ Шевченко Т. Г. Давидові псалми / Т. Г. Шевченко // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т.1: Поезія 1837–1847. – С. 362.

Алла Яхімович

Шевченківський національний заповідник
(м. Канів)

ДАРЧІ ТА ВЛАСНІ НАПИСИ НА «КОБЗАРІ» 1860 РОКУ

Є книги, над якими час не владний, бо в них пульсує жива історія народу, сила, краса його творчого генія. Такою книгою в українській літературі є «Кобзар» Тараса Шевченка. Минувшина залишається у нашій пам'яті завдяки поетові, а не історикові. Тараса Шевченка це стосується насамперед. Його творчість становить цілу епоху не тільки в літературі, але й у всіх сферах соціально-політичного і громадсько-культурного життя України ХІХ ст. Початок її був покладений невеличкою поетичною збіркою з восьми поезій «Кобзаря», що побачила світ у 1840 р. Останнє прижиттєве видання творів великого поета вийшло під тією ж назвою у 1860 р. «Кобзар» 1860 р. було надруковано за кошти Платона Симиренка, з яким Тарас Шевченко познайомився у Млієві на Черкащині, під час своєї останньої подорожі по Україні у 1859 р. Платон Симиренко – відомий в Україні цукрозаводчик і меценат дав для видання «Кобзаря» 1100 карбованців. Видання було значно повніше попередніх: сюди увійшло 17 творів і портрет Тараса Шевченка. Досить складна генеза Шевченкового зображення. Довгоочікуваний «Кобзар» побачив світ у січні 1860 р. Книжка могла з'явитися і раніше, але її вихід затримувало виготовлення портрета автора. Його давно вже намалював Михайло Микешин, черга була за гравюрою, яку замовили Григорію Гогенфельдену. У виданні це зображення скріплене підписами всіх трьох осіб, що були до нього причетні: автора віршів, художника і гравера. Це єдине видання, що дало Шевченкові порівняно значний гонорар. Шість творів із цієї збірки («Гамалія», «Тополя», «Тарасова ніч», «Катерина», «Наймичка» і «Псалми Давидові» того ж року з'явилися і окремими книжечками в серії «Сільська бібліотека»). Для того часу шеститисячний тираж був досить великим, проте «Кобзар» швидко розходився, здобуваючи успіх не тільки авторові, а і всій Україні та її культурі. Поет сам розсилає це видання для продажу, надсилає «Кобзар» друзям із присвятою. На окремому аркуші після титулу була посвята «Марку Вовчкові, на

пам'ять 24 січня 1859 р.». Про Марка Вовчка Тарас Шевченко вперше довідався у м. Нижній Новгород, коли повертався із заслання. Саме тоді, в листі від 22 грудня 1857 р., Пантелеймон Куліш сповістив його, що надсилає йому оповідання молодої письменниці. Тарас Шевченко перепитував про неї в листах до Куліша від 4 та 26 січня 1858 р. Ознайомившись з одержаною збіркою «Народні оповідання» Тарас Шевченко 18 лютого 1858 р. зробив у «Журналі» запис про своє захоплення збіркою та про намір познайомитися з автором¹. Особисте знайомство з Марком Вовчком відбулося 23 січня 1859 р. Тарас Шевченко подарував їй автограф своєї поеми «Неофіти», а також надіслав їй за кордон нове видання «Кобзаря» 1860 р.

Тарас Григорович Шевченко був знайомий із багатьма відомими людьми, мав багато друзів. Свій «Кобзар» 1860 р. видання з автографом на шмуцтитулі він подарує Марку Олександровичу Андрієвському. Тарас Шевченко з повагою ставився до М. О. Андрієвського і передав йому через І. М. Сошенка офорти, про що вказав і в листі до свого друга від 9 жовтня 1859 р.: «Андрієвському сам занеси рисунок і гарненько поклонись йому від мене»².

Надії Олександрівні Білозерській з автографом на титульній сторінці Тарас Шевченко подарує «Кобзар» 1860 року. Т. Шевченко познайомився з нею у Петербурзі після повернення із заслання.

Осип Максимович Бодяньський мав «Кобзар» Тараса Шевченка з автографом на титульній сторінці. «Кобзар» з дарчим написом Т. Шевченко переслав вченому до Москви у 1860 році.

Ольга Михайлівна Бутакова – дружина О. І. Бутакова – начальника Аральської експедиції, тоді капітан-лейтенанта флоту. За свідченням О. М. Бутакової, взимку 1860 р. вони часто бачилися в Петербурзі. Під час однієї з таких зустрічей Тарас Шевченко їй подарував її свою книжку³.

Катерина Василівна Галаган – дружина Григорія Павловича Галагана, також була знайомою Т. Шевченка. Книжку з дарчим написом поет подарував їй у Петербурзі 1860 р.

Через А. О. Козачковського Т. Г. Шевченко надіслав М. О. Максимовичу три примірники «Кобзаря» 1860 р., з яких один

¹ Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у шести томах. – Т.5. – 1964. – С. 202.

² Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у шести томах. – Т.6. – 1964. – С.237.

³ Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у шести томах. – Т.5. – 1963. – С. 209.

був призначений родині Л. П. Деркача. Лев Павлович мав книгу Тараса Шевченка «Кобзар» з автографом на титульній сторінці.

З Петербурга поет надіслав родині Козачковських три примірники «Кобзаря» 1860 р., два з яких були призначені М. Максимовичу та родині Л. Деркача⁴.

З О. М. Куліш Т. Г. Шевченко познайомився, ймовірно, у січні 1847 р., коли відвідував Білозерських у Мотронівці та на хуторі Миколаєві, під час її весілля з П. Кулішем. Зустрічався з нею в Петербурзі і після заслання; подарував їй офорти «Притча про робітників на винограднику», «Дві дівчини», а у 1860 «Кобзар» із дарчим написом.

Василь Матвійович, Іван Матвійович, Олександр Матвійович, Федір Матвійович Лазаревські мали «Кобзар» Тараса Шевченка 1860 р. з автографом на титульній сторінці та з автографом на шмуцтитулі.

Михайло Йосипович Микешин – скульптор і графік. Т. Шевченко познайомився з ним у родині Ф. П. Толстого навесні 1858 р. М. Й. Микешин часто відвідував Т. Шевченка в його майстерні, був йому досить близьким другом⁵. Мабуть, під час однієї із зустрічей поет і подарував М. Микешину свій «Кобзар». М. Микешин опублікував свої спогади про Т. Шевченка⁶.

Глафіра Матвіївна Огієвська – сестра братів Лазаревських. Тарас Шевченко познайомився з нею у 1859 році, коли, повертаючись з України до Петербурга, разом із Ф. Лазаревським завітав до Кролевця, де жили Огієвські. Переночував у них і вранці 26 серпня виїхав із міста. Більше Г. М. Огієвська та Т. Шевченко не зустрічалися. На згадку про цю зустріч Т. Шевченко надіслав їй свого «Кобзаря».

Людмила Володимирівна, Надія Василівна та Василь Васильович Тарновські мали «Кобзар» 1860 р. Тараса Шевченка з автографом на титульній сторінці.

Тарас Шевченко подарує свій «Кобзар» і М. К. Чалому. Дарчий напис на «Кобзарі» можна датувати початком серпня 1860 р., оскільки саме тоді через М. Чалого Т. Шевченко надіслав 50 примірників «Кобзаря» для передачі до однієї з київських книгарень⁷.

⁴ Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у шести томах. – Т.6. – 1964. – С. 246.

⁵ Жур Петро. Шевченківський Петербург. – К., 1972. – С.134,160.

⁶ Микешин М. Воспоминания о Тарасе Шевченко / Пчела. – 1876. – №16.

⁷ Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у шести томах. – Т.6. – 1964. – С.263.

Кіндрат Матвійович Яхненко – цукрозаводчик. У червні – липні 1859 р. Тарас Шевченко з ним зустрічався, а у 1860 р. надіслав свій «Кобзар» із дарчим написом.

Друкувався «Кобзар» 1860 р. коштом Платона Смиренка. Ця традиція меценатства продовжувалася від роду до роду в родині Смиренків. Видання «Кобзаря» 1860 р. буде своєрідним пам'ятником Пророку української нації й династії Смиренків, величі й духу людей, у долі яких, як сонячні промені в краплині роси, відбивається доля нашого народу.

Тетяна Чулкова

Шевченківський національний заповідник
(м. Канів)

МИСТЕЦЬКА ШЕВЧЕНКІАНА МУЗЕЮ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КАНЕВІ

Серед багатьох пам'яток, які зберігаються у фондовій колекції музею Тараса Шевченка у Каневі (а це більше сорока тисяч музейних предметів), особливе місце займають художні пам'ятки – оригінальні твори живопису та графіки мистецької шевченкіани.

У перших книгах надходжень (1956 р.) обліковані мистецькі твори, що збереглися у підвалах музею під час нацистської окупації. У наступні роки поповнили колекцію твори, написані художниками на замовлення Київських художніх майстерень для музейних експозицій, деякі роботи українських митців були передані «Центральним музеєм Т. Г. Шевченка». У 1958 р. до шевченківського березня художні твори були подаровані Комітетом по святкуванню пам'яті Тараса Шевченка. У музейних бюджетах 70 – 80 рр. XX ст. було включено статтю видатків на придбання творів мистецтва, що дало можливість закупити мистецькі твори згідно з концепцією наукового комплектування фондів. У 90-і роки частину робіт шевченкіани залучено до музейної скарбниці через Дирекцію художніх виставок Міністерства культури України, ця практика продовжилася і цього року. З 1991 року основними способами залучення мистецьких творів до колекції Заповідника є організація художніх виставок, проведення мистецьких пленерів, культурологічних заходів та конкурсів, творчі стосунки працівників музею з митцями чи їх родинами, що дарують мистецькі твори до колекції.

Формування збірки шевченкіани у музеї розпочалося з творів класиків українського мистецтва – І. Їжакевича та Ф. Коновалюка. У канівському музеї Т. Шевченка зберігається 8 творів І. Їжакевича і 16 – Ф. Коновалюка. Кілька творів, виконаних художниками у співтворстві, передані вдовою Федора Зотиковича – Тамарою Мороз.

Справжньою мистецькою епопеєю стала шевченкіана народного художника В. Касіяна, колекція його шевченкіани одна із

найчисельніших у музеї. На особливу увагу заслуговує творчість М. Дерегуса, який першим створив графічні ілюстрації до прозових творів Т. Шевченка – повістей «Наймичка», «Капітанша», «Варнак», «Художник», «Княгиня», «Близнята». У 1985 р., після персональної виставки художника в музеї Тараса Шевченка, серія робіт була ним подарована. Львівське видавництво «Каменярь» у 2011 р. презентувало нове видання «Кобзаря» з ілюстраціями С. Караффи-Корбут, які зберігаються у колекції музею. У 2012 році мистецька шевченкіана Заповідника поповнилась картиною І. Репіна «Прометей» за поемою Т. Шевченка «Кавказ», яку подарував музею Ю. Іванющенко. У музейній скарбниці зберігається шевченкіана художників А. Антонюка, М. Бондаренка, Ф. Глущука, В. Голованова, О. Данченка, В. Куткіна, М. Маловського, І. Матіяша, родин Мельників та Лободи, Б. Сороки, Г. Пустовійта, В. Розвадовського, В. Кушніра та багатьох інших талановитих митців, які по-своєму відчують силу і красу поезії Тараса Шевченка.

Український художник В. Лопата за ілюстрації до «Кобзаря» був удостоєний Державної премії ім. Т. Шевченка (1993). У колекції Заповідника зберігається більше 100 робіт талановитого графіка. Відвідувачів музею вражають полотна за мотивами творів Т. Шевченка львівського художника Є. Манишина. Особливої уваги заслуговує його триптих «Та не дав мені Бог ані щастя, ні долі» за мотивами поезії Т. Шевченка «Ой одна, я одна» (з циклу «В казематі»), який експонувався на виставці, присвяченій пам'яті митця у виставковому залі музею (2012). Значним здобутком українського мистецтва є твори лауреата Державної премії ім. Т. Шевченка О. Івахненка, який представлений у колекції унікальними кольоровими ліногравюрами за мотивами творів «Кобзаря» та ілюстраціями до двотомника поезій Т. Шевченка, їх більше восьмидесяти одиниць. Вестибюль музею прикрашають його шість монументальних розписів. На жаль, талановитий митець передчасно залишив цей світ, але «...його чисті мистецькі руки заторкнули свіжістю мислення образну духовну атмосферу музею Тараса Шевченка у Каневі; розписи Олександра Івахненка не тільки сприйняли – це занадто мало сказано! Їх поставили в один ряд із національною мистецькою поетикою Василя Кричевського...»¹.

¹ О. Федорук Поїзд у вічність // Образотворче мистецтво. – № 3. – 2014. – С. 150.

Гордістю колекції Заповідника є шевченкіана народного художника України, лауреата Державної премії ім. Т. Шевченка І. Марчука. В експозиції музею та на виставках захоплюють роботи на шевченківську тематику сучасних митців: В. Франчука, В. Гарбуза, Є. Безніска, Т. Лящука, В. Цимбала та багатьох знаних українських митців, які звертаються у своїй творчості до невмирущого слова «Кобзаря». Але якою б мовою не звучало слово Шевченка, у якій би формі не була презентована його поезія і проза, у всіх країнах для всіх українців його заповіді проникають і проникатимуть у серце і душу.

Олена Газізова

кандидат історичних наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

(м. Київ)

ДУХОВНА СПАДЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПАРАДИГМАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

Незважаючи на те, що Шевченко не працював у системі освіти й не мав творів, у яких би спеціально розглядалися педагогічні проблеми, тим не менше є підстави говорити про його значний інтерес до осітянських питань, а також про те, що в нього склалася певна система педагогічних поглядів. Ці погляди знайшли часткове відображення в його поетичних творах, значною мірою, у творах прозових (повістях та Щоденнику). Своєрідною їхньою реалізацією стало написання й видання «Букваря южнорусского».

Ряд дослідників звертали увагу на педагогічні погляди Шевченка, аналізували ті чи інші їхні аспекти. Більшість із них (В. Щурат, П. Зайцев, П. Потоцький, С. Сірополко, І. Коровицький, С. Стельмах, В. Яцюк, О. Федорук, Н. Кузьменко, В. Яременко) зверталися до аналізу «Букваря». Й. Шемлей, Ф. Прийма, Г. Антонюк розглядали ставлення Шевченка до недільних шкіл. Ю. Ступак звертав увагу на використання Шевченком народної педагогіки. В цілому педагогічні погляди Шевченка розглядали С. Чавдаров, В. Доманицький та інші.

Тарас Григорович у своїх творах висловлював дуже цінні думки з питань освіти і виховання дітей, які не втратили актуальності і нині. Митець порушував морально-етичні теми, розмірковував про важливість родинного виховання, освіти й освіченості в житті людини, про роль народних звичаїв, традицій у становленні високоморальної особистості. Шевченко наголошував на важливості ролі мистецтва у вихованні дитини, синтезу етичного і естетичного у вихованні і звертав увагу на всебічний розвиток дитини. Він критикував тогочасну систему виховання, мріяв про загальнодоступну освіту для усіх верств населення та звертав увагу на підготовку високоосвічених педагогів, наголошував на втіленні у сучасному українському суспільстві рівних прав надання освіти і чоловікам і жінкам, ратував

за виховання підростаючого покоління у душі любові до рідної мови. Як стверджує С. Чавдаров, Т. Шевченко багато і часто замислюється над питаннями педагогічної теорії та практики. «Якби ми вчилися, так як треба...», – пише Кобзар у поезії «І мертвим, і живим», тим самим акцентуючи увагу на недосконалості тогочасної освітньої системи та її відсутності для простого люду. Фактично для Шевченка освіта широких верств населення стала першорядною справою. У міру своїх сил Тарас Григорович прагнув долучитися до створення так потрібних навчальних книг українською мовою. Цінним доробком є створення ним передового на той час підручника для недільних шкіл – «Букваря южнорусского» (1861 р.). Невеликий за обсягом (24 сторінки), він містив великі і малі букви абетки, склади, цифри, лічбу, текстовий матеріал (народні думи – «Про Олексія Поповича» та «Марія Богуславка», багато народних приказок та прислів'їв).

Т. Шевченко був упевнений, що навчання дітей має спиратися на рідну мову, народні традиції, фольклор. Український народ має чудову спадщину, з якої багато можна почерпнути. Вдалий опис принципу ментальності він подає у поезії «І мертвим, і живим»: «У нас воля виростала, / Дніпром умивалась, / У голови гори слала, / Степом укривалась». У такий спосіб поет показує, що шлях до національного відродження пролягає саме через усвідомлення своєї історії, формування гордості за славних предків й утвердження національної гідності. Відтак вищезгаданий підручник вигідно відрізнявся від попередніх букварів того часу – заохочував учнів до свідомого читання. Цитуючи С. Черкасенка, акцентуємо увагу на тому, що народна неосвіченість «...тяжким боєм відчувалася в щирім серці українського Кобзаря й примушувала його кидати гучну кобзу задля писання нудного букваря й раювати, втішатись не з розкошів своєї поезії, а із сухих, на перший вигляд, мертвих, літер». Але поет знав, що за тими нікчемними літерами та цифрами ховається добробут і пишний розвиток рідного краю, й не дарма казав: «Як би Бог поміг отсе мале діло зробити, то велике й саме зробилося б».

Отож, Т. Шевченко виніс глибоку переконаність, що освіта має допомогти людям зорієнтуватися у різних ситуаціях, розвинути в них прагнення до самореалізації. Так, приміром, у повісті «Художник» знаходимо міркування, що брак освіти – це початок великого лиха. У повісті «Нещасний» це лихо онааявлене як «темнота, всякі недостачі,

злидні, а вже звичай – краще мовчати». Про значення освіти говорять представники різних соціальних станів: селянин Яким та священник Ніл («Наймичка»). Ні соціальне походження, ні навіть вік не повинні стояти на перешкоді у справі навчання. Герой «Варнака», кріпак Кирило, ще дитиною вчиться французької та італійської мов, випереджаючи свого панича. Старий ветеран Туман у повісті «Капітанша» вчиться писати. Інвалід Трохим у «Прогулянці із задоволенням і не без моралі» навчається грамоти, а сестра його буде щасливою, коли її брат навчиться читати.

Питання освіти і виховання посідають чільне місце і в «Щоденнику» Т. Шевченка, де він висловлював свої зауваження, зокрема, стосовно естетичного виховання. Так, про Нижегородський інститут шляхетних дівчат занотував: «Усе це погано, але ось що огидно. У залах інституту, крім лав та грізного зображення самодержця, жодної картинки, жодної гравюри. Де ж естетичне виховання жінок?». Прикметно, що митця турбував стан саме жіночої освіти, коли більшість дівчат із селянських родин узагалі не навчалися, а дівчатам-дворянкам у привілейованих закладах прививали тільки світські манери, не розвиваючи їхній розум і духовність. Очевидно, що Т. Шевченко як гуманіст обстоює рівність хлопців і дівчат у навчанні, обстоює надання жінці повноцінної освіти. Високу оцінку надає і родинному вихованню. У трудовій сім'ї, на його думку, діти зростають працьовитими, духовно багатими. Як взірець, автор наводить сім'ю Сокир (повість «Близнюки»), сім'ю Якіма і Марти Гирло (повість «Наймичка»), де у взаємостосунках між членами родини відчувається тепло, сердечна близькість і єдність дій. Співчутливо зображає поет вдовині селянські сім'ї, де хоч і бідно та вбого, але є піклування матерів про дітей, а дітей про матерів, де наполеглива праця не тільки не вбиває, а міцніше підкреслює людяність сімейних стосунків.

Теоретична рефлексія окреслених обріїв педагогічного потенціалу творчої спадщини Т. Шевченка у ракурсі сучасності та опрацьованих наукових розвідок вітчизняних дослідників дає змогу створити його узагальнений психодуховний образ як просвітителя, навчителя, власне педагога і пророка української нації. А це означає, що він, увібравши найкращі здобутки і традиції своїх зарубіжних та українських попередників, народні духовні скарби, постає як просвітитель

прогресивних педагогічних знань і культури. До того ж наука і мистецтво у його творчому повсякденні об'єднуються у своєму служінні людству. І це – визначальне життєве кредо Тараса Григоровича. Задуманий і розпочатий ним випуск «Живописної України» мав своїм завданням, з одного боку, давати масам знання у сфері історії, географії, природи своєї країни, а з другого – розвивати в них художній смак. «Ні в якому разі не спрощувати висновків науки і не знижувати рівня мистецтва», – ось чого, за словами С. Чавдарова, вимагає митець від застосування до усного викладу художніх ілюстрацій.

Тарас Шевченко високо цінував роботу вчителя, вважаючи, що до неї слід допускати лише людей чесних, сумлінних. Перший учительський досвід він отримав, коли служив школярем-робітником у дяка Богорського. Останній навіть призначав його консулом, покладаючи на нього деякі вчительські обов'язки. Відомо, що до заслання Т. Шевченко сам мав намір стати вчителем малювання у Київському університеті. Його було затверджено на посаді, але приступити до своїх обов'язків, на жаль, він не встиг.

Шевченко-педагог, розробляючи проблеми педагогіки як науки, порушував морально-етичні теми, розмірковував про важливість родинного виховання, освіти та освіченості у житті людини, про роль традицій і фольклору в становленні високоморальної особистості.

Однак, не слід забувати, що сучасна «педагогіка як науково зорієнтована професійна діяльність, перебуваючи у сьогоденні і звертаючи увагу на своє славне минуле, все ж насправді живе майбутнім, причому благородним, високоморальним, гуманним». І Великий Кобзар це відчував. Він, як провісник майбутнього утвердження знань у Храмі освіти, «як пророк, прозрівав у далеку будучину і знав, що все одміниться, що темнота народна – річ тимчасова. Школи тільки треба було, рідної школи!...».

Олег Чирков

Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ВЕБІЗАЦІЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИХ ЗНАНЬ: ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ ЯВИЩА

Сучасний світ змінюється прискореними темпами. Інформатизація людства охоплює різні сфери його буття, зокрема ті, що мають відношення до відтворення етнічних спільнот, задіяні в етнічних процесах, у розвитку матеріальної і духовної культури народів. У процесі інформатизації та глобалізації інформаційного простору змінюється не лише інформаційне середовище навколо людини, але й спосіб її життя, сутність і форми етнічної самобутності.

Суспільна свідомість та наукове гуманітарне осмислення нового не встигають за змінами буття суспільства, що пов'язані з науково-технічним прогресом. Надто актуальною проблемою українознавства та практичної державної політики є, на нашу думку, осмислення та використання ресурсу інформатизації суспільства для подолання негативних наслідків підлеглого підросійського минулого України, зокрема її поросійщення.

Ми висвітлювали діяльність вікіпедичної спільноти щодо упорядкування, зберігання, оновлення й поширення у світі знань про Тараса Шевченка слов'янськими мовами¹. Тепер розглянемо етнокультурне значення вебізації шевченкознавчих знань для українського народу.

Шевченкознавчими знаннями є такі, що стосуються певним чином Тараса Шевченка, наприклад, інформація про життя і діяльність Тараса Шевченка, його творчу спадщину, зв'язок українського суспільства з його особистістю у минулому й сьогодні. Слово «вебізація» хоч і вживається, але не має сьогодні усталеного значення. Вебізацією шевченкознавчих знань називатимемо тенденцію перенесення їх з

¹ Чирков О. Діяльність вікіпедичної спільноти на початку ХХІ ст. щодо упорядкування, зберігання, оновлення й поширення у світі знань про Тараса Шевченка слов'янськими мовами // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони». – К.: ННДІУВІ, 2014. – С. 298–299.

традиційних носіїв інформації (переважно з паперових) до електронних носіїв, що досягні користувачам у тенетах.

В кожного народу є свої видатні представники, знання про яких «перетікають» до тенет. Серед видатних діячів української минувшини особливе місце посідає Тарас Шевченко – «єдиний з історичних постатей українського народу, вшанований щорічними урочистостями з увічнення пам'яті на найвищому рівні. [...] Очевидно, що практики з ушанування пам'яті Кобзаря на найвищому державному рівні є ще й своєрідним культом, з одного боку самоідентифікації та, з іншого, репрезентації і символічної легітимації політичного істеблшменту України в очах громадськості саме як української влади»².

Природно, що серед інформації про великих українців минулого різноманітних шевченкознавчих знань у веб-ресурсах найбільше. Пошукова система «Google» при пошуку влітку 2015 р. веб-сайтів з інформацією про Тараса видала близько 625 тис. позицій (за 0,47 сек., з будь-якої країни, будь-якою мовою, пошукове завдання «Тарас Шевченко»). Перелік веб-сайтів про Т. Шевченка можна знайти, наприклад, на севастопольському бібліотечному веб-сайті³, а оцінку персональних ресурсів про Т. Шевченка, що прагнуть представити його постать комплексно, з різноманітними фахово опрацьованими знаннями – у статті В. Попика⁴.

Наявні сьогодні інформаційні веб-ресурси, що містять знання про Т. Шевченка можна поділити на кілька великих груп: 1) спеціальні веб-сайти та портали, що призначені для зосередження і трансляції знань персонально про Т. Шевченка⁵; 2) веб-сайти архівів, музеїв, бібліотек, наукових установ, що містять знання про Т. Шевченка

² Короленко Б. А., Ведмідь Л.А. 200-літній ювілей Тараса Шевченка в контексті комеморативної політики України [Електронний ресурс]. Досяжно: / <http://www.memory.gov.ua/publication/200-litnii-yuvilei-tarasa-shevchenka-v-konteksti-komemorativnoi-politiki-ukraini>

³ Центральная Библиотечная система для детей г. Севастополя: К 200-летию со дня рождения Т.Г. Шевченко: Сайти, присвячені життю та творчості Тараса Григоровича Шевченка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://cbs.sev-info.net/shevchenko-sites.php>

⁴ Попик В.І. Електронні ресурси, присвячені Тарасові Шевченку, як відображення сучасного стану розвитку вітчизняного віртуального інформаційного простору // Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 258.

⁵ Наприклад: «Тарас Григорович Шевченко» (www.taras-shevchenko.in.ua) ; «Електронна бібліотека творчості Тараса Шевченка» (<http://kobzar.univ.kiev.ua>).

поряд з іншою інформацією; 3) словникові, довідкові та енциклопедичні веб-сайти⁶; 4) краєзнавчі веб-сайти (літературного, історичного, мистецького, географічного спрямування)⁷; 5) веб-сайти навчальних закладів та інші освітнього призначення. Частину веб-ресурсів можна розташувати одночасно у двох і більше групах. Подібну ситуацію маємо з інформацією про деяких інших видатних українців і багатьох зарубіжних діячів.

Сучасна інформатизація та глобалізація сфери духовної культури має величезні наслідки для передавання та засвоєння дітьми і молоддю етнокультурного набутку попередніх поколінь. Важливо, що пристосування до змін етнокультурних сторін суспільного буття, стає перманентним процесом упродовж усього життя людини, охоплює всі вікові категорії. Знання, що мають велике значення у процесі соціалізації дітей і молоді, культурного життя дорослих громадян тепер масово «перетікають» до веб-ресурсів, та стають легкодоступними для зацікавленого користувача з будь-якого куточка Землі, будь-якого віку. Берлінська декларація вільного доступу до наукових і гуманітарних знань має позитивні наслідки. Веб-простір для багатьох сучасних етнічних спільнот став частиною системи виховання й навчання етнічно і культурно свідомої людини. Стрімко зростає його вага у збереженні, поширенні, інтегруванні, синтезуванні, упорядкуванні, обговоренні, оновленні знань, що є культурним набутком усіх попередніх поколінь етнічних спільнот.

Знання про видатних представників певних народів відіграють важливу роль у підтриманні етнічної ідентичності, історичної пам'яті, культурної традиції. Представлення у тенетах різноманітних знань про знакові постаті в історії певних народів, націй є загальносвітовою тенденцією. Саме проявом загальносвітової тенденції є вебізація знань про Тараса. Директор Інституту біографічних досліджень В. Попик вважає, що формування «персональних історико-біографічних ресурсів ще від останнього десятиліття ХХ ст. стало загальносвітовою тенденцією та відіграє помітну роль у справі презентації національного надбання, піднесення освіти і культури, утвердження національних традицій, створення знакових образів окремих країн і

⁶ Наприклад: «Шевченківська енциклопедія» (<http://www.shevchcycl.kiev.ua>).

⁷ Наприклад: «Оренбургская Шевченковская энциклопедия» (<http://kraeved.opck.org/biblioteka/enciklopedii/ose/a.php>).

народів у сучасному глобалізованому світі»⁸. Зазначимо, що на полі інформатизації точиться конкурентна боротьба у різних площинах. Мова, культура, історична пам'ять, етнічна та національна свідомість перебувають у конкурентному середовищі веб-простору. Ті країни і народи, де інформатизація зайшла далі, зазвичай далі просунулися у представленні своїх видатних представників у веб-ресурсах. Це проявляється в обсязі та різноманітності наявної інформації, її обґрунтованості джерельною базою; досяжністю ресурсу; зручністю у користуванні завдяки різноманітним сервісам та необхідній інформаційно-методичній допомозі; задоволенні сукупним контентом веб-ресурсів пізнавальних потреб різних вікових та освітніх категорій, а також іноземних читачів.

Буття етнічних спільнот інформаційної епохи відрізняється від буття етнічних спільнот індустріальної епохи. Головна відмінність полягає, на нашу думку, у тому, що у процесі відтворення і розвитку етнічності важливе місце посіла Всесвітня мережа. Підтримання етнічної ідентичності українців, як і багатьох інших народів, відбувається тепер у тому числі й засобами інформаційних ресурсів тенет. Значення для українського народу появи шевченкознавчих знань у Всесвітній мережі можна порівняти з тим значенням, яке мала у свій історичний час поява українських книг, чи поява шкільної освіти українською мовою, чи поява українського радіо, телебачення. Веб-ресурси відкривають нові можливості використання знань про Тараса Шевченка у формуванні етнічної і національної свідомості українців, у поширенні по світу знань про видатного українця.

⁸ Попик В.І. Зазначена вище праця.

Оксана Шевчук

Науково-дослідний інститут українознавства
(м. Київ)

ВТІЛЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ ЯК СИМВОЛ САМОЗБЕРЕЖЕННЯ І САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Незважаючи на глобалістичні тенденції сьогодення, результатом, яких є уніфікація національних та етнічних культур, а також домінування впливових, сильних мультикультурних утворень, усе-таки можна простежити на цій світовій етнонаціональній мапі достатньо місця для сучасних активізаційних процесів самоствердження національностей.

Особливої політичної гостроти завдають питання національної ідентичності українців, реконструювання їх історичної пам'яті, розвиток та збереження їхньої культури як на етнічних українських територіях так і в діаспорах, особливо в Південній Америці, де проживає одна із найбільш чисельних груп українських емігрантів. Зрозуміти, що допомагає їм зберігати свою культуру, мову та традиції протягом кількох поколінь, які уже більше сотні років проживають поза межами своєї Батьківщини.

Дана проблема не була предметом окремого дослідження, проте наукові пошуки мали місце. Відзначимо, що історію південноамериканських українців, їх інкорпорацію до бразилійського та аргентинського соціумів тривалий час досліджували, головним чином, історики діаспори, а це зокрема, Степан Вапрович, М. Данилишин, Є. Онацький, М. Василик, О. Борушенко. Значний внесок у дослідження долі української діаспори зробили вітчизняні історики: М. Гримич, Т. Богданова, М. Боднарченко, Л. Дибчук, Л. Кужель, В. Погромський, О. Сапеляк, О. Ярош та ін.

Перші згадки про присутність українських іммігрантів в країнах Південної Америки починають з'являтися уже в XVII – XVIII ст. Але це були поодинокі випадки, сама ж стихійність української еміграції припадає на кінець XIX – початок XX ст. У Бразилії та Аргентині проживає найстаріша українська етнічна група південноамериканського

континенту, яка почала формуватись тут ще до державного оформлення Бразилії – 1872 р. А з 1895 р. розпочалось масове переселення українців, так звана «бразилійська гарячка» 1895 – 1899 рр.¹ Загалом історики виділяють чотири хвилі української еміграції в Південну Америку, передусім в Бразилію, Аргентину. Для першої та другої хвилі українських переселенців, що були зумовлені переважно економічними причинами, були характерні представники західноукраїнських земель. Для наступних, особливо 1918 – 1920 рр., у південно-американських країнах починає шукати притулок і політична еліта.

Офіційною датою прибуття європейських іммігрантів в Аргентину, значна частина яких складали українці, вважається 27 серпня 1897 р., коли заселяли провінцію Місіонес². Переселенці везли з собою все, що, на їхню думку, було необхідним: від насіння різних господарських культур, предметів побуту, знарядь праці – до Біблії та «Кобзаря» Тараса Шевченка.

Саме наш національний Кобзар, завдяки своєму поетичному генію, незламності волі та висоті духу став першим Апостолом усього сучасного українства як в Україні так і поза її межами. Він став чимось більшим за суттю всього ним зробленого, він став Батьком всієї нації. Як і кожний геній, він належить нам – так само, як і всьому світу.

Саме Шевченко в далекій Південній Америці сприяв процесу творення українського національно-культурного середовища, цементував українську громаду, допомагав пам'ятати їй своє походження. У кожному домі організації на чільному місці – портрет Кобзаря переважно в традиційній різьбленій дерев'яній рамці.³ Відірвані від домівки емігранти з України групувалися навколо культивованих на рідній землі цінностей церкви та «Просвіти», яка в Аргентині була уже створена в 1903 р. в колонії Лас Тунас та розпустила своє коріння по всій країні з центром в Буенос-Айресі. Аналогічно і у Бразилії одним з перших громадських об'єднань було товариство «Просвіта»,

¹ Українці Бразилії = Os ucranianos do Brasil = Ukrainians in Brazil : історико-етнологічне дослідження [гол. наук. ред. М. Примич та ін.] – К. : Дуліби, 2011. – С. 51.

² Сапеляк О. На сторожі українства / Оксана Сапеляк // Народознавчі зошити. Серія історична. – 2014. – № 2. – С. 190.

³ Данилишин М. Українці в Аргентині / Михайло Данилишин. – Buenos Aires, 1979. – С. 224.

засноване в 1902 р. у м. Куритиба⁴. У 1910 р. у цьому місті гуртується Товариство ім. Т. Шевченка, яке займається також видавничою діяльністю. Зокрема, за сприяння цієї організації були видані португальською мовою брошури про творчий шлях Кобзаря.

Одним із етапів утвердження української та її самовиявлення як етнічної групи в Бразилії та Аргентині – є спорудження пам'ятників. Адже для цього група має бути неабияк сконсолідованою та міцно інтегрованою в суспільство, монолітною. А особистість, яку прагне спільнота виокремити, увіковічнити, має відповідати ціннісним орієнтирам корінного населення.

Пам'ятники Тарасу Шевченку в Бразилії.

У м. Куритиба відкрито перший пам'ятник українському поету за ініціативою місцевої української громади в 1967 р. Автором є скульптор Шарль Андре, монумент розташований на Площі Україна, що знаходиться в центрі столиці штату Парана.

У неформальній столиці українства м. Прудентополісі 3 грудня 1989 року був закладений постамент Шевченка. Фігура виконана з бронзи під керівництвом скульптора Лео Молл за участі архітекторів Мирослава Німцеві (США) та Жонела Назаренко Юркова (Бразилія). Встановлений поруч з українським католицьким собором Св. Йосафата та музеєм України.

У м. Уніано да Вікторія на відновленій Площі України 29 березня 2015 року відбулось урочисте відкриття вже третього пам'ятника Тарасові Шевченку. У відкритті взяли участь посол Посол України в Бразилії Ростислав Троненко, мер міста Педро Іво Ільків, Президент Українсько-Бразильської Центральної Репрезентації та член Президії УВКР Віторіо Соротюк та численні представники української діаспори в Бразилії⁵.

Аргентина.

Пам'ятник Тарасу Шевченку в Буенос-Айресі. Його було споруджено з ініціативи УЦР. Пропозицію представили й обговорили на сесії Головної Ради 17 вересня 1967 року, тоді ж обрали і будівельну

⁴ Кухаренко Р. Українці в Бразилії [Електронний ресурс] / Роман Кухаренко // Міграція. – 2015. – №(05)159. – С.12. – <http://migraciya.com.ua/News/ukrainian-abroad/ua-ukrainians-in-brazil/>

⁵ В Бразилії відкрили третій пам'ятник Шевченку. – 2015. – №55. – 31 березня 2015 [Електронний ресурс]. – <http://www.day.kiev.ua/uk/news/310315-v-brazyliyi-vidkryly-tretyy-pamyatnyk-shevchenku>. – укр.

комісію, яка складалась з 19 членів, представників від товариства, на чолі з В. Іваницьким. Зображений молодий Шевченко, а поряд скульптурна група «Гайдамаки». Автор – Леонід Молодожанин (Лео Молл).⁶ З 28 листопада по 5 грудня 1971 р. в місті проводили «Тиждень Української культури», заключним етапом якої було відкриття і самого пам'ятника⁷. На честь відкриття монумента підприємство Мирослава Самоверського випустило поштові марки. «Тарас Шевченко» з нагоди століття його смерті, через парагвайську пошту.

Марку «Тараса Шевченко» з нагоди інавгурації пам'ятника йому в Буенос-Айресі, через аргентинський поштовий уряд, у 1971 р⁸.

Пам'ятник Тарасу Шевченко в м. Апостолес. Парохіальний і громадський проводи в провінції Місіонес вирішили відзначати 80-ту річницю приїзду українських іммігрантів до Апостолеса спорудженням пам'ятника Тарасові Шевченку. Урочисте відкриття відбулось 28 серпня 1977 р. Виготовлений з бетону пам'ятник роботи скульптора Рауля Деляві – це великий бюст поета. Шевченка зображено вже в старшому віці, з вусами й типовою баранячою шапкою на голові. Заввишки 2,6 м, разом із невисоким п'єдесталом, пам'ятник розміщений на перехресті вул. Україна та бульвару Дев'ятого липня, одного з головних проспектів міста.⁹

Пам'ятник Тарасу Шевченкові в м. Обері. Тут, як і в Апостелосі, пам'ятник найбільшому поетові й будителеві українського народу спорудили у формі бюста. Загальна висота бронзової скульптури близько 1,8 м. Ініціатором виступив о. Орест Карплюк. Розташований цей пам'ятник у сквері проспекту Лібертад. Офіційне відкриття відбулось 6 серпня 1978 року.¹⁰

5 вересня 2009 року в м. Лас-Бреньяс з ініціативи Почесного консула України О. Коровайчука було відкрито площу України, на якій було встановлено погруддя Т. Шевченка. Ще одне невеличке

⁶ TARAS SHEVCHENKO Тарас Шевченко: Пропам'ятна книга – Libro conmemorativo. – Buenos Aires, 5. XII. 1971. – С. 42.

⁷ Там само. – С. 77.

⁸ Василик М. Українці Аргентини: історія та сучасність / Михайло Василик. – Львів : Вид-во Українського Католицького ун-ту, 2009.–311 с.: іл.

⁹ Данилишин М. Українці в Аргентині / Михайло Данилишин. – Buenos Aires, 1979. – С. 366.

¹⁰ Там само. – С. 234.

погруддя Шевченка знаходиться в приміщенні філії «Відродження» в Мурно, коло Буенос-Айреса.¹¹

В Аргентині перша переконлива заявка про українську етнічну групу пролунала в Буенос-Айресі у зв'язку з відзначенням свята Шевченка, проведене «Просвітою» в одному із театрів столиці. Цей концерт, який відбувся у березні 1937 р. У 1961 року особливо грандіозно відзначали 100-ліття з дня смерті Кобзаря. Протягом цілого року Аргентина дізнавалась нове про українську культуру, історію, визначних постатей. Особливо величезне число глядачів відвідало виставку «Шевченко в ілюстраціях, публікаціях і філателії», яка проводилася в столиці протягом 15 – 30 червня.¹² У 1964 р. в престижному театрі Буенос-Айреса «Опера» відбулося святкування 150-річчя з дня народження Кобзаря. З 1965 року була створена Капела бандуристів ім. Т.Шевченка, яка була єдиним ансамблем гри на бандурі в усій Південній Америці. На сьогодні в Аргентині діє відомий колектив бандуристів « Живі струни»¹³ у м. Апостелос (провінція Місіонес). Бандура і Шевченко стають невід'ємним атрибутом українства, виразним символом української спільноти в Аргентині.

Ніколи українці Аргентини не були байдужими і до літературного життя. З самого початку переселення вони розповсюджували твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки; проводили вечори, присвячені їхній пам'яті. У 1950 р. видавництво “Перемога” видрукувало в Буенос-Айресі Шевченків «Кобзар». Авторитетним у місцевих письменницьких колах є поет і перекладач Леонід Голоцван, який є упорядником збірки поезій Т. Шевченка «Кобзар», що вперше була видана в Україні іспанською мовою («Всесвіт», 2003 р.).

У 1972 р. була створена «Фундація ім. Т. Шевченка» яка опікується трьома пам'ятниками Кобзареві. Протягом року проводяться близько 70 заходів культурного та просвітницького характеру. Одним із найбільш значимим з них є відзначення річниці з народження Т. Г. Шевченка.

¹¹ Василик М. Українські поселення в Аргентині / Михайло Василик. – Мюнхен, Український Вільний Університет, 1982. – С. 91.

¹² Данилишин М. Українці в Аргентині / Михайло Данилишин. – Buenos Aires, 1979. – С. 338.

¹³ Сапеляк О. Українська спільнота в Аргентині / Оксана Сапеляк. – Львів.: Червона калина, 2008. – С. 197.

У 2014 році в Бразилії широко відзначалося 200-річчя від дня народження Т. Шевченка, в рамках якого по всій Бразилії було проведено численні заходи для вшанування Великого Кобзаря. Зокрема, протягом року у музеї історії української імміграції «Тисячоліття» працювала виставка, присвячена життю та творчості Тараса Шевченка. Почесним консулом України в м. Паранагуа Маріано Чайковським було перевидано двомовну книгу «Тарас Шевченко. Поет України». Крім того, були проведені покази біографічного фільму «Сон» про життя та творчість Великого Кобзаря. У березні 2014 р. у мм. Прудентополіс та Куритиба (штат Паранá) на площах України, біля пам'ятників Тарасу Шевченку були проведені заходи з вшанування 200-річчя з дня народження Великого Кобзаря. Водночас, з огляду на складну ситуацію в Україні, формат зазначених заходів було змінено, які за цих обставин окрім вшанування пам'яті Великого Кобзаря мали на меті висловлення солідарності громади з українським народом в боротьбі проти російської інтервенції.

Більшість українських переселенців на південноамериканському континенті є вихідці із західноукраїнських земель. Для них Шевченко є виразником етнічної та національної приналежності. Вкотре це доводить виняткову роль поета. Він як символ українців зарубіжжя та соборності України. За весь період перебування українців у Бразилії, Аргентині поет виступав осердям для їх консолідації, допомагав творитись та становлюватись їх етнічній групі. Він виразник і гарант історичної пам'яті.

Петро Шкрібляк

«Філія Гуцульщина»

Науково-дослідний інститут українознавства

(м. Київ)

ІСТОРІЯ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПРИКАРПАТТІ

Відзначення ювілею 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка, дослідження, узагальнення і підсумки результатів наукових досліджень поколіннями вітчизняних і зарубіжних учених його життєвого шляху, творчої праці та її доробків у сферах науки, літератури, мистецтва та інших суспільних сферах, уможливили незаперечний висновок, що створений великим Кобзарем такий суспільно-інтелектуальний, культурно-мистецький потенціал для розвитку української нації, її державної незалежності, аналогів якому не було і не має у світовій історії. У праці «Феномен Шевченківської безсмертності і вічності» Володимир Балагура вже 20 років тому, в 1994 році, доводив, що: «...ні один із світочів всесвітньо відомих: ні старогрецький Гомер, ні римський Вергілій, ні італійський Данте Аліг'єрі, ні іспанський Сервантес, ні англійський Шекспір, ні німецький Гете, ні польський Міцкевич, ні російський Пушкін чи Толстой, не можуть рівнятися популярністю й значенням та вагомістю з Тарасом Шевченком»¹.

Основна суть творчості цих корифеїв полягає в тому, що ні один з них не охопив цінності життя свого народу, всіх прошарків суспільства, від селянина-кріпака, робітника до ученого і багатого, від великого пана до бідного простака, покритвдженого чи психічно хворого і т.д., як це зробив у своїй творчій праці Тарас Шевченко, який, охопивши всі групи і верстви людності, дав всеохоплюючу картину свого народу, вклавши в свою творчість стільки любові до своїх земляків, як ніхто інший.

Тому це і є тим важливим чинником такого постійного і повсюдного шанування українським народом свого генія, національного

¹ Володимир Балагура. Феномен Шевченківської безсмертності і вічності. // Альманах Українського народного союзу на рік 1994. Річник 84-ий. Видавництво «Свобода», Джерзі Сіті – Нью-Йорк. — С. 140.

пророка, світоча мистецтва Тараса Шевченка, навіть у важкі часи колоніального поневолення, якого не практикується іншими народами своїх геніїв, видатних особистостей.

При чому пошанування пам'яті Тараса Шевченка відбувалось в складних умовах, пов'язаних з розділеністю впродовж тривалого часу України на Східну й Західну та утисками колоніальних режимів Російської імперії на східноукраїнських землях і Австро-Угорської імперії та її наступників – на західних.

Однак, попри всі ці складності, вшанування пам'яті великого Кобзаря здійснювалось повсюдно на Українських землях, як на Сході, так і на Заході, які були герметично відгороджені один від одного і доводилось тут долати чимало перешкод, щоб, хоч частково, підтримувати зв'язки по багатьох соціально-культурних і духовних аспектах, в тому числі й вшанування пам'яті Тараса Шевченка в західноукраїнському регіоні взагалі й на його більш віддаленій частині, Прикарпатті, зокрема.

Вшанування пам'яті Тараса Шевченка тут започатковувалось спорудженням пам'ятників Кобзарю та врочистостями їх відкриття. Так, один з перших пам'ятників Тарасу Шевченку, був споруджений в 1862 р., другому році після його смерті, на межі віддалених Прикарпатських сіл Тюдева і Великого Ріжна Косівського району, на підступах гори Сокольської, на крутому лівому березі Черемоша².

Це був один з перших пам'ятників, споруджених Тарасу Шевченку в Україні, а також світі. Ініціаторами та організаторами його спорудження були місцеві жителі.

У 1930 р., в період режиму Польщі, ця унікальна споруда була знищена. І тільки в 1990 р., у часи розвитку демократичних процесів в Україні, пам'ятник Тарасу Шевченку тут постав у бронзі на повний зріст. Його зосереджений і суворий погляд спрямований на Схід, в серце України, на батьківщину.

Згодом пам'ятники Тарасу Шевченку були споруджені в Косові, Балинцях, Микулинцях та інших містах і селах Прикарпаття.

Смерть Т. Шевченка, звичайно, сколихнула широкі маси людності Прикарпатського краю, Буковини, як і всіх українських земель. На

² Володимир Балагура. Феномен Шевченківської безсмертності і вічності. // Альманах Українського народного союзу на рік 1994. Річник 84-ий. Видавництво «Свобода», Джерзі Ситі – Нью-Йорк. — С. 140-141.

цю сумну подію зразу ж відкликався Ю. Федькович. Він присвятив Тарасові Шевченкові поезію «Співацька добра ніч на стін Тараса Шевченка», яку згодом було опубліковано в «Слові». Від цих часів в Галичині почалось щорічне відзначення також і дня смерті поета. Ці заходи поступово, стаючи дедалі масовішими, проходили під знаком єдності усіх українських земель і сприяли усвідомленню все більш ширшими масами людності Т. Шевченка, як генія української нації, натхненника її державної незалежності.

Водночас тут продовжували проводитись заходи, присвячені 40-річчю від дня смерті Т. Шевченка. Такі заходи впродовж I пол. 1891 р. відбулися в Коломиї, Надвірній, Рогатині, Долині, Рожнятові, Косові, Калуші, селах Стриганці Тисменицького району, Карлові (нині Прутівка) Снятинського району та інших населених пунктах.³

Більшої інтенсивності, системності та цілеспрямованості набирає робота з вшанування пам'яті Т. Шевченка на Прикарпатті в перші роки ХХ ст. Повсюдно проводяться різноманітні форми заходів: вечорниці, концерти, вистави тощо. В організації їх підготовки та проведення брали участь студенти-гімназисти, письменники, художники, педагоги, представники інших культурно-громадських сфер.

Впродовж I десятиріччя ХХ ст. урочисте відзначення дня смерті Т. Шевченка стало повсюдним на Прикарпатті, хоч тут, звичайно, не залишались в стороні також урочисті відзначення річниць народження Кобзаря.

Це, звичайно, заклало певний ґрунт і створило відповідну основу для організації підготовки і проведення урочистостей відзначення 100-річчя з дня народження Т. Шевченка в 1914 р. та унеможливило здійснення спроб австрійських властей, як і в попередні роки, так і в 1914 р., зірвати народні зібрання з вшанування пам'яті великого сина українського народу Т. Шевченка.

Ювілейні дні Т. Шевченка 1914 р. були повсюдними на Прикарпатті, як і на всіх західноукраїнських землях. Вони сколихнули всю Західну Україну, в тому числі Прикарпаття і Гуцульщину та сприяли проникненню ім'я великого Кобзаря високо у Карпатські гори та усвідомленню його ідей державної незалежності українського

³ Арсенич Петро. Тарас Шевченко і Прикарпаття: з історії вшанування // Газ. Галичина, 21 січня 2014 року, № 9 (4762).

народу, їх невмирущості жителями найбільш далеких гуцульських домівок.

У міжвоєнні роки на Прикарпатті подекуди, час від часу, проводились заходи з вшанування пам'яті Т. Шевченка, хоч, звичайно, польський колоніальний режим, затискаючи публічне використання української мови, намагався обмежувати також проведення Шевченківських свят та інших суспільно-громадських заходів, допускались факти переслідувань їх організаторів і скасування друкованих матеріалів тощо.

Проте, напрацьований матеріал з Шевченкіани в процесі відзначення днів народження Кобзаря в період до його сторічного ювілею та відзначення 100-річчя з дня народження, у 1914 р., давав свої прояви в період наступного сторіччя від дня народження поета. І заходи, присвячені дню народженню Шевченка, все ж таки, продовжували проводитись на Прикарпатті та за його межами, хоч, звичайно, не так систематично і повсюдно, як вони проводились в довоєнні роки.

Проте, у подальший час, навіть і ці позитивні процеси з вшанування Т. Шевченка, які все ж таки пробивали собі шлях в часи польського окупаційного режиму, були припинені Другою світовою війною. У післявоєнні роки, в період радянського тоталітаризму, хоч на шевченкове святкування прямих заборон не накладалось, проте, як це було властивим принципом для даної системи, здійснювати розвиток всіх суспільних сфер під партійним контролем, не становило якогось винятку також вшанування світлої пам'яті Тараса Шевченка. Відзначення вшанування проводилось помітно звужено. Його життя і творча діяльність трактувалась з класових позицій, що стосувалась соціальних інтересів лише бідних верств суспільства, накладались заборони на вивчення і використання окремих його творів, піддавалась фальсифікації його творча спадщина – наданням їй атеїстичного змісту тощо. Особливо ці обмеження набували свого посилення в усіх по суті регіонах України, за правління В. Щербицького. Шевченківські святкування проводились лише час від часу, заборонялись вставання присутніх на святкових заходах під час виконання «Заповіту», мали місце переслідування ініціаторів відкриття пам'ятників Кобзарю та організаторів проведення шевченківських святкувань.

Вирішення проблем з вшанування Т. Шевченка систематично і повсюдно, на загальнодержавному рівні, вдалось здійснювати з проголошенням незалежності України та в процесі розбудови Української держави. Підтвердженням позитивних результатів у цій архіважливій загальнодержавній справі є вшанування 200-річчя з дня народження генія українського народу Т. Шевченка в 2014 р. Результати напрацювань в процесі відзначення цього ювілею Кобзаря залишаться міцним ґрунтом для патріотичного та національно-державницького виховання учнівської та студентської молоді, проведення масових наукових культурно-громадських заходів з проблем виховання, а також розв'язання інших гуманітарних проблем, як загальнодержавного, так і регіональних рівнів.

Тарас Єрмашов

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
(м. Київ)

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИЙ ДОРОБОК СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА

Аналізуючи українське шевченкознавство в усьому його обширі, можна сміливо стверджувати, що у когорті дослідників життя і творчості Тараса Шевченка чільне місце, без перебільшення, посідає Сергій Олександрович Єфремов – яскравий представник народницької течії літературознавства, академік ВУАН, історик української літератури. Заклавши основи наукового шевченкознавства більш ніж сотнею рецензій, статей, наукових розвідок, присвячених Шевченкові, він поклав початок розробці багатьох ключових проблем галузі.

Агатангел Кримський, характеризуючи наукову роботу колеги, відмітив, що «лев'ячу частину праці Єфремова захопив собою Шевченко»¹. Підґрунтя цієї позитивної праці Сергія Олександровича можна, спираючись на щоденникові записи і мемуари вченого, зафіксувати ще з дитинства й юності – від неофітного зачарування поезією («Катерина», «Наймичка», «Гайдамаки») і прозою («Назар Стодоля») Кобзаря, рефератів для молодіжних українофільських гуртків до перших статей (зокрема, Єфремов як про початковий серйозний досвід згадує про замовлену для «Записок НТШ» рецензію на видану в Одесі книжку «Шевченко – друг семьи»²). Свідчить вчений і про численні меморіальні заходи – відзначення пам'ятних дат Т. Шевченка, зусилля по догляду за його могилою та збирання розпорошеної спадщини.

Літературознавець Петро Одарченко виділив у шевченкознавчій діяльності С. Єфремова два періоди³: 1899–1919 (70 праць) та 1919–1929 рр. (понад 30 праць). Перші його замітки в «Літературно-науковому вістнику» (ЛНВ) задекларували постановку ряду важливих

¹ Кримський А. Ю. Життєпис і літературна діяльність С. О. Єфремова / А. Кримський // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – 1923. – Кн. 2–3 (1920–1922). – С. 42–48.

² Єфремов С. О. Щоденник (1.01.1895 – 4.02.1896). Про дні минулі (Спогади. 1876–1907). / С. Єфремов / Упор., вступ. ст. І. Гирича. – К. : Темпора, 2011. – 792 с. – С. 262; 91.

³ Одарченко П. В. Тарас Шевченко в працях С. Єфремова / П. Одарченко // Одарченко П. В. Тарас Шевченко і українська література: 36. ст. / Ред. О. С. Зінкевич. – К. : Смолоскип, 1994. – 424 с. – С. 171.

питань. Надалі дослідник видавав універсальний, орієнтований на широку аудиторію, спектр праць: популяризаторські брошури («Тарас Шевченко. Життя його та діла», «Шевченкова могила»), біографічні розвідки («Поет і плантатор»), текстологічні та бібліографічні дослідження («Новий Шевченків автограф», «Офіційна критика на Шевченка», «Шевченкове “Послання”», «Спадщина Кобзаря Дармограя»), хроніки шевченкознавчої діяльності українства тощо.

До вивчення творчої спадщини поета вчений підходив з глибоких наукових позицій: ще двадцятидвохрічним, рецензуючи «Кобзар», виданий редакцією журналу «Киевская Старина» (1899), виправив багато хронологічних помилок; дещо пізніше – хронологічні і текстологічні неточності у найповнішому на той час «Кобзарі» за редакцією В. Доманицького (1908). Новаторським став запропонований у статті «Пушкін contra Шевченко» (1899, ЛНВ) напрям дослідження джерел творчості Кобзаря: чи не вперше у літературознавстві проаналізовано позиції двох великих національних авторів (як представників своїх народів) з етнопсихологічної точки зору⁴.

Цей метод літературознавець застосовує й в інших дослідженнях: «Поезія всепрощення», «Куручкін і Шевченко», «Шевченкове “Послання”», «Шевченко як неперейдений фактор українського життя», «На переломі». Творчості Т. Шевченка С. Єфремов присвятив розділ у ґрунтовній «Історії українського письменства»⁵. Учений позиціонує поета насамперед як універсальне культурне явище – не лише в українському, а й у світовому контексті.

Вершиною шевченкознавчих студій дослідника стало академічне, взірцеве навіть з позицій сьогоденішньої науки «Повне зібрання творів Тараса Шевченка» кінця 20-х рр. Були видані III та IV томи цього видання – епістолярій та щоденник (1928–29). С. Єфремов детально опрацював оригінали Шевченкових творів, усунувши помилки видань попередників та написавши значну кількість приміток та коментарів, котрі, на думку П. Одарченка, становлять собою окремі закінчені монографії⁶.

⁴ Пахаренко В. І. Парадокси шевченкознавства Сергія Єфремова / В. Пахаренко // Матеріали Всеукраїнських Єфремовських читань (26–27.09.96 – 17.18.10.2001 рр.). – Черкаси: Відлуння-плюс, 2002. – 200 с. – С. 153–159.

⁵ Єфремов С. О. Історія українського письменства. / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 688 с. – С. 358–384.

⁶ Одарченко П. В. Тарас Шевченко в працях С. Єфремова... – С. 172.

У «Щоденниках» за 1923–1929 рр. С. Єфремов описує свою текстологічну, коректорську та коментаторську роботу над цим академічним виданням, відзначаючи загальну нерозробленість теми, погану організацію праці (та й прямий її саботаж з боку влади), але, попри всі труднощі, щиро шануючи спадщину Кобзаря: «Закидали мене коректою. ... а ще ж і примітки до Шевченкових листів жену, щоб у травні випустити книжку». ... «Цілі дні сижу над коментарієм до Шевченкового Щоденника. А робота ніби все росте та й росте. І кінця-краю їй не видно». ... «Просидів цілий день дома, кінчаючи коректу Шевченкового Щоденника. Аж очі від цієї коректи вилазять. Доводиться часто з лупою додивлятися до дрібнісенького писання (на фотографії, хоча воно і в оригіналі мов маком засіяне)». ... «З текстом була каторжна робота. 7–8 корект, двічі слово по слову звірив з первотвором. ... Переглядаючи коментарії гуртом, тільки тепер бачу, яку величезну роботу зроблено, а ще більше лишається зробити. Зате ж, коли книжка вийде, то це буде подія в нашому письменстві». ... «Вернувся з Чернігова. Два тижні просидів за каторжною роботою, вивіряючи з оригіналу Шевченків Щоденник, працюючи щоденно 7–10 годин. Тільки тепер переконався, як мало ми знали цей надзвичайний пам'ятник од великої людини і як злочинно-легковажно його нехтували. Усі попередні редактори й видавці ... тільки по верхах гортали рукопис... Тепер, коли я перевірів слово по слові, бачу, що попереду цієї роботи ніхто не зробив ... знайшов чимало пропусків, а про правопис та пунктуацію вже й не говоритиму. А тим часом варто над рукописом попрацювати, бо він дає матеріал ваги неоціненної і для біографії автора, і для психології його, і навіть чисто філологічний. Навіть пунктуація у Шевченка, з першого погляду цілком дика й хаотична, має свій логічний сенс, свою систему, свій стиль. Перемінивши її шаблоново, редактори цілком змінили міцний, рубаний стиль Шевченка на тягуче-мляві періоди, себто зовсім іншого надали вигляду цій цікавій книзі. Не жалую витраченого часу, бо став мудріший од цього рукопису». ... «Читаю коректу Шевченкових поезій для видання «Книгоспілка». І часто це мене так захоплює, що читаю не як коректу, а як найцікавішу книгу. А воно ж усе відоме й превідоме, читане і перечитуване десятки разів... Яка страшна сила виразу і яка легкість у розв'язанні не тільки художніх, а й соціологічних проблем». ... «Працюю над листуванням Шевченка і не раз

доводиться чути жаль до попередніх видавців якраз за те, що й самі оригінали здебільшого позникали. Кожен вибір – річ суб'єктивна, і в усякім разі після його образ письменника буде несправдешній, а ретушований відповідно до певного смаку». ... «День просидів за коментарем до Шевченкових листів. От на чому спочиваю і чим себе заспокоюю серед бруду, низости і підлоти людської»⁷.

Із нотаток вченого дізнаємося про різноманітні владні перепони науковій діяльності, як-то безпідставну заборону Комісаріату народної освіти передачі щоденника Т. Шевченка для вичитування в Академію наук, та особисте подвижництво Єфремова – викроювання у власних злиднених «статках» коштів на копіювання документів і купівлю малюнків й творів поета, які опинилися у нащадків його родичів та знайомих – Ускових, Є. Трегубова (з гіркотою описує він цих «комерсантів», через непомірні амбіції яких унікальні пам'ятки втрачаються для нації): «Рішив сфотографувати Шевченків Щоденник і тепер шукаю на це грошей: 150 крб. Сума не мала, але треба її десь знайти». ... «Скінчено фотографування Шевченкового Щоденника. Заплутаюся я зовсім фінансово, бо й на цю справу напозичався. А чим віддавати?». ... «Страшний народ оці спадкоємці, та ще коли саме право їхнє на спадщину сумнівне. ... Просто не знаєш, що робити з цими перекупнями, що спекують випадково здобутою спадщиною»⁸.

Безпощадно-документальним є опис цензури, страшнішої за попередню імперську: «Одна українська школа обернулася до «Політпросвіти» ... Звідти вимагання – давайте програму шкільного свята. Дали. “Цього мало, – кажуть, – давайте й самого «Кобзаря»: його треба почистити”. ... Почищено його в «Політпросвіті», а потім одіслано ще й до ГПУ на остаточне затвердження. Почистили і в ГПУ. Тепер Шевченко ще раз вичищений. Такі фрази, як

Не вернеться козаччина,

Не встануть гетьмани –

викинуто, хоча совітським цензорам і пробували довести, що поет же каже: “не вернеться, не встануть”; Бога також повикидано; всю «Катерину» перекреслено «за шовінізм» (кохайтеся, чорнобриві,

⁷ Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929. / С. Єфремов. – К. : ЗАТ «Газета «Рада», 1997. – С. 240–241, 298, 305–306, 308, 464, 628, 719, 759.

⁸ Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929/ С. Єфремов. – С. 131–132, 271, 273.

та не з москалями!) і т. п. Гидотне фарисейство: з одного боку понавішувано скрізь портретів Шевченка, а з другого – нищать його твори способом далеко дурнішим, ніж царська цензура це робила». ... «До мене обернувся Панченко, щоб переглянути його сценарій до фільми про Шевченка. Я переглянув – з життя Шевченка зроблено агітку. Кажу Панченкові: “Коли хочете мати агітку – маєте її. Але мені здається, що життя Шевченкове таке багате на цікаві й ефектні ситуації, що дайте саму голу правду та виставте добре, то матимете такий художній матеріал, з яким ніяка агітка не зрівняється...”⁹.

Зустрічаємо й хроніки руйнування будинку Шевченка та його могили у Каневі, поки «інстанції», пропагандистськи-декларативно використовуючи творчість поета, перекидають одна на одну обов'язки догляду і реставрації пам'яток¹⁰: «Був і на Шевченковій могилі. Мерзость запустенія й гидотности. Замість чудового простого хреста, що так пасував до наокружного ландшафту й далеко білів на фоні зелених дерев – чорний незграбний стовпець, а на йому паршивенький бюст, з якого видно саму шапку. На постаменті такі самі невіразні барельєфи ... Але найгірша ота жахлива арка совітської архітектури (з дикту!) з відповідними написами і строкато розмальована! Зовсім так, як у якомусь паршивенькому провінціальному «Шато-де-бур'ян». ... Доглядач казав, що не було ще на могилі людини, якій би оце страховисько подобалось». Символічно, що саме з Шевченком, з його святою для кожного українця могилою пов'язаний і останній перед фатальним арештом запис: «Несподівано для себе їздив на Шевченкову могилу. ... Чудова подорож пароплавом, але про могилу бодай не казати! “Недоуми занапали Божий рай”. ... приссалось до його сила людей, яким про Шевченка байдуже. Бруд, неохайність, недбальство, формалізм... .. Перевертаються десь, певне, кістки Кобзареві в могилі, на таку наругу дивлючись!».

Врешті, більшовицький погром Академії наук і переслідування С. Єфремова теж відбувалися із вульгаризаторським залученням до цих чорних справ вигідного для їх прикриття імені Кобзаря: «Кажуть – сам я не бачив, що «Вечерний Киев» надрукував замітку, що треба Шевченкові дні використати на боротьбу з «єфремівщиною». Це навіть пікантно: у Єфремова очі над Шевченком вилазять, а вони

⁹ Там само. – С. 84, 313.

¹⁰ Там само. – С. 369, 479, 778.

ім'ям Шевченка боротимуться з «єфремівщиною»!¹¹. Колективні шельмування академіка режимом за «буржуазно-націоналістичні ухили, вираження інтересів куркулів і непманів» 1929 року переросло в інспірацію Державним політичним управлінням справи вигаданої у чекістських кабінетах організації – «Спілки визволення України». Після процесу СБУ згадки про академіка С. Єфремова стали забороненими – хоча це не заважало соцреалістичним придворним літературознавцям займатися безсоромним плагіатом його доробку (що призвело згодом до бездумного критиканства на його адресу як «автора компартійної історії літератури» з вуст спершу деяких діаспорних, а потім вітчизняних інтерпретаторів-постмодерністів).

Нині Сергій Єфремов повертається до нас: опубліковані і перевидані його щоденники, спогади, вибрані наукові¹² та публіцистичні¹³ праці, «Історія українського письменства». Проте до регламенту наукового шевченкознавства спадщина дослідника повною мірою так і не повернулася: «Його визначну роль у становленні наукового шевченкознавства найкраще би засвідчило видання, де були б зібрані саме праці про Шевченка»¹⁴.

Сподіватимось, що зрештою здійсниться скромне побажання Сергія Єфремова, звернене до нас, його нащадків: «Думаю, що коли забудеться до останнього рядка все, що я написав і надрукував, то лишиться все ж оце видання Шевченка»¹⁵, і ми побачимо перевиданим на нашій «оновленій землі» весь огром його неперехідної Шевченкіани.

¹¹ Там само. – С. 741.

¹² Єфремов С. О. Літературно-критичні статті / С. Єфремов. – К. : Дніпро, 1993. – 351 с.; Єфремов С. О. Шевченкознавчі студії / С. Єфремов. – К. : Україна, 2008. – 368 с.; Листування Тараса Шевченка / За ред. С. Єфремова / Репринт. вид. – Черкаси : Брама-Україна, 2013. – 1056 с.

¹³ Єфремов С. О. За рік 1912. Під обухом. Більшовики в Києві / С. Єфремов. – К. : Кобза, 1993. – 136 с.; Єфремов С. О. Початок нової доби: Радівська публіцистика. Березень – серпень 1917. / Упор., прим. І вступна ст.: М. І. Цимбалюк / С. Єфремов. – К. : ВЦ «Просвіта», 2011. – 381 с.; Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.): У 2-х тт. / С. Єфремов / Упор.: В. Верстюк (кер.), Г. Басара-Тилищак, В. Бойко, В. Скальський. – К. : Дух і літера, 2014. – Т. 1: 9 березня 1917 р. – 28 квітня 1918 р. – 648 с.; – Т. 2: 9 травня 1918 р. – 30 травня 1920 р. – 544 с. – (Серія «Бібліотека спротиву, Бібліотека надії»).

¹⁴ Соловей Е. С. Сергій Єфремов: доля і спадщина / Е. Соловей // Єфремов С. Вибране: Ст. Наук. розвідки. Моногр. / Упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. – К. : Наук. думка, 2002. – 760 с. – С. 10.

¹⁵ Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929/ С. Єфремов. – С. 306.

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської наукової конференції
«ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО ТА ДУХОВНА НАУКА:

ПОЛІФОНІЯ В ЧАСІ»

З нагоди 175-ої річниці виходу у світ «Кобзаря»

2015 р.

м. КИЇВ

Комп'ютерна верстка

Олександр Сцібан

Організаційне забезпечення

Тетяна Бойко, Анатолій Ціпко, Алла Кононенко

Технічна обробка матеріалів

Ольга Смольницька

Підп. до друку 20.02.2014 р. Формат 60х84 1/16. Папір офісн.

Гарн. Minion Pro.

Друк оперативний. Ум.-друк. арк. 19,53. Обл.-вид. арк. 20,35.

Тираж 150 прим. Зам. №

Науково-дослідний інститут українознавства

МОН України

вул. Ісаакяна, 18, м. Київ, 01135

Віддруковано в

ДЛЯ НОТАТОК
